

**ДОНИШКАДАИ ИҚТИСОД ВА САВДОИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

БАРОТОВ ҲАМЗАХОН АВАЗОВИЧ

**ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ
АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАР ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ
РАҚАМӢ
(дар маводҳои вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз
руи ихтисоси 08.00.04 -Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.04 –
Иқтисодиёти нақлиёт)

Роҳбари илмӣ:

**доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Хочаев П.Д.**

ХУҶАНД - 2025

МУНДАРИЧА

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАР ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ.....	17
1.1. Рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ.....	17
1.2. Асосҳои методии баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити муосир.....	31
1.3. Хусусиятҳо ва муаммоҳои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ....	46
БОБИ 2. ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАР ДАР ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	61
2.1. Таҳлили вазъият ва рушди корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарии вилояти Суғд.....	61
2.2. Омилҳои муайянкунандаи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарии вилояти Суғд.....	76
2.3. Моделсозии иқтисодию риёзии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ....	93
БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАРИИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ.....	116
3.1. Ташаккули механизми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ....	116
3.2. Интиҳоби механизми муносиби таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ.....	128
3.3. Самтҳои афзалиятноки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар вилояти Суғд.....	140
ХУЛОСА.....	157
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО.....	160
РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	163
ИНТИШОРОТ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	192
ЗАМИМАҲО.....	194

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО

РИНЛ – Рушди инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ

ЧДММ – Ҷамъияти дорои масъулиятш маҳдуд

СМҲ – Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

СМР ҶТ – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон

НАХЛ – Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ

АИР – Амсиласозии иқтисодию риёзӣ

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

СҒН – Системаи глобалии навигатсионӣ

ҲҶТ – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

КВД – Корхонаи воҳиди давлатӣ

ИА – Иттиҳоди Аврупо

КНЛ – Комплекси нақлиётӣ-логистикӣ

САИН – Системаи автоматикунонидашудаи идоракунии нақлиёт

КНАМ – Корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар

НАМ – Нақлиёти автомобилӣ мусофирбар

ИР – Иқтисодиёти рақамӣ

ШБДХ – Шарикии баҳши давлатию хусусӣ

GPS - Global Positioning System (Системаи ҷаҳонии ҷойгиршавӣ)

ГЛОНАСС – Глобальная навигационная спутниковая система (Низоми ҷаҳонии моҳвораиву навигатсионӣ)

IRNSS - Indian Regional Navigation Satellite System (Низоми моҳвораиву навигатсионии минтақавии Ҳиндустон)

QZSS - Quasi-Zenith Satellite System (Низоми моҳвораиву Квази-Зенит)

СХШ – Созмони ҳамкории Шанхай

АВВАТ – Ассотсиатсияи интиқолдиҳандагони байналмилалӣ автомобилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи тадқиқот. Дар шароити муосир, ки иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба марҳилаи рақамигардонӣ ворид шуда истодааст, масоили таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар яке аз масъалаҳои калидӣ ва стратегӣ ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои мазкур дар шароити рақобати шадид фаъолият намуда истода, бояд ҳар чӣ зудтар бо равандҳои рақамигардонӣ мутобиқ шаванд, то моделҳои фаъолияти соҳибқориҳои худро таҷдид намуда, технологияҳои иттилоотӣ алоқавиро ба таври самаранок истифода намоянд.

Мавзуи мазкур аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ дорои аҳамияти хоса буда, масъалаҳои ба ҳам пайвастанӣ рақобат, навовариҳо, рақамигардонӣ ва идоракунии самараноки захирахоро дар соҳаи нақлиёти мусофирбар фаро мегирад. Маҳз шароити рақобат сифати баланд ва барои мизочон дастрасу мувофиқ будани хизматрасониҳои нақлиётӣ таъмин намуда иқтисодиёти рақамӣ бошад, ҳамчун воситаҳои муосир имкониятҳои зиёдеро барои беҳтар намудани идоракунии ширкатҳои нақлиётӣ, баланд бардоштани шаффофият, кам кардани хароҷот ва афзоиши сатҳи хизматрасонӣ фароҳам меоварад. Бо назардошти рушди инноватсия ва технологияи рақамӣ тадқиқи ин масоил барои таҳияи механизмҳои нави ташкилию идоракунӣ, рушди моделҳои рақобатпазир ва стратегияи устувори фаъолияти корхонаҳои нақлиёти мусофирбар аҳамияти аввалиндараҷаро дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 28.12.2024 ироа намуда буданд, ки: «...ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд.....» [\[1\]](#).

Мавриди зикр аст, ки инноватсияҳо имрӯз натавонанд фарогири равандҳои таникию технологӣ, балки дар соҳаи хизматрасонӣ, аз ҷумла барои таъмини

рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар нақши ҳалкунанда мебозанд. Ҳамзамон, рақамикунонии равандҳои нақлиётӣ боиси баланд гардидани маҳсулнокии воситаҳои нақлиётӣ, паст гардидани арзиши аслии ҳамлу нақли мусофирон, ки ниҳоятан ба таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар мусоидат мекунад, мегардад.

Бояд қайд кард, ки “...Тоҷикистон то соли 2030 кишвари дорои рушди устувор ва рақобатпазир мегардад, ки аҳолии он аз сатҳу сифати арзандаи зиндагӣ бо имкониятҳои баробар барои татбиқи нерӯи инсонӣ дар асоси баробарӣ, адолат ва эҳтиромгузорӣ ба шаъну шарафи инсон баҳра мебаранд. Ҳадафи олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад” [7, С.12].

Мавриди зикр аст, ки “солҳои охир тавассути фароҳам овардани фазои рақобати озод ва пурзӯр намудани назорати давлатӣ рушди устувор ва пайгиروнаи қонеъ гардонидани талаботи бозор ба хизматрасониҳои нақлиётӣ (бору мусофирон) таъмин гардид” [8, С. 6].

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки яке аз ҳуҷҷатҳои тақдирсоз ва хусусияти стратегидоштаи мамлакат маҳсуб меёбад, таъкид мегардад, ки “маҳз тавассути сохтани роҳҳо, пулҳо нақбҳо, объектҳои хизматрасониҳои наздироҳӣ ва дигар иншоотҳои сунъӣ Тоҷикистон на танҳо аз бунбасти коммуникатсионӣ мебарояд, балки ба кишвари транзитӣ табдил дода мешавад, ки замина барои пайдоиши ҷойҳои нави корӣ, беҳтар гардидани шароити зиндагонии сокинони мамлакат ва рушди таъминоти нақлиётии кишвар мегардад. Ҳамзамон, баланд бардоштани самаранокии кори нақлиёти автомобилии мусофирбар ва инфрасохтори он, ки ба таъмини хизматрасониҳои шахсони маъюб ва паст кардани таъсири манфии комплекси нақлиётӣ ба муҳити атроф ва саломатии инсон ҳамчун масъалаҳои муҳим арзёбӣ мегарданд” [7, С.13].

Омӯзиши адабиёти муосир нишон дод, ки равиши умумие, ки ба таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар равона карда

шудааст, мавҷуд набуда, маҳз ҳалли мушкилоти таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, таҳияи усулҳои муосири тақмили методии баҳодиҳии рақобатпазирӣ, инчунин таҳқиқи омилҳои таъсиррасонанда ва таҳияи тавсияҳои методиро бо мақсади таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар талаб менамояд. Аз ҳамин нуқтаи назар ҳамаи ақидаҳои дар боло зикргардида метавонанд мубрамияти мавзӯи таҳқиқотиро ифода намояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масоиле, ки ба таври мустақим ва ғайримустақим доираи таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарро дар бар мегирад аз ҷониби тадқиқотчиёни зиёди ватанию хориҷӣ мавриди таҳқиқот ва пажӯҳиш қарор дода шудааст. Асосҳои назариявии таъмини рақобатпазирӣ ва афзалиятҳои рақобатӣ дар асарҳои иқтисодчиёни зерин дарҷ ёфтааст: Смит А., Милль Дж. С., Маркс К., Шумпетер Й.А., Кларк Дж.Б., Коуз Р., Джорж Стиглер, Маршалл А., Робинсон Дж., Фатхутдинов Р.А., Азоев, Г.Л., Юданов А.Ю., Завьялов П.С., Челенков А.П., Быков В.А., Философова Т.Г., Лазарев А.В., Комков Н.И., М. Портер, Носова М.Ю., Воронов Д.С., Корнеева И.В., ва дигарон. Ҳамзамон ба масъалаҳои рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ ба монанди: Петров, Д.В., Соколова, Е.А., Андреева Л.А., Миротина Л.Б., Левина Б.А., Медникова О.В., Анистратов А.В., Титов А.М., Резер А.В., Ҷӯрабоев Г.Д., Бобоев О.Б., Хоҷаев П.Д. ва дигарон таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудаанд.

Мавриди зикр аст, ки олимони ватанӣ оид ба паҳлуҳои гуногуни рақобатпазирӣ таҳқиқотҳои худро гузаронидаанд, аз ҷумла: таҳлили асосҳои назариявии рақобатпазирии иқтисоди миллӣ (Раҳимов Р.К., Каюмов Н.К., Умаров Ҳ.У.); таҳқиқи рақобатпазирии иқтисоди хурди кушод, чораҳои превентивӣ оид ба рақобатпазирии иқтисодиёт (Саидмуродов Л.Ҳ.); баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, корхонаҳои саноати сабук ва алюминий (Хоҷаев П.Д., Раҳимзода М.Н., Ҷабборов М.Ҷ.); арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир (Низомова Т.Д., Исайнов, Ҳ. Р., Каримова М.Т., Қодиров Ф.А.); баҳодиҳии рақобатпазирии

сохибкорию инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ (Комилов С.Қ., Қурабаев Г.Д., Қумаев У.М., Хоҷаев П.Д.); таҳқиқи рақобатпазирии соҳаи энергетика дар шароити муосир (Аҳророва А.Д., Розиков В.А.); омӯзиши рақобатпазирии корхонаҳои пахтадозакунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Давлатзода Қ.Қ., Қурбонзода М.Қ.); таҳлили рақобатпазирии бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ дар шароити муосир (Раҷабов Р.Қ., Хоҷаев П.Д., Ҳамроев Ф.М., Қалилов У.Қ.); таҳқиқи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои он (Рауфӣ А., Ризоқулов Т.Р., Мирсаидов А.Б.); арзёбии рақобатпазирии инфрасохтори нақлиётӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон (Раҷабов Р.Қ., Хоҷаев П.Д., Бобоев Қ.О., Рауфӣ А.); таҳқиқи рақобатпазирии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисодиёти рақамӣ (Саидмуродов Л.Ҳ., Қӯрабаев Г.Д., Хоҷаев П.Д.); баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои баҳши кишоварзӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон (Умаров Ҳ.У., Ҳушвахтзода Қ.Ҳ., Пиризода Қ.С.); мушкилоти таъмини рақобатпазирии инноватсионӣ дар соҳаи саноат (Комилов С.Қ., Хоҷаев П.Д.); таҳқиқи рақобатпазирии корхонаҳои кооператсияи матлубот ва бозори истеъмолӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон (Шарифзода М.М., Фақеров Ҳ.Н.); арзёбии рақобатпазирии хизматрасониҳои нақлиётӣ-логистикӣ ва долонҳои нақлиётӣ дар шароити муосир (Бобоев О.Б., Хоҷаев П.Д.).

Олимоне хориҷӣ ва ватанӣ, ки нисбати тақмили усулҳои таҳлили иқтисодию оморӣ ва арзёбии рақобатпазирии КНАМ корҳои тадқиқотӣ анҷом додаанд, инҳоянд: Азоев Г.Л., Ансофф И., Воронов Д.С., Фаҳрутдинов Р.А., Юданова А.Ю., Рауфӣ А., Раҷабов Р.Қ., Шарипов М.М., Хоҷаев П.Д., Бобоев О.Б., Қалилов У.Қ., Ҳамроев Ф.М. ва дигаронро қайд намудан мумкин аст.

Мавриди зикр аст, ки новобаста аз таҳқиқоти зиёд дар ин самт то ҳол як қатор асосҳои назариявӣ методологӣ ва методи таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар баҳсталаб буда, мубрамияти мавзӯи таҳқиқотиро нишон медиҳад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи мақсадноки давлатии рушди комплекси

нақлиётии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025, Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020, инчунин татбиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкории Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади кори диссертатсионии мазкур асосноккунии назариявӣ методӣ ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда вазифаҳои зерин гузошта ва ҳал карда шуданд:

- ❖ омӯзиши асосҳои назариявӣ методӣ баҳодиҳии рақобатпазирии КНАМ дар шароити муосир;

- ❖ ошкор намудани хусусиятҳо ва муаммоҳои таъмини рақобатпазирии КНАМ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ;

- ❖ таҳлили вазъи кунунии НАМ, арзёбии КНАМ - и вилояти Суғд ва таҳқиқи омилҳои таъсиррасон ба рақобатпазирии КНАМ – и вилояти Суғд;

- ❖ коркарди модели иқтисодиёти риёзии таъмини рақобатпазирии КНАМ - и вилояти Суғд дар шароити иқтисодиёти рақамӣ;

- ❖ ташаккули механизмҳои таъмини рақобатпазирии КНАМ ва интиҳоби механизми муносиби он дар шароити иқтисодиёти рақамӣ;

- ❖ асосноккунии самти афзалиятноки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар вилояти Суғд.

Объекти тадқиқот - раванди таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти мусофирбар дар вилояти Суғд.

Предмети тадқиқот - муносибати иқтисодиёти ташкилӣ, ки дар раванди таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ба вучуд меоянд.

Усулҳои тадқиқот - ба равиши системаҳои диалектикӣ, инчунин истифодаи таҳлили омилӣ, регрессивӣ, мантиқӣ, муқоисавӣ ва сохторӣ бо

истифода аз дастгоҳи назариявии таҳлили равандҳои иқтисодӣ асос ёфтааст. Илова бар ин дар кор аз усулҳои визуализатсияи маълумотҳои графикӣ ва ҷадвалӣ истифода бурда шудааст. Мантиқи кори диссертатсия дар асоси принципҳои умумии илмӣ ва усулҳои шинохту таҳқиқи равандҳои иқтисодӣ, дар асоси робитаи байни таҳлили миқдорӣ ва сифатӣ асос ёфтааст.

Фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ. Дар асосноккунии ҷанбаҳои методии арзёбӣ, таҳлили рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ва таҳмини илмӣ дар хусуси он, ки интиҳоби механизми муносиб ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ буда, ба баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад, зоҳир мегардад.

Заминаҳои назариявӣю методологии таҳқиқот. Аҳамияти назариявӣ ва методологии таҳқиқот аз коркард ва асосноккунии назариявӣ, методӣю методологии мебошад, ки ба таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар нигаронида шудааст, иборат мебошад. Муқаррароти назариявӣ ва тавсияҳои коркардашуда, метавонанд аз ҷониби вазорату идораҳои соҳавӣ оид ба баланд бардоштани хизматрасониҳои нақлиётӣ ва таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ, истифода бурда шаванд.

Асосҳои назариявии тадқиқотро асарҳои илмӣю муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи назария ва амалияи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, баҳодиҳӣ ва таъмини рақобатпазирӣ, ташаккул ва рушди бартариҳои рақобатиро ташкил медиҳанд.

Сарчашмаи маълумоти таҳқиқоти диссертатсионӣ – санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, паёмҳои солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаҳо ва Стратегияҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти оморӣ, маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои даврии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,

Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои таҳлилии институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ, Кумитаи омили байнидавлатии ИДМ, маводи ҷопӣ ва электронии ВАО ва дигар маълумотҳои муаллиф, маводи илмӣ конференсия ба шумор меравад. Пойгоҳи иттилоотӣ тадқиқот аз интишорот дар маҷаллаҳои даврии илмӣ, маводҳои конференсия, монография ва рисолаҳо, маълумотҳои оморӣ, адабиёти ҳуқуқӣ, иттилоотӣ ва таълимӣ, маълумотҳои воқеа, ки фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбарро тавсиф мекунанд, инчунин захираҳои интернетӣ иборат аст.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Давраи иҷрои қисми диссертационӣ солҳои 2017-2025-ро дар бар мегирад.

Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоишӣ таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи иқтисодиёт ва соҳибдорӣ Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Навгони таҳқиқоти илмӣ. Натиҷаи асосии илмӣ диссертатсия аз таҳияи механизми муносиби таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ иборат аст.

Натиҷаҳои назаррасе, ки дар раванди гузаронидани таҳқиқоти диссертационӣ ба даст омадаанд, инҳоянд:

✓ дар асоси омӯзиши саҳми олимони ватанию хориҷӣ оид ба ташаккули аломатҳои рақобатпазирӣ соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ дар шароити рақамикунонӣ таърифи муаллифии рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар ва иқтисодиёти рақамӣ пешниҳод гардидааст. Рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар ин қобилияти зуд ва саривақт қонеъгардонии талаботи мизоҷ тавассути интиқоли муайян, ки мавқеи хосро дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ бо назардошти ғирифтани фоидаи зиёд ишғол менамоянд, мебошад. Таъминоти рақобатпазирӣ хизматрасонии КНАМ дар шароити муосир бидуни рақамигардонӣ ғайриимкон аст. Иқтисоди рақамӣ - низоми ташкилию иқтисодист, ки ба технологияҳои рақамӣ асос ёфта, бизнес-равандҳоро тавассути интернет ва технологияҳои пешрафтаи муосири рақамӣ ташаккул медиҳад. Ба андешаи мо, рақамикунонӣ

раванди иқтисодӣ буда, моделҳои фаъолияти самараноки корхонаҳо, тағйиротҳои инноватсионӣ, ҷаҳонбинии рақамӣ, ва муносибатҳои иқтисодии истифодаи технологияҳои муосирро дар бар мегирад. Тавсиф ва хусусиятҳои асосии равишҳои ҷойдошта доир ба назарияи рақобат ва рақобатпазирӣ, тавсифи назарияи рақобат аз нигоҳи мактабҳои иқтисодӣ ва ҷузъҳои ба ҳам алоқаманди рақобатпазирӣ ба низом дароварда шуданд;

✓ Хусусиятҳо, платформаҳои рақамӣ ва муаммоҳои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ошкор карда шуданд. Исбот гардидааст, ки истифодаи низомҳои рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт ва платформаҳои рақамӣ, ба монанди Didi – Chuxing, Yandex – Taxi, Uber ва Bolt, ки на танҳо низоми мусофиркашониро осонтар ва самараноктар кардаанд, балки ба рушди иқтисоди миллӣ низ таъсири назаррас расонидаанд. Таснифи усулҳои баҳодихии рақобатпазирӣ, гурӯҳбандии усулҳои баҳодихии рақобатпазирии КНАМ аз рӯи нишонаҳо, таснифи нишондиҳандаҳои баҳодихии рақобатпазирӣ мқтобиқи стратегияи мавқеъгирӣ ва стратегияи устувории молиявӣ, муҳити рақобатии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ва раванди ташаккул ва рушди афзалиятҳои рақобатии КНАМ амалӣ гардонида шудааст;

✓ Дар асоси таҳқиқи ваъи кунунии НАМ арзёбии рақобатпазирии КНАМ бо назардошти вазъи молиявии корхона, самаранокии фаъолияти корхона, фаъолнокии корӣ, ҳолати илмию техникӣ ва нишондиҳандаҳои меҳнатӣ, амалӣ карда шудааст. Ҳамзамон, омилҳои муайянкунандаи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарии вилояти Суғд ошкор карда шуда, исбот гардидааст, ки корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар зери таъсири омилҳои берунӣ (омилҳои ниҳодӣ, технологӣ, табиӣ) ва омилҳои дохилӣ (гурӯҳи омилҳои техникӣ, ташкилию ҳуқуқӣ, маркетингӣ, инсонӣ, инноватсионӣ), фаъолияти пурсамар мекунанд. Муайян карда шудааст, ки яке аз омилҳои калидии дохилии таъсиркунанда ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ин ҳолати молиявии онҳо ва мавқеи бозории онҳо (маркетинг) ба ҳисоб мераванд, ки бо истифода аз модели Эдвард Алтман

мавқеи молиявӣ ва бо истифода аз индекси Хирфандали Хиршман мавқеи концентратсияи бозории корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарро арзёбӣ гардидааст. Бо мақсади муйян намудани дараҷаи таъсиррасонии омилҳо тавассути усули PESTLE – таҳлил гурӯҳбандӣ карда шуда, ин омилҳо ба 6 гурӯҳ аз ҷумлаи омилҳои сиёсӣ (Political), иқтисодӣ (Economic), иҷтимоӣ (Social), технологӣ (Technological), ҳуқуқӣ (Legal) ва экологӣ (Ecological) ҷудо карда шуданд;

✓ Модели иқтисодиёти риёзии таъмини рақобатпазирӣи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарии вилояти Суғд дар шароити иқтисодиёти рақамӣ таҳия ва татбиқ карда шудааст. Дар асоси моделҳои иқтисодиёти риёзии таъмини рақобатпазирӣи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар пешгӯии нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳо барои давраи то соли 2030 амалӣ гардонда шудааст;

✓ Механизмҳои таъмини рақобатпазирӣи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ таҳия карда шуда, натиҷаи татбиқи механизмҳои зикршуда баён гардида, афзалият ва норасоӣҳои механизмҳои таъмини рақобатпазирӣи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар муайян карда шуданд. Интиҳоби механизми муносиби таъмини рақобатпазирӣи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ амалӣ карда шудааст. Алгоритми интиҳоби механизми оптималии рақобатпазирӣи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар бо усули иерархӣ коркард шуда, критерияҳои интиҳоби механизми оптималии таъмини рақобатпазирӣи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар муайян карда шуда, меъёрҳои баҳодихии рақобатпазирӣи нақлиёти мусофирбар бо усули Томас Саати, таҳия гардидаанд. Натиҷаи таҳлили гузаронидашуда оид ба интиҳоби алтернативӣ мувофиқи таъминоти рақобатпазирӣи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар гувоҳи аз он медиҳад, ки миёни механизмҳои алтернативии пешниҳодшуда, механизми рушди инноватсионӣ тибқи арзёбии респондентҳо бо назардошти ҳамаи маҳакҳои таҳқиқшуда бо нишондоди 33 % мавқеи афзалиятнокро ишғол намуд;

✓ Самтҳои афзалиятноки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар вилояти Суғд асоснок карда шудааст. Унсурҳои таркибии инноватсия ва самаранокии онҳо арзёбӣ гардида, бо мақсади муносибгардонии фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар, яъне беҳтар намудани идоракунии воситаҳои нақлиёт, беҳтар кардани хатсайрҳо, кам кардани хароҷот ва беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ истифодаи низомҳои навигатсионии минтақавӣ ва байналмилалӣ тавсия дода мешавад. Ҳамзамон барои фаъолияти пурсамари нақлиёти автомобилии мусофирбар истифода бурдани аутсорсинг ва низоми *GPS* ва *ГЛОНАСС* ба мақсад мувофиқ мебошад. Алгоритми татбиқи инноватсия дар фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар ва марҳилаҳои зарурии он таҳия карда шуданд.

Нуқтаҳои асосии барои дифоъ пешниҳодшуда:

- ✓ таърифи муаллифии рақобатпазирии КНАМ ва иқтисодиёти рақамӣ;
- ✓ хусусиятҳо ва муаммоҳои таъмини рақобатпазирии КНАМ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ;
- ✓ баҳодихии рақобатпазирии КНАМ бо назардошти нишондиҳандаҳои вазъи молиявии корхона, самаранокии фаъолияти корхона, фаъолнокии корӣ, ҳолати илмию техникӣ, нишондиҳандаҳои меҳнатӣ ва дар ин замина ошкор кардани омилҳои муайянкунандаи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарии вилояти Суғд бо назардошти мӯйян намудани дараҷаи таъсиррасонии омилҳо тавассути усули PESTLE – таҳлил гурӯҳбандӣ намудани онҳо;
- ✓ Модели иқтисодию риёзии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарии вилояти Суғд дар шароити иқтисодиёти рақамӣ;
- ✓ механизми муносиби таъмини рақобатпазирии КНАМ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ;
- ✓ Самтҳои афзалиятноки таъмини рақобатпазирии КНАМ дар вилояти Суғд.

Аҳамияти назариявии тадқиқот. Аз таҳияи муқаррароти асосии назариявии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар, аз ҷумла аз нуқтаи назари дастгоҳи категориявӣ-концептуалии назарияи сохторӣ, муайян намудан ва таҳлили омилҳои рақобатпазирӣ ва тақмили воситаҳои илмию методии баҳодиҳии нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ, инчунин механизм ва методологияи таъмини рақобатпазирии нақлиёти автомобилҳои мусофирбар иборат аст.

Натиҷаҳои алоҳидаи илмӣ - амалии таҳқиқотро дар мактабҳои олӣ дар чараёни таълими фанҳои “Маркетинг”, “Идоракунии маркетингӣ”, “Тадқиқоти маркетингӣ”, “Иқтисодиёти корхона”, “Иқтисодиёти инноватсионӣ”, “Маркетинги рақамӣ”, “Идоракунии рақобатпазирии корхона”, “Иқтисодиёти соҳаи нақлиёт”, “Таҳлили иқтисодӣ” ва логистика инчунин дар ташкил ва гузаронидани курсҳои махсуси таълимӣ истифода бурдан мумкин аст (**маълумотномаи №1128 аз 23.12.2024**).

Аҳамияти амалии тадқиқот. Дар истифодаи амалии усули тағирёфтаи баҳодиҳии рақобатпазирӣ, ки дар рисола таҳия шудааст ва тавсияҳои методологияи пешниҳодшуда оид ба таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар шароити муосири иқтисодӣ мебошад.

Дар баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар аз ҷониби Вазорати нақлиёт ва зерсохторҳои он инчунин Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд истифода мегардад. Муқаррарот, хулосаҳо ва тавсияҳое, ки дар рафти тадқиқоти диссертатсионӣ ба даст оварда шудаанд, барои татбиқ дар фаъолияти амалии МД «Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ» дар вилояти Суғд қабул карда шудаанд (**маълумотномаи № 126 аз 23.04.2025**).

Асоснокунӣ ва эътимоднокии натиҷаҳои тадқиқот. Бо далелҳои методологияи рисолаҳои назариявии кори диссертатсия, таҳлили интиқодии адабиёти махсус оид ба масъалаҳои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар, истифодаи усулҳои муосири тадқиқот,

инчунин санҷиши натиҷаҳои тадқиқот дар конфронсҳои илмӣ амалӣ бо нашр намудан дар маҷаллаҳои илмӣ пешқадам таъмин карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертсионӣ дар доираи бандҳои зерини шиносномаи таҳассуси илмӣ 08.00.04 -Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.04 – Иқтисодиёти нақлиёт) иҷро карда шудааст: б.1. Равишҳои назариявӣ ва усулии таҳияи методҳо, механизмҳо ва афзорҳои нави амалкарди иқтисодиёт ва мутобиқшавӣ ба методҳо, механизмҳо ва афзорҳои мавҷудбудаи амалкарди иқтисодиёт, ташкил ва идоракунии субъектҳои хоҷагидор дар соҳаи нақлиёт; б.5.Омилҳои таъсиррасон ба ҷойгирнамояи ва самаранокии кори муассисаҳои соҳаи нақлиёт; б. 11. Арзёбӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои нақлиётии иқтисодиёт ва аҳолии кишвар; б. 16. Пешгӯӣ ва банақшагирии стратегияи боркашонӣ ва мусофирбарӣ; б. 24. Ҷанбаҳои ташкилию иқтисодии таъмини рақобатпазирии хизматрасонии нақлиётӣ, ташкилот ва муассисаҳо дар соҳаи нақлиёт; б. 29. Стратегияи мутобиқшавии муассисаҳо ва дигар ташкилоти хоҷагидории нақлиётӣ ба шароити рақобатии муҳити бозорӣ; б. 33. Самаранокии ташкилию иқтисодӣ ва сифати хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт. б. 34. Механизми баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ; б. 36. Механизмҳои ташкилию иқтисодии таъмини рушди инноватсионии соҳаи нақлиёт; б. 38. Баланд бардоштани самаранокии истифодаи афзорҳои бозорӣ дар соҳаи нақлиёт.

Саҳми шахсии довталаб. Ҳамаи давраҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ: аз ҷумла интиҳоб ва таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубаҳамияти он, мақсади гузошташуда ва нақшаи кории иҷрои вазифаҳои он бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Саҳми шахсии довталаб дар ошкор намудани хусусиятҳо ва муаммоҳои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ, таҳқиқи омилҳои муайянкунандаи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарии вилояти Суғд, коркарди модели иқтисодию риёзии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарии вилояти Суғд дар шароити иқтисодиёти рақамӣ, интиҳоби механизми муносиби таъмини

рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодии рақамӣ ва мукамалгардонии самти афзалиятноки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар вилояти Суғд, зоҳир мегардад.

Тавсияҳои методӣ оид ба таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити муносири иқтисодӣ, ки ҷуброни хавфҳои коҳиши ҳиссаи бозор, татбиқи стратегияҳои афзоиши даромад, сармоягузорӣ ба иқтисодии инноватсионӣ ва баҳодиҳии рақобатпазирӣ дар бар мегирад, таҳия шуда, мувофиқи алгоритми татбиқи усули иерархӣ, инчунин фаъолияти инноватсионии корхона ҳамчун самти муҳимтарини таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар интихоб гардидааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои асосӣ ва нуктаҳои муҳими таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмию назариявии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, инчунин дар конференсияҳои ҳарсолаи ҳайати профессорону устодон ва кормандони Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон доиргашта ироа гардидаанд. Нуктаҳои муҳими таҳқиқоти диссертатсионӣ дар якҷанд конференсияҳои илмию назариявии байналхалқӣ ва ҷумҳуриявӣ маъруза карда шудааст. Бештари мақолаҳои доктриналӣ дар маводҳои конференсияҳои илмию амалии ДИС ДДТТ рӯйи ҷоп омадаанд.

Интишор аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ 18 мақола (дар ҳаҷми 7,2 ҷ.ҷ.), аз инҳо 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз сарсухан, се боб, хулоса, 70 - ҷадвал, 41 - расм иборат буда, бо истифода аз 256- сарчашма таҳия карда шудааст ва дар 204 - саҳифаи ҷопӣ баён гардидааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАР ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

1.1. Рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ

Дар шароити муосир, ки ҳамчун давраи иқтисодиёти рақамӣ зикр мегардад, муаммои таъмин ва баландбардории рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ муҳим буда, барои ба даст овардани натиҷаҳои самарабахш коркорхонаҳоро зарур аст, то ба таҳияи консепсияҳои инноватсионии рушд машғул гарданд. Барои таҳияи ин консепсияҳо омӯзиши ҳамаҷонибаи категорияи иқтисодии рақобатпазирӣ, нишона ва хусусиятҳои он зарур мебошад.

Дар адабиёти иқтисодӣ ба категорияҳои иқтисодӣ рабт доштани рақобат ифода гардида, Ҳангоми омӯзиш ва баҳодихӣ ба моҳияти он таърифоти гуногунро дучор гардидан мумкин аст. Ба таври дигар баён намоем дар ташаккул ва инкишофи афкори иқтисодӣ мазмуни мафҳуми «рақобат» гуногун инъикос ёфтааст.

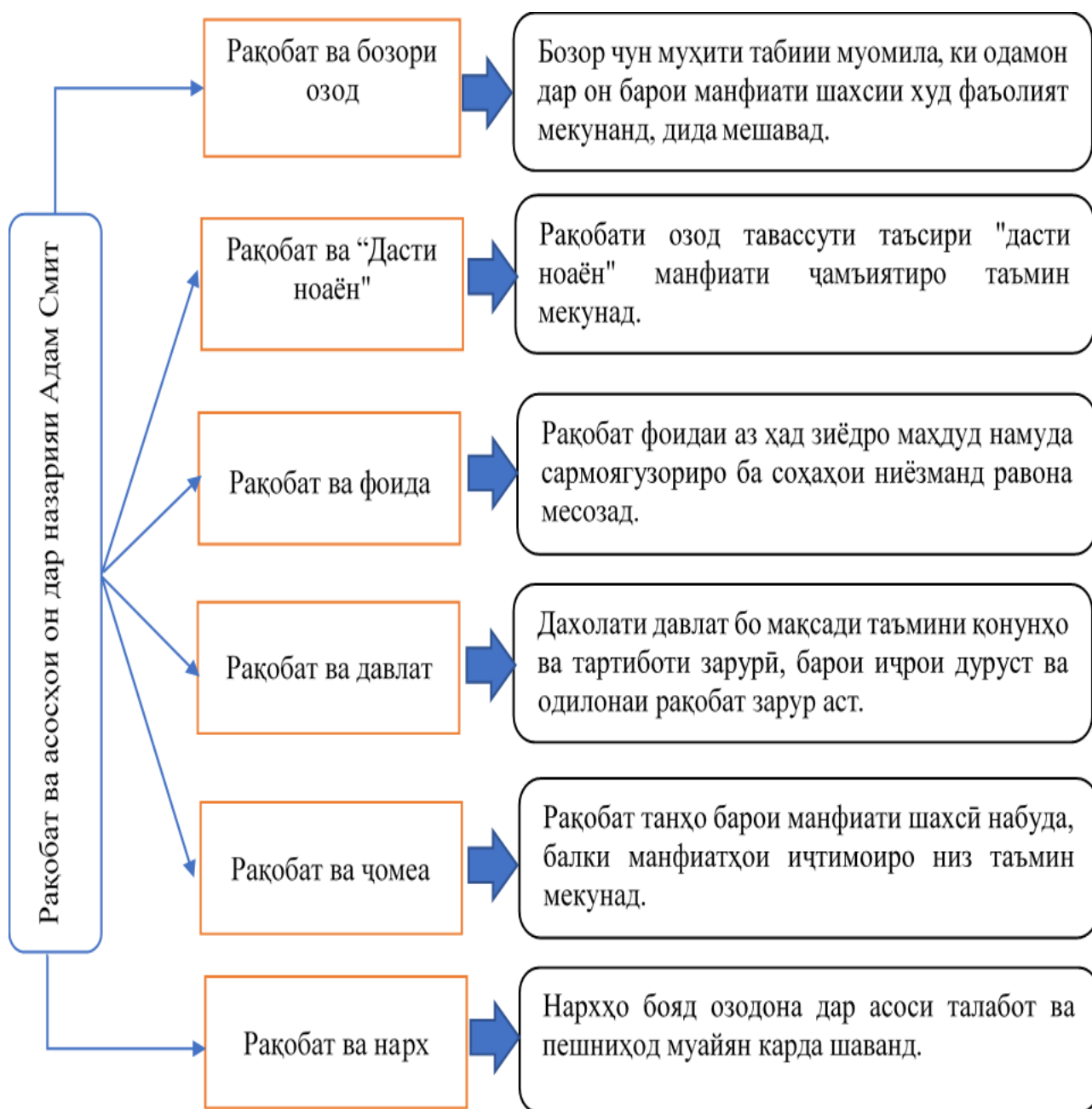
Ҳангоми омӯзиши таърифи рақобатпазирӣ гуногунакидагии муаллифон ба назар расида, маҳз таҳқиқоти мафҳумҳои «рақобат» ва «рақобатпазирӣ» инчунин таҳаввули афкори олимони нисбат ба ин мафҳумҳо ба мақсад мувофиқ мебошад.

Бори нахуст дар рисолаи машҳури хеш «Таҳқиқот оид ба табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо» А. Смит кӯшиши ба таърифи рақобат равшанӣ андохтандро намудааст.

Ба андешаи Адам Смит “дар сурати кам шудани пешниҳод, болоравии нархҳо ба назар расида, ҳангоми зиёд шудани он нарх коҳиш меёбад ва ҳар қадаре, ки рақобати байни фурӯшандагон зиёд шавад ҳамон қадар боиси паст гардидани нарх мешавад” [84, С.85]. Ин ҳолат суръати фурӯши маҳсулотро то як андоза баланд менамояд. Ҷои дигар ӯ рақобатро ҳамчун «муқобилаи одилона байни фурӯшандагон бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоидтар барои фурӯши моли худ тавсиф намудааст» [84, С. 31]. Ӯ зери таъсири қувваҳои рақобатпазир ташаккул ёфтани нархҳои бозорро тавассути «дасти ноаён»-и

бозор исбот намудааст. Аз ин рӯ рақобат раванди муқобила тавассути нерӯи ҷадид ва роҳи ноил гардидан ба мувозинати нав мебошад, ки моҳияти он муборизаи рақибон барои бартариҳои нисбӣ мебошад.

Адам Смит дар ин андеша аст, ки “рақобат ҳамчун механизми бозорӣ буда, бе даҳолати давлат ва ба ҳам пайвастании манфиатҳои шахсӣ вуҷуд ёфтани самараноки иқтисодиётро таъмин менамояд” [84, С. 71]. Рақобатро ӯ аз рӯи унсурҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор дода, барои дарки маънии он якчанд шартҳои зарурӣ пешниҳод намудааст (расми 1) [49, С. 7,9].

Расми 1. Рақобат ва асосҳои он дар назарияи Адам Смит
 Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [49, С. 7,9].

Ҷ.С.Милл дар ин ақида аст, ки “робитаи байни рақобат, монополия ва зиддиятҳои онҳо формулаи ҳаёти амалӣ набуда, балки ҳаракат мебошад” [69].

Ф.Энгельс мафҳуми рақобатро муқобилияти кулл таъриф дода, онро хоси ҷамъияти муосир тавсиф кардааст. Ба андешаи ӯ “синфи коргар бо коргар, синфи болоӣ бошад, дар муҳити худ рақобат менамоянд” [87].

К.Маркс рақобатро “мубоҳисаи байни корхонаҳо бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоидтар барои сармоягузорӣ” маънидод кардааст [67].

Шумпетер Й.А. дар ин назар аст, ки “феномени рақобат дар доираи низоми мавҷудаи ҳокимияти давлатӣ ба амал меояд”. Ӯ тарафдори маҳдудияти муайяни рақобат аз ҷониби давлат буда, ғайриимкон будани мавҷудияти воқеии модели рақобати озодро баён намудааст [99, С. 122].

Ҷ.Б. Кларк тазаккур медиҳад, ки “тақсимои даромади иҷтимоии бо рақобати комил асосёфта қодир аст, ки ҳар як омили истеҳсолотро бо миқдори сарвати тавлидкардаш таъмин намояд” [60, С.137].

Р.Коуз қайд менамояд, ки “низоми қоидаҳо ва маҳдудиятҳо чун асоси рақобати комил мебошанд” [65, С. 14].

Ба ақидаи Ҷ.Стиглер “тавассути истифодаи маълумот доир ба бозорҳо микроиқтисодиёт бояд на ба мушкilotи сиёсати зиддимонополӣ, балки ба оқибатҳои эҳтимолии танзими бозор аз ҷониби давлат диққат диҳад” [84].

А. Маршалл қайд менамояд, ки “рақобат миёни фурӯшанда ва харидорон монеае нашошта, яъне рақобати озод васеъ муаррифӣ мешавад, фурӯшандагон дар бозор мустақилона амал мекунанд, дар байни онҳо иттиҳод вучуд надорад” [67, С. 95].

Боиси қайд аст, ки меъёрҳои рақобатро ба тартиб дароварда “обру, шартҳои қарз, сатҳи хароҷоти нақлиётӣ, сифати мол, хизматрасонӣ ба мизоҷонро” муаллиф [82] ҳамчун омилҳои рақобат муаррифӣ намудааст.

Ҳамин тариқ дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки аксари иқтисодчиён назарияи рақобатро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Ҳамзамон дар ин росто мавҷудияти равишҳо доир ба мафҳуми рақобат ва рақобатпазирӣ муайян карда шуд, ки дар ҷадвали зерин оварда мешавад (ҷадвали 1.1).

Чадвали 1.1. – Тавсиф ва хусусиятҳои асосии равишҳои ҷойдошта доир ба назарияи рақобат ва рақобатпазирӣ

Равишҳои мавҷудбуда доир ба мафҳуми рақобат	Тавсифи мафҳумҳои марбут ба равишҳо	Хусусиятҳои хос ва фарқкунандаи равишҳои рақобат
Равиши сохторӣ	Дар ин равиш рақобат маънии воситаи қабули қарор доир ба воридшавӣ ба бозор ё баромадан аз он тавассути таҳлили сохтори бозор, шароити фаъолият ва муайян намудани навъи бозорро дорад.	-Шумораи иштирокчиён -Дараҷаи рақобат -Мушкилоти воридшавӣ ва баромадан аз бозор
Равиши функционалӣ	Рақобат аз нигоҳи таъсир ба рушди иқтисодиёт тавсиф гардида, истифодаи он ҳамчун як механизм метавонад фаъолияти корхонаро ба як самти муайян ба манфиати ҷамъият равона намояд.	-Нақши танзимкунанда -Ҳавасмандгардонӣ ба навоарӣ -Таъмини самаранокӣ -Тақсмоти захираҳо -Қоҳиши консентратсия ва монополия -Пешбурди интиҳоби истеъмолгарон
Равиши ниҳодӣ	Рақобат вобаста ба таъсири институтҳо ва қоидаҳои иҷтимоӣ ташаккул меёбад.	- Нақши қонунҳо ва институтҳо - Низоми бозори идорашаванда - Динамикаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ
Равиши стратегӣ	Дар ин равиш ба афзалиятҳои стратегӣ барои таъмини мавқеи пешсаф дар бозор таваҷҷуҳ дода мешавад.	- Модели "5 нерӯи Портер" - Дифференциатсия - Пешвой дар нарх ва сифат
Равиши системавӣ	Рақобат ҳамчун натиҷаи ҳамгироии омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ифода меёбад.	- Ҳамоҳангии омилҳо - Устувории иқтисодӣ - Таҳлили бисёрсатҳӣ
Равиши иқтисодиёти рақамӣ	Дар шароити иқтисоди рақамӣ, ки иттилоот ва технологияҳо нақши калидӣ доранд рақобат низ мавҷуд аст.	- Платформаҳои рақамӣ - Истифодаи иттилоот - Моделҳои иқтисоди инноватсионӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [[122, С. 89-91.](#), [207, С. 118-123.](#), [221, С. 553-557](#)].

Аз маълумотҳои ҷадвали 1.1 маълум мегардад, ки равишҳои сохторӣ ва функционалӣ чун механизми табиӣ ва математикии танзими бозор баромад намуда, равишҳои ниҳодӣ ва системавӣ таъсири сохторҳои иҷтимоӣ ва низомҳои куравиро меомӯзанд. Равиши стратегӣ тағйирот ва стратегияҳои рақобатро дар шароити муосир баррасӣ карда, равиши иқтисодиёти рақамӣ бошад ба таҳаввулоти технологӣ ва рақамикунонии соҳаҳои иқтисодӣ таваҷҷуҳ зоҳар менамояд.

Мавриди ба ёдоварист, ки доир ба таҳқиқоти назарияи рақобат мактабҳои иқтисодӣ ба монанди мактаби амрикоӣ, англисӣ, скандинавӣ, шӯравӣ ва муосир мавҷуд мебошанд. Ифодаи мактабҳои мазкур, моҳияти онҳо, хусусият, инчунин вазифаҳои онҳо дар ҷадвали зерин оварда шудааст (ҷадвали 1.2).

Ҷадвали 1.2.-Тавсифи назарияи рақобат аз нигоҳи мактабҳои иқтисодӣ

Мактабҳои иқтисодӣ	Моҳияти рақобат мувофиқи тавсифи мактабҳои иқтисодӣ	Хусусиятҳои асосии фарқкунанда аз нигоҳи мактабҳои иқтисодӣ	Вазифа ва таъсири рақобат аз нигоҳи мактабҳои иқтисодӣ
Мактаби амрикоӣ	Рақобат ҳамчун омили рушди бозор ва ҳавасмандии инноватсия фаҳмида мешавад.	➤ Концепсияи харобкории созанда ➤ Модели панҷ нерӯи Портер ➤ Навовариҳо ва рақобати стратегӣ	• Рушди иқтисод тавассути инноватсия • Рақобати стратегӣ барои ташаккули бозори рақамӣ
Мактаби англисӣ	Рақобат ҳамчун механизми танзими табиӣ тавассути бозори озод фаҳмида мешавад.	➤ Концепсияи "дасти ноаён" ➤ Афзалияти муқоисавӣ ➤ Озодии савдо	• Асоси иқтисоди бозорӣ • Афзалияти тичорати ҷаҳонӣ
Мактаби скандинавӣ	Рақобат ҳамчун воситаи таъмини баробарии иҷтимоӣ ва рушди устувор фаҳмида мешавад.	➤ Баланс байни бозор ва давлат ➤ Рақобат бо ҳифзи иҷтимоӣ ➤ Нақши қавии давлат	• Робитаи самаранокии бозор бо баробарии иҷтимоӣ • Ҳифзи иҷтимоӣ ва рушди иқтисодӣ
Мактаби шӯравӣ	Танқиди рақобати капиталистӣ ва таваҷҷуҳ ба нақшагирии марказонидашуда дода мешавад.	➤ Танзими пурраи иқтисодӣ аз ҷониби давлат ➤ Ҳамкорӣ ба ҷои рақобат ➤ Афзалияти ҷамъиятӣ	• Концепсияи мавҷҳои тӯлонӣ • Истифодаи барномаи нақшавӣ барои идоракунии иқтисоди миллӣ
Мактаби муосир	Рақобат дар замони глобализатсия ва иқтисоди рақамӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор дода мешавад.	➤ Платформаҳои рақамӣ ➤ Низоми ҷаҳонӣ ➤ Ҳавасмандгардонии захираҳои инноватсионӣ	• Таҳлили рақобати платформаҳо • Ташаккули модели рақобати ҷаҳонӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [49, 52, С. 30-62., 163, С. 29-35., 212, С. 165-174., 223, С. 250-261].

Дар асоси гуфтаҳои ҷадвали 1.2. хулоса намудан мумкин аст, ки мазмунҳои иқтисодии рақобат бо мурури вақт тадриҷан мукаммал гардидааст. Аз ҳамин лиҳоз “асоси иқтисоди бозориро мафҳуми рақобат ташкил намуда, он ҳамчун қувваи асосии пешбарандаи таҳаввулоти муносибатҳои субъект, ки дар муҳити мазкур амал менамояд, тавсиф мегардад. Дар чунин муҳит иштирокчиҳои аз ҳама

муваффақтарин ҳамон субъект ба шумор меравад, ки дар бозори дохилӣ ва берунӣ ба рақобат тоб оварда тавониста ба натиҷаҳои назаррас сазовор гардад”.

Боиси тазаккур аст, ки яке аз индикатор ва ё нишондиҳандаҳои рақобат ин рақобатпазирӣ маҳсуб меёбад. Мафҳуми мазкур дар замони шӯравӣ камтар мавриди истеъмол қарор гирифта танҳо ба муносибатҳои содиротию воридотӣ истифода мегардид.

Боиси тазаккур аст, ки баъзе аз ҷанбаҳои рақобатпазирӣ дар таҳқиқотҳои алоҳидаи Г.Г. Азгалдова, Д.С. Львова ва Л.Я. Шухгалтер ба назар мерасанд.

Бори аввал солҳои 90-уми асри ХХ Р.А.Фатхутдинов, Г.Л. Азоев, А.Ю. Юданов, П. Завьялов дар самти рақобатпазирӣ таҳқиқоти фундаменталӣ гузаронидаанд.

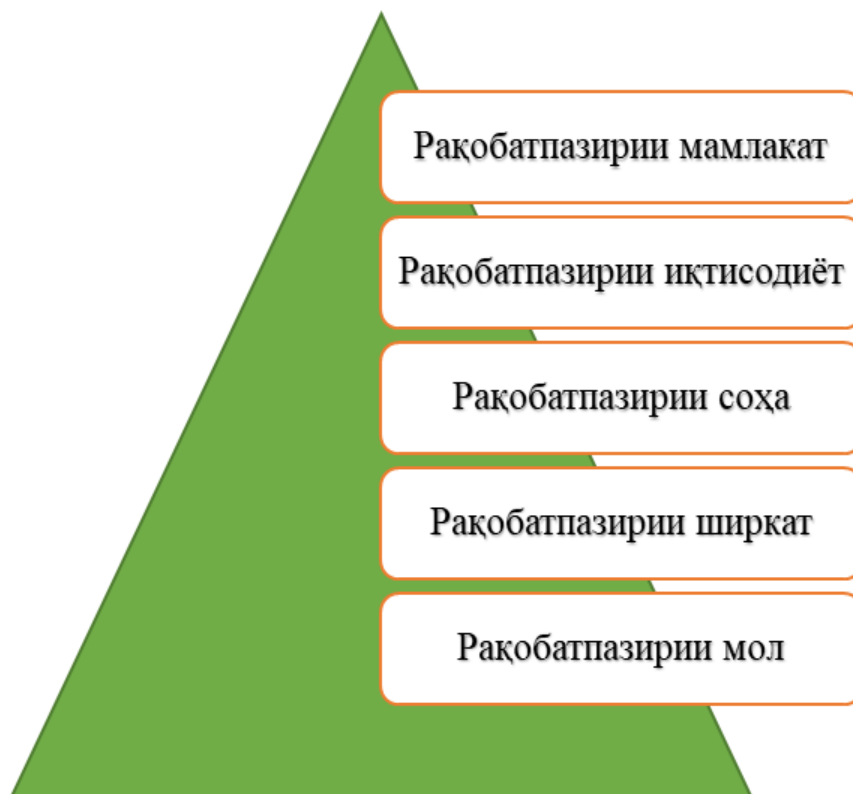
Р.А. Фатхутдинов^[85] дар ин андеша аст, ки “таъминоти захиравӣ, ҳуқуқи, иттилоотӣ, стандартизатсия ва асосҳои методологии идоракунии рақобатпазирӣ” омилҳои асосии таъмини он мебошанд [\[224, С.114\]](#).

Баъзе иқтисодчиён афзалияти рақобатиро ҳамчун омили асосии рақобатпазирӣ медонанд. Афзалиятҳои рақобатиро нисбати корхонаҳо Г.Л. Азоев мавриди омӯзиш қарор дода, исбот намудааст, ки асоси он инноватсия мебошад. Ӯ таъкид менамояд, ки “бартарии рақобатӣ дар бозор ба монополизатсия оварда мерасонад” [\[34, С.13-27\]](#).

Ҳамзамон рақобатпазирӣ бо стратегияи рақобат алоқамандии зич дорад. Аз нигоҳи Юданов А.Ю. ростқавлӣ ва ахлоқ асоси стратегияи рақобат тавсиф гардида, ӯ дар ин назар аст, ки “стратегияи рақобат барои пешбурди фаъолияти корхона бояд аз нуқтаи назари ахлоқ ва ростқавлӣ дар муносибат ба рақибон равона карда шавад” [\[101, С.35\]](#).

Баъзе тадқиқотчиён барои таъмини рақобатпазирӣ маркетингро ҳамчун омили калидӣ меҳисобанд. Нақши маркетингро дар муҳити рақобатии бозор бо мақсади таъмини самаранокии фаъолияти корхона ва фароҳам овардани афзалиятҳои рақобатӣ муаллиф Завьялов П.С. мавриди таҳқиқ қарор додааст [\[53, с.7\]](#).

Дар баъзе тадқиқотҳо масоили аҳроми рақобатпазирӣ ба назар мерасад. Муаллифон Философова Т.Г., Быков В.А. зинаҳои ташаккулдиҳандаи аҳроми рақобатпазирӣ (расми 2) ҷудо намудаанд, ки он аз рақобатпазирӣ нарх, рақобатпазирӣ ширкат, рақобатпазирӣ соҳа, рақобатпазирӣ иқтисодиёт ва рақобатпазирӣ мамлакат иборат мебошад.

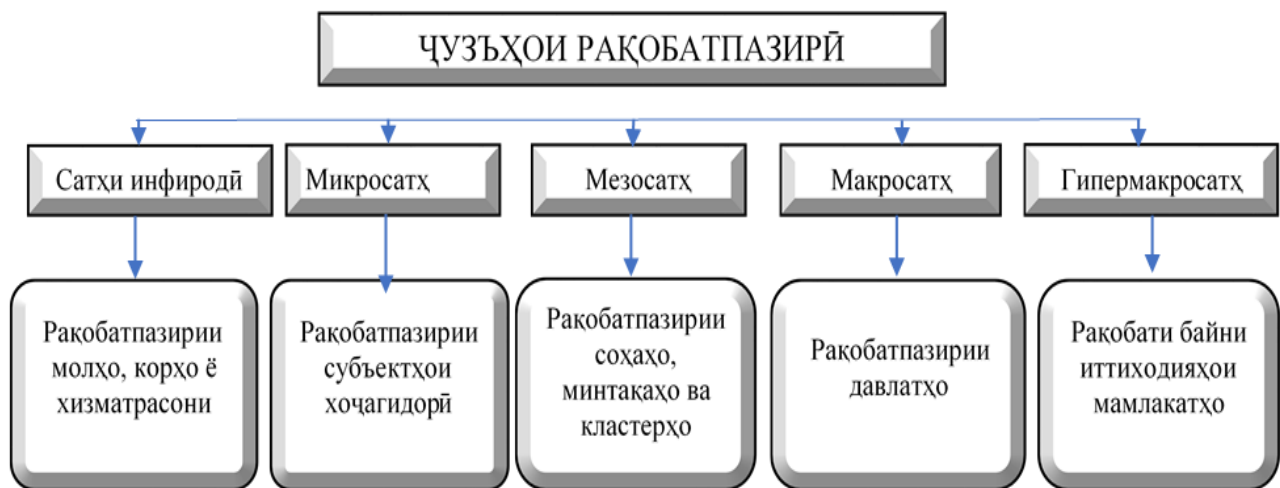
Расми 2. Аҳроми рақобатпазирӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [86, 209, С. 50., 234, С. 198].

Чуноне, ки аз расми 2 бармеояд ҳар як сатҳи дар аҳром ҷобачо гардида, бо ҳам робитаи зич доранд.

Мавриди зикр аст, ки муҳаққиқон Комков Н.И. ва Лазарев А.В. рақобатпазирӣ ба сатҳҳо ҳамчун сатҳи микро, мезо ва макро ҷудо менамоянд [166, С. 3-20].

Дар натиҷаи таҳқиқот ба мо маълум гардид, ки рақобатпазирӣ аз нуқтаи назари тақсимот ба сатҳҳои ба ҳам алоқаманд ҷудо мешавад. Рақобатпазирӣ ба сатҳи инфиродӣ, микросатҳ, мезосатҳ, макросатҳ ва гипермакросатҳ ҷудо мешавад, ки дар расми зерин инъикос гардида дар кадом самтҳои фаъолияти хоҷагидорӣ мансуб будани онҳо оварда шудааст (расми 3).

Расми 3. Ҷузъҳои ба ҳам алоқаманди рақобатпазирӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [[166, С. 3-19](#), [208, С. 111](#)].

Рақобатпазирии мол, кор хизматрасонӣ – равандест, ки дар он як ё якчанд ташкилот ва шахсони ҳуқуқӣ дар бозор бо мақсади фурӯши мол, кор, хизматрасониҳои хеш барои рақобат бо молҳо ва хизматрасониҳои ҳамшабеҳи дигар иштирок меkunанд.

Рақобатпазирии соҳа – ин қобилияти умумии як соҳа ё бахши иқтисодӣ барои фаъолияти самаранок дар муҳити бозори рақобатӣ буда, бо таъмини маҳсулот ё хизматрасониҳои босифат дар асоси хароҷоти оптималӣ амалӣ мегардад.

Рақобатпазирии соҳа ба сифати фаъолият, самаранокии истехсолот, хусусиятҳои мол ва хизматрасонӣ, инчунин ба шароити иқтисодӣ, технологӣ ва иҷтимоии он соҳа вобаста мебошад. Ҳадафи рақобатпазирии соҳа ин беҳтар намудани хусусиятҳои маҳсулот ва хизматрасониҳо, аз як тараф, ва аз ҷониби дигар баланд бардоштани устувории соҳа дар бозор мебошад.

Рақобатпазирии мамлакат – қобилияти як кишварро барои рақобат кардан дар сатҳи ҷаҳонӣ ифода намуда, то чӣ андоза молу хизматрасониҳои бо сифат ва бо нархи рақобатпазир истехсол намудани онро бо назардошти сатҳи баланди зиндагии аҳоли дар бар мегирад.

Рақобатпазирии мамлакатҳои муттаҳида – қобилияти гурӯҳи кишварҳо ё мамлакатҳои муттаҳидшударо барои рақобат намудан дар сатҳи ҷаҳонӣ ифода менамояд.

Қобили зикр аст, ки тадқиқоти анҷомдодашуда, пеш аз ҳама ба категорияи рақобатпазирии хурд нигаронида шуда, он рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбарро ифода менамояд. Ҳамзамон тавсифи иқтисодии таърифоти рақобатпазирӣ ба ҷо оварда шудааст, ки дар замима оварда шудааст (Замимаи 1).

Маълумотҳои замимаи 1-ро таҳлил намуда, таснифи аломатҳои рақобатпазиро аз ҷониби муаллифони мушоҳида намудем [131, 230] (Ҷадвали 1.3).

Ҷадвали 1.3. – Саҳми олимони дар ташаккули аломатҳои рақобатпазирӣ

р/т	Муаллифони аломатҳо	Баргариҳои рақобатӣ	Баргариҳои мол нисбат ба аналог	Хусусияти динамикии	Самараноки	Қобилияти тобовардан ба рақобат	Ба дастовариҳои ҳадафҳои тичоратӣ	Нисбият	Дараҷаи қонёгардонии талабот	Ҳиссаи бозор	Бисёрқабатӣ	Бисёрмили
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	М. Портер	+	+	+	+				+			+
2	Носова М.Ю.	+		+	+	+		+				
3	О. Сабден			+	+	+		+				
4	П.С. Завялов	+		+	+		+	+				
5	А.Ю. Юданов	+	+						+			
6	М.И. Гелвановский	+				+		+				
7	Д.С. Воронов	+			+	+		+				
8	А.В. Лазеров	+	+					+		+	+	+
9	Ф. Хедури	+			+	+		+	+			
10	Ш. М. Мамедов		+				+			+		
11	Р. Фатхудинов					+			+			
12	И.В. Корнеева	+	+								+	+
13	Н.И. Комков	+	+					+		+	+	+
14	И.А. Спридонов				+		+		+			
15	Хоҷаев П.Д.							+	+			+
16	А.Рауфӣ	+	+		+							
17	Н. Қ. Қаюмов								+	+		
18	Х. Умаров	+	+									
19	Ҷ.С. Пиризода							+		+		
20	А.Б. Мирсаидов								+			
21	Шарифзода М.М	+								+		
22	С. Садридинов	+	+					+				
23	Қ.Х. Барфиев							+				+

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [35, с. 44].

Чуноне, ки аз чадвали 1.3 бармеояд, саҳми олимон дар ташаккули аломатҳои рақобатпазирӣ назаррас аст.

Аломати хусусияти динамикии тағйирот навъе аз тағйирот мебошад, ки ба таҳаввулоти муваффақият, амали рақобатпазирӣ ширкатҳо ва бозорҳо дахл дорад. Динамикаи рақобат ба таври доимӣ тағйир меёбад, ки ин боиси ташаккули муҳити рақобатии мураккаб ва пуртағйир дар соҳаҳои иқтисодӣ мегардад. Ҳар як таҳаввулот ё тағйирот дар муҳити рақобатӣ метавонад аз як тараф ба ҳавасмандии ширкатҳо барои мутобиқсозӣ ва навсозии стратегияи онҳо оварда расонад, ва аз тарафи дигар барои муайян кардани моҳият ва манфиатҳои бозор таъсиргузор бошад.

Аломати бартариҳои рақобатӣ ин маҷмуи хусусиятҳо, омилҳо ва имкониятҳои мебошад, ки ба ширкат ё корхона кӯмак мекунад, то дар муқоиса бо рақибони худ дар бозор дар сатҳи беҳтар қарор дошта бошад.

Аломати дараҷаи бартариҳои мол нисбат ба аналогҳо дараҷаи бартариҳои мол ё хизматрасонӣ нисбат ба аналогҳо (ё маҳсулоти рақиб) ба унсурҳо ва хусусиятҳои ишора мекунад, ки як мол ё хизматрасонӣ аз дигар маҳсулот ё хизматрасониҳои, ки дар бозор вучуд доранд, фарқ мекунад ва барои мизочон ё истеъмолкунандагон нафъ меорад.

Аломати самаранокӣ нишон медиҳад, ки то чӣ андоза як ташкилот, маҳсулот ё хизматрасонӣ дар бозори рақобатпазир муваффақ мебошад.

Хусусияти қобилияти тоб овардан ба рақобат ё устувории рақобатпазирӣ ин як хусусият ё қобилият мебошад, ки ба як корхона, ташкилот ё кишвар имкон медиҳад, шароити тағйироти доимӣ фишорҳои берунӣ ва таҳаввулоти бозорро бомуваффақият паси сар намояд.

Аломати ба даст овардани ҳадафҳои тичоратӣ як меёри ё индикатор аст, ки нишон медиҳад, як корхона ё ташкилот дар раванди амалӣ намудани стратегияи тичоратии худ то чӣ андоза муваффақ буда, ҳадафҳои пешбинишударо иҷро кардааст. Ба таври умумӣ, аломати «ба даст овардани ҳадафҳои тичоратӣ» бо натиҷаҳои амалии стратегӣ, ки аз ҷониби ширкат дар муайян намудани мақсадҳо ва амалигардонии онҳо ба даст меоянд, алоқаманд мебошад.

Хусусияти нисбият ҳамчун як унсури таҳлилӣ дар соҳаҳои идоракунӣ ва иқтисодӣ фаҳмида мешавад, ки ҳар як ҷанба, марҳала ё ҷараён бояд бо дарназардошти шароити ҳолатҳои мушаххаси мавҷуда арзёбӣ гардад.

Аломати дараҷаи қонёгардонии талаботи истеъмолкунандагон нишондиҳандаи муҳим дар таҳлили самаранокии фаъолияти тижоратӣ ва стратегияи маркетингӣ аст, ки ба таври амиқтар фаҳмидани мувофиқат байни маҳсулот ё хизмат ва эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон мебошад.

Нишондиҳандаи ҳиссаи бозорӣ яке аз воситаҳои муҳими таҳлили иқтисодӣ ба шумор меравад, ки метавонад таъсири сохтории бозор ва нақши онро дар иқтисодӣ як кишвар ё минтақа нишон диҳад.

Аломати бисёрқабатии рақобат ҳамчун як мафҳуми таърихӣ ва иқтисодӣ нишондиҳандаи мураккабии сохтор ва табиати муносибатҳои рақобатӣ дар бозорҳо мебошад. Ин мафҳум ба равандҳои таҳқиқ ва фаҳмиши сатҳҳо ва зинаҳои гуногуни рақобат дар низомҳои иқтисодӣ ишора мекунад, ки дар онҳо ширкатҳо, бахшҳо ё кишварҳо бо усулҳо ва манобеи мухталиф барои дарёфти мавқеи бозорӣ мубориза мебаранд. Бисёрқабатии рақобат» метавонад ба маънии таҳлил ва фаҳмиши рақобат дар шароити мураккаб, ки дар он бозор ё низомҳои иқтисодӣ аз қабатҳои гуногун ва ниҳодҳои мухталиф таркиб ёфтаанд, бошад. Ҳар як қабат ё ҷузъ дар рамзи бисёрқабатии рақобат метавонад нишонаи як сатҳи махсуси рақобат дар бозор (масалан, рақобати байни ширкатҳо, рақобат байни кишварҳо ё ҳатто дар дохили як соҳа ва сектор) бошад.

Аломати бисёромилӣ ин як концепсия ё рамзи иқтисодӣ аст, ки ба муносибатҳои мураккаб ва бисёрҷабҳа дар раванди рақобат дар бозорҳо ишора мекунад.

Дар самти рақобатпазирӣ иқтисодшиносони тоҷик Н. Қ. Қайюмов, Ҳ. Умаров, А. Рауфӣ, Ҷ.С. Пиризода, Л.Ҳ. Саидмуродов, А.Б. Мирсаидов, М.М. Шарифзода, С. Садридинов, Қ.Х. Хушвахтзода, Катаев А.Ҳ., Рачабов Р.К., П.Д. Хоҷаев доир ба рақобат ва рақобатпазирӣ таҳқиқот намудаанд (ҷадвали 1.4).

Чадвали 1.4 – Таҳқиқи асарҳои олимони ватанӣ оид ба рақобатпазирии соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ

Олимони ватанӣ	Объекти таҳқиқот
Раҳимов Р.К., Каюмов Н.К., Умаров Х.У.	Таҳлили асосҳои назариявии рақобатпазирии иқтисоди миллӣ.
Саидмуродов Л.Х.	Таҳқиқи рақобатпазирии иқтисоди хурди кушод, чораҳои превентивӣ оид ба рақобатпазирии иқтисодиёт.
Ходжаев П.Д., Раҳимзода М.Н., Чабборова М.Ч.	Баҳодиҳии рақобатпазирии КНАМ, корхонаҳои саноати сабук ва алюминий.
Низомова Т.Д., Исайнов, Ҳ.Р. Каримова М.Т., Кодиров Ф.А.	Арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир.
Комилов С.Дж., Джурабаев Г.Д., Джумаев У.М., Ходжаев П.Д.	Баҳодиҳии рақобатпазирии соҳибкории инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ.
Ахророва А.Д., Розиков В.А.	Таҳқиқи рақобатпазирии соҳаи энергетика дар шароити муосир.
Давлатзода Қ.Қ., Қурбонзода М.Қ.	Омузиши рақобатпазирии корхонаҳои пахтатозакунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Рачабов Р.К., Ходжаев П.Д., Хамроев Ф.М., Чалилов У.Д.	Таҳлили рақобатпазирии бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ дар шароити муосир.
Рауфи А., Ризокулов Т.Р., Исмоилова М., Мирсаидов А.Б.	Таҳқиқи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои он.
Катаев А.Ҳ., Рачабов Р.К., Ходжаев П.Д., Бобоев К.О.	Арзёбии рақобатпазирии инфрасохтори нақлиётӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Саидмуродов Л.Х., Джурабаев Г.Д., Ходжаев П.Д.	Таҳқиқи рақобатпазирии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисодиёти рақамӣ.
Умаров Х.У., Хушвахтзода К.Х., Пиризода Ҷ.С., Садриддинов С.С.	Баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои бахши кишоварзӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Комилов С. Дж., Ходжаев П.Д.	Мушкилоти таъмини рақобатпазирии инноватсионӣ дар соҳаи саноат.
Шарифзода М.М., Факеров Ҳ.Н.	Таҳқиқи рақобатпазирии корхонаҳои кооператсияи матлубот ва бозори истеъмолӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Бобоев О.Б., Ходжаев П.Д.	Арзёбии рақобатпазирии хизматрасониҳои нақлиётӣ-логистикӣ ва долонҳои нақлиётӣ дар шароити муосир.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [58, 115, 122, 140, 147, 155, 161, 164, 204, 205, 222, 226, 229, 227, 228, 240, 246, 248, 255].

Рақобатпазирӣ дар корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар иқтидори ташкили хизматрасонии босифат ва арзонтар дар муқоиса бо дигар корхонаҳо буда, танҳо тавассути баландбардории сифати хизматрасонӣ, арзиши муносиб, тавоноии идоракунии захираҳо ва логистикаи самаранокро таъмин менамояд.

Ба ақидаи мо дар зери мафҳуми рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ин қобилияти зуд ва саривақт қонеъгардонии талаботи мизоҷ тавассути интиқоли муайян, ки мавқеи хосро дар бозори хизматрасониҳои

нақлиётӣ бо назардошти гирифтани фоидаи зиёд ишғол менамоянд, фаҳмида мешавад. Боиси қайд аст, ки таъминоти рақобатпазирии хизматрасонии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити муосир бидуни рақамигардонии соҳа ғайриимкон аст.

Муаллифи истилоҳи "иқтисоди рақамӣ" Николас Негропонтe (Nicholas Negroponte) - олими машҳур, ки лабораторияи медиавиро дар MIT (Институти технологияи Массачусет яке аз донишгоҳҳои бонуфуз дар соҳаи технология дар ҷаҳон) таъсис додааст, ҳисобида мешавад [\[210, С. 106-107., 232. С. 24-36\]](#)

Дар бораи иқтисодиёти рақамӣ ва моҳияти он ақидаҳои гуногун мавҷуд мебошанд. Дар марҳилаи аввал чунин ақида мавҷуд аст, ки ин мафҳуми васеи иқтисоди интернетӣ буда дар сегментҳои марбут ба бозор дохил карда шудааст. Вале ин фаҳмиш аз сабаби он ки бисёр соҳаҳо ҳамчун «бахши воқеӣ» - и гузариш ба низоми рақамӣ қарор доранд солҳои охир бознигарӣ карда шудааст.

Раванди мазкур савдои чакана, нақлиёти мусофирбар, боркашонӣ, соҳаи сайёҳӣ, саноат, хоҷагии қишлоқ, хӯроки омма, меҳмонхонадорӣ, тиб ва идоракунии давлатиро фаро гирифтааст [3, 14, 15, 27, 35, 46, 56, 57, 70, 88, 110, 112, 127, 141, 144, 147, 154, 164, 179] .

Барои дарки моҳияти иқтисоди рақамӣ, байни мафҳумҳои рақамикунонӣ, иттилоотонӣ ва автоматикунонӣ фарқияти зиёд мавҷуд аст [\[26, 232. С. 24-36\]](#)

“Автоматикунонӣ яке аз самтҳои пешрафти илмию техникии истифодаи воситаҳои муосири худтанзимкунӣ, усулҳои математикӣ бо мақсади озод кардани шахс аз иштирок дар пешбурди фаъолияти истеҳсол, таъминот, инчунин тақсимооти мол, кор ва хизматрасонӣ мебошад”.

Автоматикунонӣ ҳосилнокии меҳнат ва сифати маҳсулотро баланд бардошта, оптималикунонии равандҳои идоракуниро беҳтар менамояд. Он инчунин шароит фароҳам меоварад, то инсон аз соҳаҳои хатаровар ба ҳаёт озод карда шавад. Дар айни замон ақидае вучуд дорад, ки «автоматикунонии» фаъолият вазифаи муҳити хеле сохторӣ ва пешбинишавандаро доро мебошад.

Автоматикунонӣ, ба истиснои ҳолатҳои маъмулӣ муносибати систематикӣ ва мураккабро барои ҳалли масъалаи мазкур талаб мекунад.

Иттилоотикунонӣ – раванди ташкилӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва илмӣ техникӣ, мебошад, ки барои ташаккул ва истифодаи захираҳои иттилоотӣ ва татбиқи муносибатҳои иттилоотӣ шароит муҳайё мекунад.

Рақамикунонӣ марҳилаи нави автоматикунонӣ ва иттилоотонии фаъолияти иқтисодӣ инчунин идоракунии давлатӣ мебошад. Ин раванди гузариш ба технологияи рақамӣ мебошад, ки на танҳо ба истифода барои ҳалли муаммоҳои истеҳсолот, идоракунии ахборот, алоқа ва технологияҳо асос ёфтааст, балки инчунин бо ёрии онҳо ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот бо мақсади пешгӯии вазъият, оптимизатсияи равандҳо ва хароҷот, ҷалби контрагентҳои нав ва ғайра амалӣ карда мешавад.

Мафҳумҳои “автоматикунонӣ”, “компютерикунонӣ”, “дигитализатсия” ва “рақамикунонӣ”, ки раванди истифодаи технологияҳои рақамиро инъикос мекунад дар намуни расм оварда мешаванд (расми 4) [31].

Расми 4. Равобити автоматикунонӣ, иттилоотонӣ ва рақамикунонӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [232. С. 24-36].

Ҳамин тариқ рақамикунонӣ яке аз равандҳои калидӣ ва тағйирдиҳандаи замони муосир ба шумор рафта, самтҳои гуногуни иқтисод, идоракунӣ ва ҷомеаро фаро гирифтааст. Он имконият медиҳад, ки равандҳои истеҳсоли ва идоракунӣ самараноктар гардида, дастрасӣ ба маълумот афзоиш ёбад то хизматрасониҳо босифат ва мутобиқ ба ниёзҳои бозор пешниҳод карда шаванд. Маҳз тавассути рушди технологияҳои рақамӣ ва баландбардории сатҳи рақобатпазирӣ дар бозори нақлиёти автомобилӣ, корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ба зарурати рақамикунонӣ рӯ ба рӯ шуда истодаанд. Аз ин лиҳоз ҳулосабарорӣ карда ба ақидае розӣ шудан ба маврид аст, ки рақамикунонӣ аз як тараф сатҳи хизматрасониҳо беҳтар намуда, аз ҷониби дигар самаранокӣ фаъолияти корхонаҳои мавриди назарро баланд мебардорад.

Ба ибораи дигар барои корхонаҳо ва соҳаҳо, мутобиқ шудан ба рақамикунонӣ на танҳо як афзалият, балки зарурати муҳиме мебошад, ки рақобатпазирӣ ва устувории дарозмуддати фаъолияти онҳоро таъмин мекунад.

1.2. Асосҳои методии баҳодихии рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити муосир

Дар шароити муосири иқтисодӣ, ки бо рақобати шадид, тағйироти технологияӣ ва талаботи рӯзафзуни мизочон тавсиф меёбад, корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар бояд пайваста барои нигоҳ доштани сатҳи рақобатпазирӣ ва самаранокӣ фаъолият чораандешӣ намоянд.

“Раванди баҳодихии рақобатпазирӣ корхонаҳои зикршуда бо мақсади татбиқи минбаъдаи як қатор чорабиниҳо ба монанди қабули қарор доир ба интиҳоби шарикони эҳтимолӣ, барои кор дар ҳама гуна лоиҳа, ҷалби маблағгузорӣ ва тақсимои гардиши сармоя барои мақсадҳои гуногуни фаъолият, таҳияи роҳҳо ва алгоритмҳои ворид шудан ба сегментҳои нави бозор инчунин фарогирии максималии он зарур аст” [\[170\]](#).

Ба сифати нишондиҳандаҳои самаранокӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар нишондиҳандаҳо, аз қабили даромаднокӣ, ҳаҷми

фурӯш (хизматрасонӣ) ва тағйироти онҳо (даромад аз фурӯш, даромад аз дороиҳо ва ғайра) истифода мешаванд [169, С. 87,93].

“Таҳлил ва баҳодиҳии дараҷаи рақобатпазирии корхонаҳо аз ҷумла корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар сурати мавҷуд будани усулҳои мувофиқи баҳодиҳии объективӣ имконпазир мегардад ва дар натиҷаи омӯзиши равишу усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки чараёни баҳодиҳӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои микдорӣ, сифатӣ ва тавсифоти амалӣ карда мешавад” (расми 5).

Ҳангоми таҳлил ва омӯзиши равишҳо ва усулҳои муносири биходиҳии рақобатпазирӣ муайян гардид, ки услуби ягонаи муносиби баҳодиҳии он вучуд нашофта дар ҳар самти таҳқиқгардида усулу методикаҳои гуногун истифода гардидааст.

Расми 5. Таснифи усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [169, 170, 177, 193].

Қайд намудан мумкин аст, ки ба унсурҳои таркибии усулҳои микдорӣ услубҳои риёзӣ, оморӣ, рейтингӣ ва комплексӣ дохил мешаванд.

Усулҳое, ки ба амалиёти ченкунӣ ва истифода дар тадқиқоти иқтисодӣ асос ёфта, бузургии онҳо, одатан бо рақамҳо ифода меёбанд усули микдорӣ ном доранд [61, 168, С.104]:

✚ Усулҳои математикӣ ҳалли математикии ин ё он зухуроти иқтисодиёи иҷтимоиро дар бар гирифта, хосияти ҳисоббарории мантиқиро доранд ва аз рӯи маълумоти микдорӣ иҷро карда мешаванд.

✚ Усулҳои оморӣ ҳамчун усулҳои илмӣ тавсиф ва омузиши ҳодисаҳои оммавӣ мебошанд, ки бо ифодаи миқдорӣ тавсиф мегарданд.

✚ Усулҳои рейтингӣ бо мақсади муайян намудани мавқеи корхона, ташкилот ва ин ё он соҳа дар дар намуди тасниф ва ё гурӯҳбандӣ амалӣ карда мешаванд.

✚ Усулҳои комплексӣ маҷмӯи расмиёти таҳлиلى буда, имкон медиҳанд, ки фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона мувофиқи вазифаҳои мақсаднок ҳамчун як қисми асоснок барои амалиётӣ, тактикӣ ё характери стратегидошта дорад арзёбӣ карда шавад [\[51\]](#).

Усулҳое, ки амалиёти ҷенкунӣ дар онҳо амалан истифода нашуда диққати асосӣ ба тавсифи шифохӣ, тафсир ва тавзеҳи хосиятҳои объекти иқтисодии омӯхташаванда дода мешавад усулҳои сифатӣ мебошанд [236, С. 86-91.]. Унсурҳои асосии усули мазур матритсавӣ, графикӣ ва муқоисавӣ махсуб меёбанд [\[73, С. 119\]](#):

✚ Усулҳои матритсавӣ тариқи амсиласозии вазъиятӣ дар асоси таҳлили матритсавӣ тавассути SWOT - таҳлил, матритсаи BCG, матритсаи «McKinsey», матритсаи «Shell» матритсаи И. Ансофф, матритсаи стратегияи рақобатии М. Портер, матритсаи А. Томпсон ва Ч. Стрикленд, матритсаи Хофер амалӣ карда мешаванд [\[48, С. 192\]](#).

✚ Таҳлили графикӣ тариқи пешниҳоди маълумот дар шакли графикӣ ва таҳлиلى амалӣ карда шуда, аз расмҳои хаттӣ, гистограмма ва графикҳо иборат аст. Ба он бисёркунҷаи рақобатпазирӣ, радарӣ рақобатпазирӣ ва усули “профилҳо” дохил мешаванд.

✚ Усули таҳлили муқоисавӣ яке аз усулҳои маъмултарин ва бунёдии таҳлил буда нишондиҳандаро байни худ ва бо дигар нишондиҳандаҳо дар давраҳои гуногун тавассути иҷрои амали муқоисавӣ дар бар мегирад.

Ба усулҳои тавсифӣ бенчмаркинг LOTS-таҳлил, PIMS-таҳлил ва GAP-таҳлил дохил мешаванд [\[153, С.28-32\]](#).

Бояд қайд намоем, ки усулҳои таҳлил аз рӯи тарзи баҳодихӣ, инъикоси натиҷаҳои ниҳой, қабули қарорҳои идоракунии, объекти баҳодихӣ ва мақсади

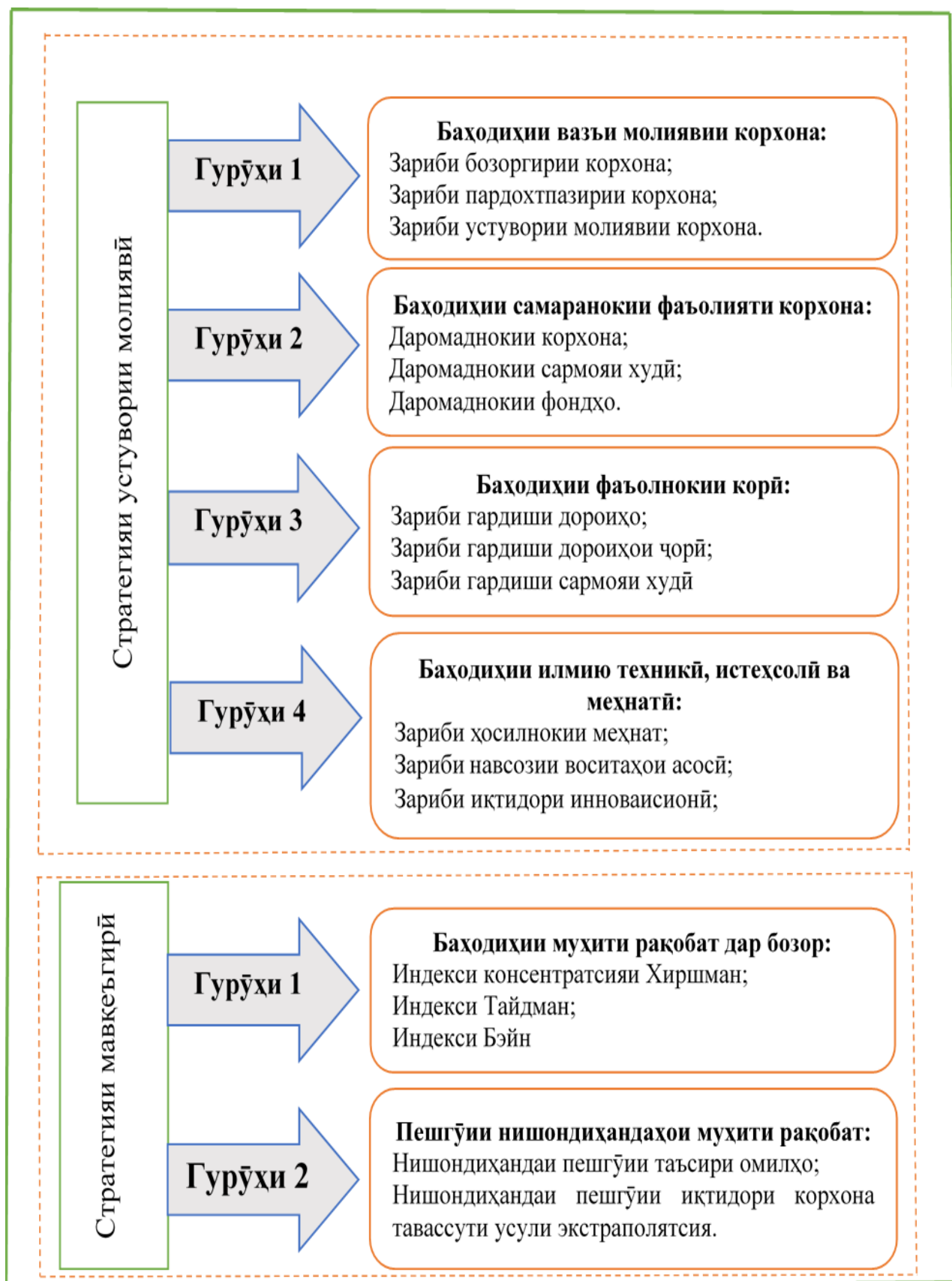
баҳодиҳӣ гурӯҳбандӣ карда мешаванд ва дар намуди расм инъикос намудани онҳоро бо назардошти тавсифоташон ба мақсад мувофиқ медонем (расми 6).

Расми 6. Гурӯҳбандии усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирии КНАМ аз рӯи нишонаҳо
 Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [162, 237].

Чуноне, ки аз унсурҳои таркибии қисми рости расм ба назар мерасад, гурӯҳи усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳо аз рӯи тарзи баҳодиҳӣ ба микдорию сифатӣ, аз рӯи тарзи инъикоси натиҷа ба матритсавӣ, графикӣ, индексӣ ва комплексӣ, аз рӯи қабули қарорҳои идоракунӣ ба ҷорию стратегӣ, аз рӯи объекти баҳодиҳӣ ба баҳодиҳии кормандон, ташкилот ва маҳсулот, аз рӯи мақсади баҳодиҳӣ бошад ба муайянкунии афзалиятҳои рақобатӣ ҷудо мешаванд.

Аз ҳамин нуқтаи назар ва вобаста ба усулҳои дар расми 6 овардашуда, мо усулҳо ва нишондиҳандаҳоро бо назардошти стратегияи устувории молиявӣ ва стратегияи мавқеъгирӣ гурӯҳбандӣ намудем, ки бо мақсади баҳодиҳии сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар истифода намудани онҳо ба мақсад мувофиқ аст (расми 7).

Расми 7. Таснифи нишондиҳандаҳои баҳодиҳии рақобатпазирӣ мқтобиқи стратегияи мавқеъгирӣ ва стратегияи устувории молиявӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [198, С. 79-83, 199, С. 100-110. 216, С. 29-36, 233, С. 463-471,].

Аз маълумотҳои дар расми болоӣ овардашуда бармеояд, ки арзёбии ҳолати молиявии корхона, самаранокии фаъолияти корхона, арзёбии фаъолнокии корхона, баҳодиҳии илмию техникӣ, истеҳсолӣ ва меҳнати он ҷузъҳои таркибии стратегияи устувории молиявӣ буда, баҳодиҳии муҳити рақобат ва пешгӯии нишондиҳандаҳои муҳити рақобат аз ҷузъҳои стратегияи мавқеъгирӣ мебошанд. Чи хеле, ки аз унсурҳои дар расм овардашуда мушоҳида мегардад, дар гурӯҳи аввал зариби бозоргирии корхона, зариби пардохтпазирии корхона ва зариби устувории молиявӣ оварда шудаанд. Дар гурӯҳи навбатӣ бошад даромаднокии корхона, даромаднокии сармояи худӣ ва ғоиданокии фондҳо дарҷ гардидаанд. Дар гурӯҳи сеюм зариби гардиши дороиҳо, дороиҳои гардон, ва сармояи худӣ оварда шуда дар гурӯҳи чорум бошад, ҳосилнокии меҳнат, навсозии воситаҳои асосӣ ва зариби иқтисодии инноватсионӣ гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Ҳамзамон дар гурӯҳи панҷум индексҳои баҳодиҳандаи сатҳи рақобатпазирии корхонаҳо оварда шудаанд, ки дар зер формулаҳои нишондиҳандаҳои дар расм инъикосгардида оварда шудааст.

Муайян намудани бозоргирии корхона, ки қобилияти корхонаро барои пардохти ӯҳдадориҳои худ дар муддати кӯтоҳ ифода менамояд, имкон медиҳад рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар баҳо дода шавад [\[30, С. 274,\]](#).

Бозоргирӣ - дар сатҳи тавозун, корхона, минтақа ва мамлакат муайян карда мешавад.

Мавриди зикр аст, ки дар адабиёти ташхисгардида бозоргириро тавассути зарибҳои бозоргирии мутлақ, зариби бозоргирии фаврӣ, зариби бозоргирии ҷорӣ ва миқёси пурраи корхона баарзёбӣ намудан мумкин аст.

➤ Зариби бозоргирии мутлақ - нишон медиҳад, ки чӣ гуна ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддатро бо истифода аз дороиҳои зудбозоргир ба таври фаврӣ пардохт кардан мумкин аст. Зариби мазкур чунин формула дорад:

$$ЗБМ = \frac{ВП+СМК}{\bar{УЧ}} \quad (1.1)$$

Дар ин чо;

V_{Π} – воситаҳои пулӣ, сомонӣ;

C_{MK} – сармоягузори молиявии кӯтоҳмуддат, сомонӣ;

$\bar{Y}_q$ – ӯҳдадориҳои қорӣ, сомонӣ.

➤ Зариби бозоргирии фаврӣ – имконияти корхонаро барои пардохти қарзҳо тавассути пули нақд, сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат ва қарзи дебиторӣ тавсиф менамояд. Формулаи зариби бозоргирии фаврӣ чунин аст:

$$Збф = \frac{ВП+СМК+ҚД}{\bar{Y}_K} \quad (1.2)$$

Дар ин чо;

$ВП$ – воситаҳои пулӣ, сомонӣ;

$СМК$ – сармоягузори молиявии кӯтоҳмуддат, сомонӣ;

$ҚД$ – қарзҳои дебиторӣ, сомонӣ;

$\bar{Y}_q$ – ӯҳдадориҳои қорӣ, сомонӣ.

➤ Зариби бозоргирии қорӣ – имконияти корхонаро барои пардохти ӯҳдадориҳои қарзии қорӣ аз ҳисоби дороиҳои гардони худӣ тавсиф менамояд, ки формулаи он чунин аст:

$$Збқ = \frac{ДГ}{\bar{Y}_q} \quad (1.3)$$

Дар ин чо;

$ДГ$ – дороиҳои гардон, сомонӣ;

$\bar{Y}_K$ – ӯҳдадориҳои қорӣ, сомонӣ.

➤ Бозоргирии пурраи корхона қобилияти рӯйпӯш намудани ӯҳдадориҳоро тавассути дороиҳо ифода намуда, ҳангоми ба вучуд омадани мушкилот маблағи кофӣ доштани онро бо мақсади рӯйпӯш намудани қарз тавсиф менамояд. Дар ин маврид мӯҳлати фурӯши дороиҳо бояд ба мӯҳлати пардохти ӯҳдадориҳо мувофиқ бошад, ки формулаи он чунин аст:

$$B_{\Pi} = \frac{\left(D_1 + \frac{1}{2} * D_2 + \frac{1}{3} * D_3\right)}{\left(\bar{Y}_1 + \frac{1}{2} * \bar{Y}_2 + \frac{1}{3} * \bar{Y}_3\right)} \quad (1.4)$$

Дар ин чо;

D_1 – дороиҳои бештар бозоргир ($B_{\text{П}}$, $C_{\text{МК}}$), сомонӣ;

D_2 – дороиҳои зудфурӯхташаванда ($K_{\text{Д}}$), сомонӣ;

D_3 – дороиҳои сустфурӯхташаванда ($ЗММ$), сомонӣ;

$\bar{Y}_1$ – қарзҳои пардохташон фаврӣ (Қарзҳои кредитории тичоратӣ, ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддати қарзӣ), сомонӣ;

$\bar{Y}_2$ – уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат (ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ҳисобкардашуда, андозҳо барои пардохт, захираҳо барои пардохти харочоти рухсатӣ ва дигар ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддат), сомонӣ;

$\bar{Y}_3$ – уҳдадорҳои дарозмуддат (ӯҳдадориҳои дарозмуддат, даромадҳои мавқуфгузошташуда ва ӯҳдадориҳои андозии мавқуфгузошташуда), сомонӣ.

Зариби пардохтпазирии корхона - қобилияти ширкатро дар саривақт ва пурра пардохт намудани ӯҳдадориҳои худ тавсиф менамояд. Формулаи ин нишондиҳанда чунин аст [\[43, С. 397\]](#):

$$П_{\text{К}} = \frac{D_{\text{ф}} + B_{\text{а}} + Z_{\text{и}}}{B_{\text{қ}}} \quad (1.5)$$

Дар ин чо;

$D_{\text{ф}}$ – дороиҳои ғайримоддӣ, сомонӣ;

$B_{\text{а}}$ – воситаҳои асосӣ, сомонӣ;

$Z_{\text{и}}$ – захираҳои истеҳсолӣ, сомонӣ;

$B_{\text{қ}}$ – воситаҳои қарзӣ, сомонӣ.

Зариби устувории молиявӣ - нишон медиҳад, ки чӣ қадар дороиҳои ширкат аз сарчашмаҳои боэътимод ва дарозмуддат маблағгузорӣ мешаванд. Яъне, он ҳиссаи сарчашмаҳои маблағгузориҳои фаъолияти соҳибкории худро нишон медиҳад, ки ширкат метавонад ба таври ихтиёрӣ ҷалб намояд ва формулаи он чунин аст [\[55, С. 33\]](#):

$$Z_{\text{ум}} = \frac{C_{\text{х}} + \bar{Y}_{\text{Д}}}{A_{\text{т}}} \quad (1.6)$$

Дар ин чо;

$C_{\text{Х}}$ – сармояи худӣ, сомонӣ;

$\bar{U}D$ – уҳдадориҳои дарозмуддат, сомонӣ;

Am – асъори тавозун, сомонӣ.

Мафҳуми устувории молиявӣ нисбат ба мафҳумҳои пардохтпазирӣ васеътар буда, тавассути он баҳодиҳии ҷабҳаҳои мухталифи фаъолияти корхонаро гузаронидан мумкин аст.

➤ Зариби мустақилият (мухторият) - ҳиссаи дороии ташкилотро, ки бо воситаҳои худӣ таъмин карда мешавад нишон медиҳад. Чӣ қадаре ки арзиши ин зариб баланд бошад, корхона ҳамон қадар аз ҷиҳати молиявӣ устувор буда, он аз кредиторони беруна ҳамон қадар мустақил аст. Формулаи ин нишондиҳанда чунин аст:

$$Z_{\text{мус}} = \frac{CX}{A_T} \quad (1.7)$$

Дар ин ҷо;

CX – сармояи худӣ, сомонӣ;

A_T – асъори тавозун, сомонӣ.

➤ Зариби таъминнокии воситаҳои худӣ – ҳиссаи дороиҳои ҷории ширкатро нишон медиҳад, ки аз ҳисоби воситаҳои худии корхона маблағгузорӣ карда мешаванд. Формулаи зариби зикршуда чунин аст:

$$\frac{CX - D_F}{D_G} \quad (1.8)$$

Дар ин ҷо;

CX – сармояи худӣ, сомонӣ;

DF – дороиҳои ғайригардон, сомонӣ.

➤ Зариби таҳрики сармояи худӣ – таносуби воситаҳои гардони худиро дар маҷмӯи бузургии сармояи худӣ ифода менамояд, ки формулаи он чунин аст:

$$Z_{\text{тсх}} \frac{CX - D_F}{CX} \quad (1.9)$$

Дар ин ҷо;

CX – сармояи худӣ, сомонӣ;

DF – дороиҳои ғайригардон, сомонӣ.

➤ Зариби консентратсияи сармояи қарзӣ – таносуби дороиҳоеро, ки аз ҳисоби қарзҳои беруна ба вуҷуд омадаанд, ба сармояи умумии ширкат инъикос мекунад. Чӣ қадаре ки ҳаҷми сармояи қарзӣ аз сармояи худӣ зиёд бошад, ҳамон қадар хавфи молиявӣ ва сатҳи фишанг баландтар мешавад.

$$ЗК_{СК} \frac{СК}{A_T} \quad (1.10)$$

Дар ин ҷо;

$С_К$ – сармояи қарзӣ, сомонӣ;

A_T – арзиши тавозун (асъори баланс), сомонӣ.

Яке аз нишондиҳандаҳои ниҳоии фаъолияти корхона Ҷоиданоқӣ ба ҳисоб рафта, барои муайян намудани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар низ истифода мешавад. Он дар сатҳи ширкат, хизматрасонии алоҳида, лоиҳа ва воситаҳои инвестиционӣ баҳо дода мешавад.

Ҷоиданокии корхона [\[29, С.347,348\]](#) - таносуби Ҷоидаро ба захираҳои, ки барои ба даст овардани ин Ҷоида истифода шудаанд ифода менамояд. Он нишон медиҳад, ки корхона аз истифодаи ин дороиҳо чӣ қадар Ҷоида ё зарар дидааст.

$$R = \frac{\Phi}{A_{\text{хиз}}} \quad (1.11)$$

Дар ин ҷо;

Φ – Ҷоида, сомонӣ;

$A_{\text{хиз}}$ – арзиши хизматрасонӣ, сомонӣ.

➤ Ҷоиданокии сармояи худӣ - таносуби молиявиест, ки самаранокии идоракунии ширкатро ба сармояи аз ҷониби саҳмдорон гузошташуда инъикос мекунад. Он инчунин як ченаки баргардонидани дороиҳои софи ширкат ҳисобида мешавад, ки формулааш чуни насть:

$$R = \frac{\Phi}{C_x} \quad (1.12)$$

Φ – Ҷоида, сомонӣ;

$A_{\text{хиз}}$ – сармояи худӣ, сомонӣ.

➤ Фоиданокии фондҳо – ин нишондиҳандаи таносуби фоидаи соф нисбат ба маблағи миёнасолони фондҳои истеҳсоли мебошад. Ин нишондиҳандаи самаранокии раванди истеҳсолоти корхона мебошад, формулааш чунин аст:

$$R = \frac{\Phi}{A_{\phi}} \quad (1.13)$$

Дар ин ҷо;

R – фоиданокӣ, сомонӣ;

Φ – фоида, сомонӣ;

$A_{\text{хиз}}$ – арзиши хизматрасонӣ, сомонӣ;

C_x – сармояи худӣ, сомонӣ;

A_{ϕ} – арзиши фондҳо, сомонӣ.

➤ Зариби гардиши дороиҳо имкон медиҳад, ки самаранокии истифодаи тамоми дороиҳои корхона новобаста аз манбаи ташаккули онҳо баҳо дода шавад ва формулаи он чунин аст:

$$Z_{\text{гд}} = \frac{D_{\phi}}{A_{\text{мд}}} \quad (1.14)$$

Дар ин ҷо;

D_{ϕ} – даромад аз фурӯш, сомонӣ;

$A_{\text{мд}}$ – арзиши миёнаи дороиҳо, сомонӣ.

➤ Зариби гардиши дороиҳои гардон дар тӯли давра чанд маротиба гардиш намудани онро ифода менамояд ва формулаи он чунин аст.

$$Z_{\text{гд}} = \frac{D}{A_{\text{дг}}} \quad (1.15)$$

Дар ин ҷо;

D – даромад, сомонӣ;

$A_{\text{дг}}$ – арзиши дороиҳои гардон, сомонӣ.

Зариби гардиши сармояи қарзӣ – таносуби даромадро ба маблағи миёнаи сармояи қарзӣ дар давраи ҳисоботӣ ифода менамояд.

$$Z_{\text{Гсқ}} = \frac{D_{\phi}}{A_{\text{мсх}}} \quad (1.16)$$

Дар ин чо;

Д – даромад аз фурӯш, сомонӣ;

$A_{дг}$ – арзиши миёнаи сармояи худӣ, сомонӣ.

➤ Зариби гардиши сармояи худӣ нишон медиҳад, ки ширкат барои ба даст овардани даромад то чӣ андоза воситаҳои худиро самаранок истифода мебарад. Формулаи он чунин аст:

$$ЗГ_{вх} = \frac{Д}{A_{мсх}} \quad (1.17)$$

Дар ин чо;

Д – даромад, сомонӣ;

$A_{мсх}$ – арзиши миёнаи сармояи худӣ, сомонӣ.

➤ Боздеҳи фондҳо имкон медиҳад, ки корхона то чӣ андоза воситаҳои асосиро самаранок истифода бурдааст ва формулаи он чунин аст [\[41, С. 115\]](#):

$$Б_{ф} = \frac{Д}{A_{мва}} \quad (1.18)$$

Дар ин чо;

Д – даромад, сомонӣ;

$A_{мва}$ – арзиши миёнаи воситаҳои асосӣ, сомонӣ.

Ҳосилнокии меҳнат - ченакест, ки ҳаҷми кор ё хизматрасониро дар тӯли як давраи муайян инъикос мекунад. Он бо формулаи зерин муайян карда мешавад [\[41, С. 131\]](#):

$$X_{м} = \frac{X_{хиз}}{B_{ик}} \quad (1.19)$$

Дар ин чо;

$X_{хиз}$ – ҳаҷми хизматрасонӣ дар инъикоси пулӣ, сомонӣ;

$B_{ик}$ – вақти иҷроиши кор (соат, рӯз, моҳ, сол)

Зариби навсозии воситаҳои асосӣ- таносуби арзиши тавозунии воситаҳои асосии нави дар давраи муайян харидашударо ба арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ дар охири давра ифода менамояд. Формулаи ҳисоби ин зариб чунин аст [\[41, С. 125\]](#):

$$K_{нвa} = \frac{\sum BA_{нав}}{\sum BA_{ох}} \quad (1.20)$$

Дар ин чо;

$\sum BA_{ав}$ –арзиши воситаҳои асосии воридшуда, сомонӣ;

$\sum BA_{ох}$ –арзиши воситаҳои асосӣ дар охири сол, сомонӣ.

Зариби иқтидори инноватсионӣ - ин мавҷудияти захирахоро дар корхона барои чорӣ намудани инноватсия инъикос намояд, ки формулаи он чунин аст:

$$Нии = \frac{x_{ин}}{\phi_c} \quad (1.21)$$

Дар ин чо;

Нии – нишондиҳандаи иқтидори инноватсионӣ, сомонӣ;

$x_{ин}$ – хароҷот барои чори намудани инноватсия, сомонӣ;

ϕ_c – фоидаи соф, сомонӣ.

Индекси Хирфиндал-Хиршман (ННІ) - нишондиҳандаест, ки сатҳи консентратсия бозорро арзёбӣ мекунад. Индекси мазкур дар фаъолияти зиддиинҳисорӣ барои арзёбии якҷояшавии ширкатҳо ва таъсири минбаъдаи онҳо ба бозор васеъ истифода мешавад. Ва формулаи он чунин аст [\[200. С. 13\]](#):

$$ННІ = \sum_{i=1}^N s_i^2 \quad (1.22)$$

Дар ин чо;

S = ҳиссаи бозории корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар;

n = миқдори корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар бозор.

$ННІ < 0,01$ (ё 100, агар фоиз ҳамчун шумораи пурра ҳисобида шавад) соҳаи рақобати баланд доштаро нишон медиҳад;

$ННІ < 0,15$ (ё 1500) ғайри консентратсиявии соҳа, бозори рақобатнок;

$ННІ$ аз 0,15 то 0,25 (ё аз 1500 то 2500) консентратсияи муътадил, муттаҳидшавӣ ва запт намудан имконпазир аст, аммо метавонад нигарониҳои зиддирақобатиро ба вучуд орад;

$HHI > 0,25$ (ё 2500) консентратсияи баландро нишон медиҳад. Муттаҳидшавӣ ва запт намудан нигарониҳои зиддирақобатиро ба вуҷуд оварда, консентратсияи иқтидори бозорро зиёд мекунад. Ба ақидаи дигар дар ин ҳол бозор ба монополия наздик аст.

Индекси Холл-Тайдман - дар асоси муқоисаи дараҷаҳои (ранг) корхонаҳои дар бозори нақлиёти автомобилии мусофирбар мавҷудбуда ба таври зерин ҳисоб карда мешавад [71].

$$HT = \frac{1}{2 \sum_{i=1}^N R_i Y_i - 1} \quad (1.23)$$

Дар ин ҷо;

R_i – дараҷаи (ранг) корхонаҳо дар бозор (корхонаи бузургтарин дараҷаи 1);

Y_i – ҳиссаи корхонаҳо.

Бузургии максималии индекси Холл-Тайдман дар шароити монополия = 1.

Индекси Бэйн [140] - ҳамчун таносуби фоидаи ширкат (даромади соф) ба арзиши дороиҳои он муайян карда мешавад, ки он даромади ҳар як воҳиди пулии ба фаъолияти корхона гузаштaro нишон медиҳад.

$$r = \frac{\Phi_{ик}}{СХ_{к}} \quad (1.24)$$

Дар ин ҷо;

r – индекси бейн (бо фоиз чен карда мешавад);

$\Phi_{ик}$ - фоидаи иқтисодии корхонаҳо, сомонӣ;

$СХ_{к}$ – сармояи худии корхонаҳо сомонӣ.

Нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда барои муайян намудани натиҷаҳои ҳар як самти фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар истифода гардида дар маҷмӯъ сатҳи рақобатпазирии онҳоро тавсиф менамоянд, вале бо мақсади тақрор нагардидани ришондиҳандаҳо бо мақсади муайянкунии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар нишондиҳандаҳои зарурӣ, меъёр, тарзи ҳисоб ва сарчашмаҳои ҳисоби онҳо дар ҷадвали зерин инъикос мегардад (ҷадвали 1.5).

Ҷадвали 1.5 – Усулҳои баҳодихии рақобатпазирии КНАМ

		Номгӯи ниш.ҳо	Ало мат	Формула	Меъёр	Нишондиҳандаи ҳисоб	
						Сурат	Маҳраҷ
Гурӯҳи 1	1.1	Зариби бозоргирии пурра	$З_{бп}$	$\frac{\left(D1 + \frac{1}{2} * D2 + \frac{1}{3} * \dots + \frac{1}{n} * Dn\right)}{\left(\bar{y}1 + \frac{1}{2} * \bar{y}2 + \frac{1}{3} * \dots + \frac{1}{n} * \bar{y}n\right)}$	$\geq I$	Қисми дороиҳо	Қисми ўҳдадорӣҳо
	1.2	Зариби пардохтпазирӣ	$З_{п}$	$\frac{D_{ф} + B_{а} + Z_{и}}{B_{қ}}$	$\geq I$	Дороиҳои ғайригардон+ воситаҳои асосӣ+захираҳо	Воситаҳои қарзӣ
	1.3	Зариби устувории молиявӣ		$\frac{C_{х} + \bar{y}D}{A_{т}}$		Сармояи худӣ +ўҳдадорӣҳои дарозмуддат	Асъори таваозун
Гурӯҳи 2	2.1	Рентабелнокии корхона	$P_{к}$	$\frac{\Phi}{A_{хиз}} * 100$	≥ 1	Фоида	Арзиши хизматрасонӣ
	2.2	Рентабелнокии сармояи худӣ	$P_{сх}$	$\frac{\Phi}{C_{х}}$	$\geq I$	Фоида	Сармояи худӣ
	2.3	Рентабелнокии фондҳо	$P_{ф}$	$\frac{\Phi}{A_{ф}}$	$\geq I$	Фоида	Арзиши фондҳо
Гурӯҳи 3	3.1	Зариби гардиши дороиҳо	$З_{гд}$	$\frac{D_{ф}}{AM_{ат}}$	$\geq I$	Даромад аз фурӯш	Арзиши миёнаи асъори тавозун
	3.2	Зариби гардиши дороиҳои гардон	$З_{гдг}$	$\frac{D}{A_{дг}}$	$\geq I$	Даромад	Арзиши миёнаи дороиҳои гардон
	3.3	Зариби гардиши сармояи худӣ	$З_{гсх}$	$\frac{D}{AM_{сх}}$	$\geq I$	Даромад	Арзиши миёнаи сармояи худӣ
Гурӯҳи 4	4.1	Ҳосилнокии меҳнат	$X_{м}$	$\frac{X_{хиз}}{B_{ик}}$	$\geq I$	Ҳаҷми хизматрасонӣ	Вақти иҷроиши кор
	4.2	Зариби навсозии воситаҳои асосӣ	$З_{нв а}$	$\frac{ABA_{нав}}{ABA_{ох}}$	$\geq I$	Воситаҳои асосии воридшуда	Воситаҳои асосӣ дар охири сол
	4.3	Зариби иқтисодии инноватсионӣ	$З_{ин}$	$\frac{x_{ин}}{\phi_{с}}$	$\geq I$	Хароҷот барои инноватсия	Фоидаи соф
Гурӯҳи 5	5.1	Индекси Ҳерфиндал-Хиршман	$I_{ХХ}$	$s^2 + s_2^2 + \dots + s_n^2$	0,01-0,25	Натиҷаи гурӯҳбандии корхонаҳо дар ин ё он минтақа	
	5.2	Индекси Холл-Тайдман	$I_{ХТ}$	$\frac{1}{2 \sum_{i=1}^N R_i y_i - 1}$	=1		
	5.3	Индекси Бэйн	$I_{Б}$	$r = \frac{\phi_{и_к}}{C_{X_к}}$		Фоидаи корхонаҳо	Сармояи худии корхонаҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [43, 48, 51, 214, 220, 255, С. 66-72.].

Нишондиҳандаҳои гурӯҳи 1 то 4-и ҷадвалро бо назардошти стратегияи устувории молиявӣ гурӯҳбандӣ намуда, системаи иқтисодию математикии баҳодихии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарро тарҳрезӣ намудем, ки он шакли зеринро мегирад:

$$P_{\text{кн}} = \begin{vmatrix} 3_{\text{бк}} + 3_{\text{пк}} + 3_{\text{ум}} \\ P_{\text{д}} + P_{\text{сх}} + P_{\text{ф}} \\ 3\Gamma_{\text{дф}} + 3\Gamma_{\text{дч}} + 3\Gamma_{\text{сх}} \\ 3_{\text{хм}} + 3N_{\text{ва}} + 3_{\text{ии}} \end{vmatrix}$$

Бо мақсади аз мавқеи устувории молиявӣ баҳодихӣ намудани рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар асоси системаи дар боло овардашуда муодилаи математикии муаллифӣ зеринро ҳосил намудем.

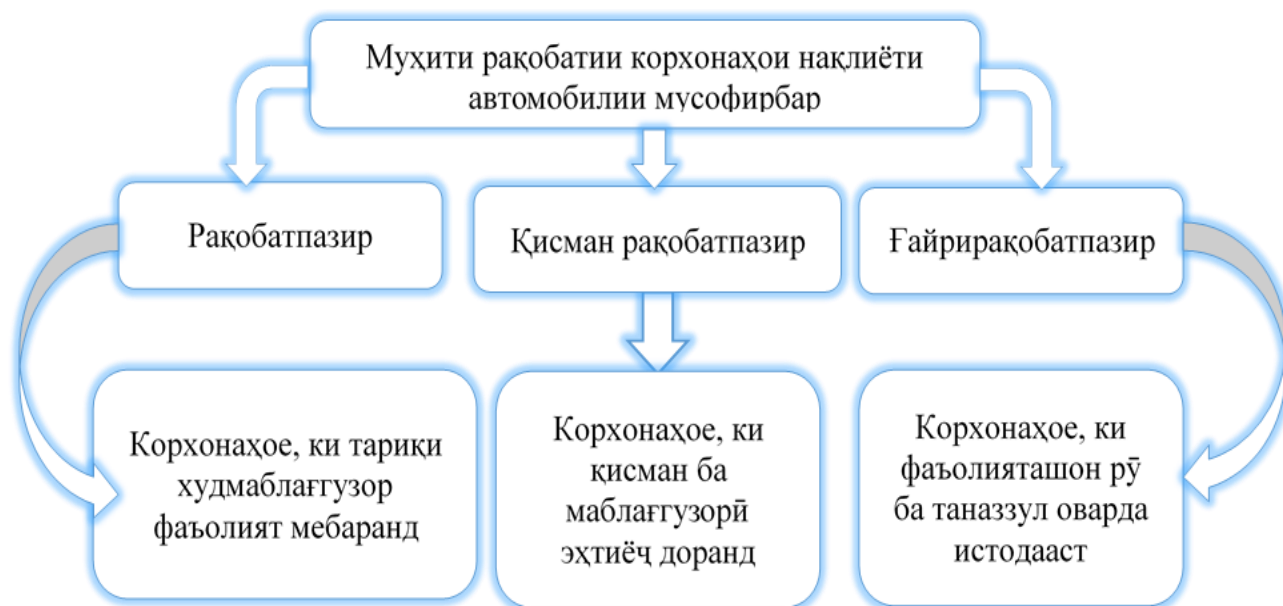
$$P_{\text{кн}} \begin{cases} y_1 = f(x_{1_1} + x_{1_2} + x_{1_3}) \geq 3 \\ y_2 = f(x_{2_1} + x_{2_2} + x_{2_3}) \geq 3 \\ y_3 = f(x_{3_1} + x_{3_2} + x_{3_3}) \geq 3 \\ y_4 = f(x_{4_1} + x_{4_2} + x_{4_3}) \geq 3 \end{cases}$$

Ҳамин тариқ, бо назардошти иҷрои вазифаи таҳқиқоти илмӣ, ки аз муайянкунии усулҳои баҳодихии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар иборат буд, ба таҳқиқи хусусиятҳо ва муаммоҳои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити муносибатҳои бозорӣ дар зербоби наватӣ мегузарем.

1.3. Хусусиятҳо ва муаммоҳои рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ

Таъмини рақобатпазирии соҳаи хизматрасонӣ раванди мураккаб, динамикӣ ва комплексӣ буда, қабули қарорҳои идоракунии оқилонаро талаб мекунад [52]. Чунин қарорҳо бояд дар асоси омӯзиши ҳамаҷонибаи ҳолати воқеии рақобатпазирии қорхона қабул карда шаванд, зеро ин заминаи ифшо гардидани роҳҳои ҳалли муаммоҳои ҷойдошта дар фаъолияти қорхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар мешавад.

Корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар мутобиқи сатҳи рақобатпазирӣ ба се гурӯҳ корхонаҳои рақобатпазир, сатҳи рақобатпазириашон қисман рақобатпазир ва ғайрирақобатпазир ҷудо карда мешаванд (расми 8).

Расми 8. Муҳити рақобатии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [231, С. 502-504].

Чуноне, ки аз расми 8 бармеояд, муҳити рақобатии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар ин муҳити рақобатпазир, қисман рақобатпазир ва ғайрирақобатпазирро ташкил медиҳад. Муҳити рақобатии рақобатпазир корхонаҳоро, ки тариқи худмаблағгузорӣ фаъолият намуда ба маблағгузорию беруна эҳтиёҷ надоранд ифода менамояд. Муҳити рақобатии қисман рақобатпазир ба корхонаҳое хос мебошад, ки сарчашмаи маблағгузориашон сармояи худӣ ва сармояи ҷалбкардашуда маҳсуб меёбад. Муҳити рақобатии ғайрирақобатпазир ба корхонаҳои фаъолиятҳои рӯ ба рукудоварда рабт дорад.

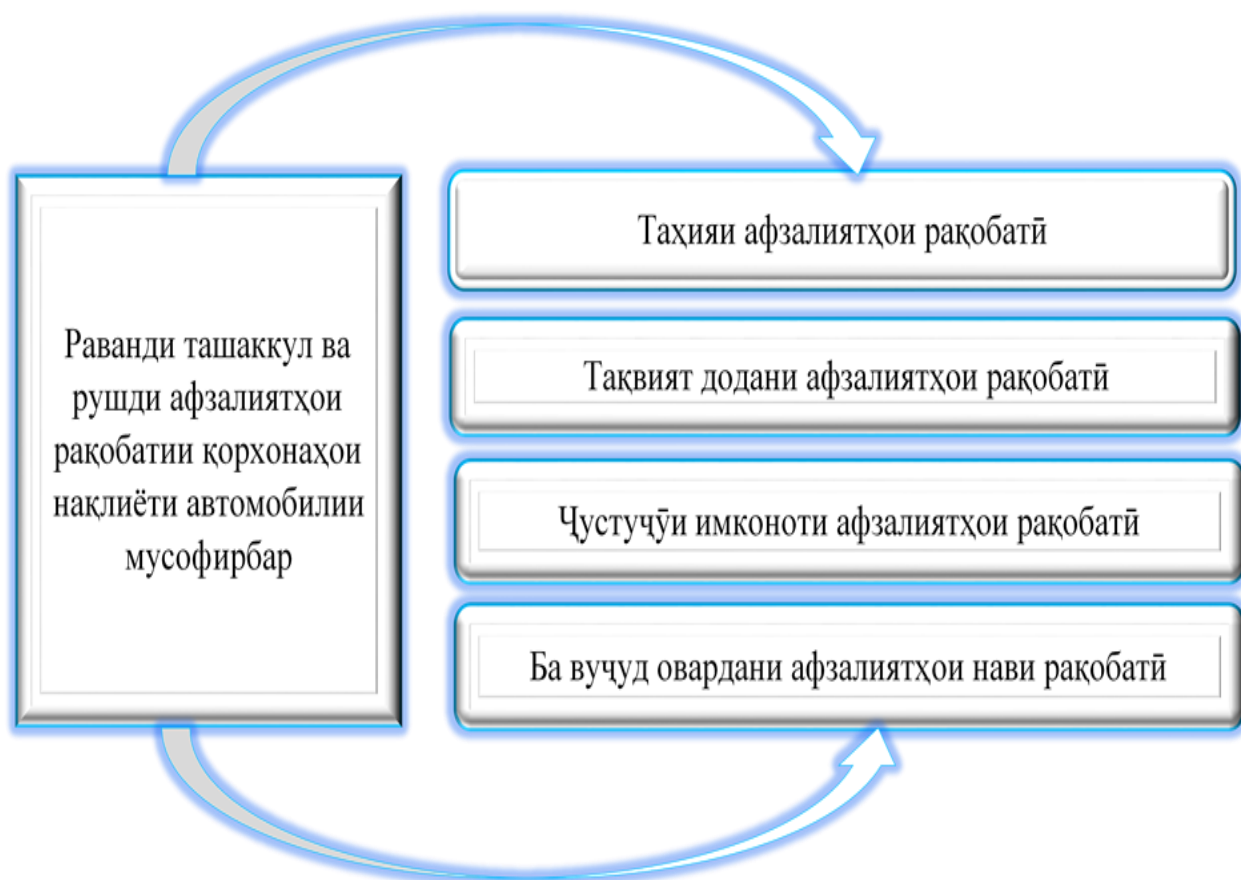
“Рақобат ва муҳити рақобатӣ корхонаҳоро водор месозад, ки мавқеи дастовардҳои илмию техникиро пурра дарк намоянд, техника ва технологияи босамарро дар фаъолияти хоҷагидорӣ худ татбиқ намоянд, усулҳои муосири ташкили истеҳсолотро истифода намоянд ва бо ин васила сифати маҳсулот истеҳсолиашонро баланд бардоранд. Аз ин рӯ, дар марҳилаи муосир барои муваффақ шудан дар муқовимати рақобатӣ ҷанбаҳои назариявии мафҳуми рақобат ва ошкор намудани моҳияти иқтисодии он ҳамчун асоси иқтисоди

бозорӣ ва қувваи пешбарандаи рушди субъектҳои хоҷагидорӣ аҳамияти калон дорад”.

Рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар аз сатҳи риояи принципҳои менеҷмент ва системаи таҳияшудаи идоракунии чараёнҳои молиявӣ, ҷузъҳои инноватсия инчунин сармоягузорӣ ба он вобаста аст. Аз ҳамин лиҳоз қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити рақобати шадид чунин корхонаҳо бояд ба ташаккул ва рушди афзалиятҳои рақобатӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоянд (расми 9).

Зимнан, афзалиятҳои рақобатӣ ин хусусияти мол ё хизматрасониест, ки нисбат ба мол ё хизматрасониҳои шабеҳи рақиб бартарии назаррас доранд. Ин хусусиятҳо метавонанд ҳам ба ҳуди маҳсулот ва ҳам ба маҷмӯи хизматрасониҳои иловагӣ, аз ҷумла ба хусусиятҳои фуруши ин маҳсулот дахл дошта бошанд.

Афзалиятҳои рақобатӣ ҳамчун бартариҳои рақобатии сатҳи баланд ва бартариҳои рақобатии сатҳи паст тасниф мегарданд.

Расми 9. Раванди ташаккул ва рушди афзалиятҳои рақобатии КНАМ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [42, С. 75-78, 72, С. 155].

Чуноне, ки аз расми 9 бармеояд, раванди ташаккул ва рушди афзалиятҳои рақобатии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар аз таҳияи афзалиятҳои рақобатӣ, тақвияти афзалиятҳои рақобатӣ, ҷустуҷӯи имконоти афзалиятҳои рақобатӣ ва бавучудории афзалиятҳои нави рақобатӣ иборат мебошад.

Мавриди зикр аст, ки аз ҷониби дигар афзалиятҳои рақобатӣ дар корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар таҳияи бренди машҳур, фаъолияти хизматрасонӣ ва рушди инфрасохтори соҳа, консепсияи ҷолиб барои мизочон, сиёсати маркетингӣ, кадрҳои соҳибмалака, ҳавасмандии кормандон, арзиши пасти хизматрасонӣ, шароити муносиб барои мизочон, истифодаи доимии технологияи нав ва пешниҳодҳои муфид ва унікалӣ барои мизочон мебошанд.

Рақобати шадид корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарро барои дар фаъолияти худ татбиқ намудани инноватсия водор месозад, ки дар ин замина ба мусофирон хизматрасонии босифат расонида мешавад.

Рақобатпазирии корхонаҳои мазкур инчунин аз як қатор хусусиятҳои вобаста мебошад, ки қобилияти онҳоро барои ҷалби мизочон, нигоҳ доштани мавқеъ дар бозор ва рушди самаранок муайян мекунад.

Барои амалӣ намудани афзалиятҳои рақобатӣ ва таъминоти рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар бо самаранок истифода бурдани захираҳои иқтисодӣ, татбиқи барномаҳои давлатӣ, инчунин такмил додани ҳамкориҳои мутақобила бо мақомоти давлатӣ, корхонаҳо ва соҳаи илм зарур мебошад.

Қайд намудан ҷоиз аст, ки ҳар як самти фаъолияти раванди таъмини рақобатпазирии корхонаҳо аз ҷумла корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар хусусиятҳои хоси худро дошта онҳо бо назардошти тавсифоташон дар ҷадвали зерин оварда шудаанд (ҷадвали 1.6) [\[173, С. 18\]](#).

Чадвали 1.6. – Хусусиятҳои рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ва тавсифи онҳо

Хусусиятҳои КНАМ	Тавсифи хусусиятҳои корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар
Сифати баланди хизматрасонӣ ба мусофирон	Ширкатҳои нақлиётӣ рақобатпазир сифати баланди хизматрасонию дар мадди аввал мегузоранд, ки он бароҳати интиқоли мусофирон, риояи речаи сафар, муназзамӣ ва тозагии воситаи нақлиётро дар бар мегирад.
Таъмини бехатарии нақлиёти мусофирбар аз қабili автобус, троллейбус ва таксиҳо	Амният ва сатҳи эътимодноқӣ нисбат ба нақлиёт яке аз омилҳои асосии интиқоли ширкат аз ҷониби мизочон мебошанд. Инчунин ҳолати техникии парки нақлиётӣ, ки сифат ва эътимоднокии воситаҳои нақлиёт тавассути онҳо муайян карда мешавад, бевосита ба сатҳи рақобатпазирӣ таъсир мерасонад. Истифодаи нақлиёти замонавии аз ҷиҳати экологӣ тоза ва бароҳат метавонад ҳамчун афзалияти рақобатии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ифода гардад.
Татбиқи ҳамаҷонибаи сиёсати нархгузорӣ	Нарх яке аз омилҳои муҳими рақобатпазирӣ ба шумор рафта, корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар бояд ба тағйирёбии вазъи бозор ва сиёсати нархгузорӣ эътибори ҷиддӣ диҳанд ва дар ин замина сиёсати нархии худро таҳия намоянд.
Чандирии тарофаҳо	Истифодаи низомҳои тахфиф дар пешниҳоди хизматрасониҳо, таҳия ва пешниҳоди кортҳои лоялӣ, аксияҳои мавсимӣ ва низоми тағйирпазирӣ тарифҳо боиси беҳтар гардидани мавқеи бозории ширкат ва ҷалби миқдори иловагии мусофирон мегардад.
Таҷдид ва навсозии воситаҳои технологӣ дар фаъолияти КНАМ	Қорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ, аз қабili ташкили низоми ҷойбандкунии (брон) онлайнӣ, таҳияи замимаҳои мобилӣ барои фармоиши хизматрасониҳои нақлиётӣ ва пайгириву назорати хатсайро.
Татбиқи инноватсия дар фаъолияти КНАМ	Қорӣ намудани чиптаҳои электронӣ, низоми нархгузории тағйирёбанда, истифодаи низоми моҳворагии GPS бо мақсади назорати воситаҳои нақлиёт ва беҳтар гардидани назорати онлайнӣ хатсайр (маршрутизатсия) боиси баланд гардидани сифати хизматрасониҳо мегардад.
Хизматрасониҳои техникӣ (сервис)	Рушди хизматрасониҳои техникӣ яке аз масъалаҳои мубрами рӯз ба ҳисоб рафта, ба ин маҳорати касбии ронандагон, муносибати дӯстона нисбат ба мусофирон, мавҷудияти хизматрасониҳои иловагӣ аз қабili пешниҳоди пуркунакҳои барқии телефон, Wi-Fi-и ройгон ва ғайра дохил мешаванд.
Тақвият додани ҳамкорӣ бо мизочон	Робитаи баръакс бо мусофирон ва мониторинги қаноатмандии муштарӣён яке ҷанбаҳои муҳим барои нигоҳ доштани сатҳи рақобатпазирӣ мебошанд, ки агарчанде ба роҳбарияти ширкат мушкилот эҷод намояд ҳам, вале дар ниҳояти қор аз манфиат ҳолӣ намебошад.
Масъулияти экологӣ ва риояи стандартҳои экологӣ	Таваҷҷуҳ ба масъалаҳои экологӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ барои бисёре аз ширкатҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар қорӣ намудани технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаро аз қабili автобусҳои дорои партовҳои безарар, автобусҳои электрикӣ, нақлиётҳои гибридӣ, истифодаи технологияҳои навъи Эвро – 5 ва Эвро – 6, мусоидат мекунад.
Мутобиқшавӣ дар идоракунии ва тағйироти бозор	Дар шароити бозори зудтағйирёбанда корхонаҳо бояд ҳамаҷониба омода шуда ба тағйиротҳои талабот ва пешниҳод зуд мутобиқ гарданд. Ин чандирии идоракунии ва қобилияти мутобиқшавӣ ба тағйирот таваҷҷуҳи корхонаро дар самти қонунгузорӣ, арзиши сӯзишворӣ ё тағйирёбии демографӣ дар минтақаҳои хизматрасони талаб мекунад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [45, С. 102, 100, С. 280, 173, С. 18, 190, С. 177-182].

Хусусиятҳои дар ҷадвал номбаршуда бояд ба таври мунтазам мавриди омӯзиш қарор дода шуда, чиҳати такмил ва истифодаи онҳо дар фаъолияти хизматрасонӣ чораҳои зарурӣ андешида шавад.

Мавриди қайд аст, ки яке аз хусусиятҳои иқтисоди бозаргонӣ ин хусусияти даврагии он аст. Иқтисодиёт давраҳои гуногунро ба монанди марҳилаҳои рушд, таназзул, болоравӣ, руқуд ва ғайра аз сар мегузаронад. Корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мачбуранд дар шароити муосири иқтисодӣ низ фаъолият намоянд. Давраи муосири иқтисодӣ бо афзоиши муосири бозорҳои гуногун тавсиф мегардад, ки дар навбати худ ба самаранокии фаъолияти корхона таъсири манфӣ мерасонад.

Мавриди зикр аст, ки ҳангоми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ба эътибор гирифтани баъзе хавфҳо ба мақсад мувофиқ аст. Хавфҳои вобаста ба болоравии арзиши захираҳо, аз ҷумла захираҳои энергетикӣ, хавфи тағйироти сиёсӣ, паст шудани нархи умумии бозор - ҳамаи инҳо метавонанд ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ таъсири ниҳоят манфӣ расонанд.

Хусусияти муҳити муосири корхона ин пешрафт дар инноватсия, ҳам навоариҳои технологӣ ва ҳам идоракунии мебошад. Дар чунин вазъият корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, ки дар мамлакат фаъолият мекунанд, бояд ба навоарӣ диққат диҳанд, ки ин ба онҳо имкон медиҳад то сари вақт ба тағйирот дар муҳити корхона муқобилият нишон диҳанд. Муносибати ғайрикасбии роҳбарони муассисаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар низ аксар вақт ба инкишофи муосири иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ва баъзан ҳатто тамоми бахшҳои иқтисодиёт, ки солҳо ва даҳсолаҳо дар кишварҳои гуногун бесамар фаъолият мекунанд, барои рушди бесубот сабаб мешаванд. Менечерон на ҳама вақт аз рӯи стратегияи самаранок ва хуб тарҳрезӣшудаи рушд амал мекунанд ва хавфҳоро самаранок идора мекунанд. Чунин идоракунии дар шароити сатҳи баланди хатару таҳдидҳои беруна қобили қабул нест ва барои рушди

рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар ин шароит имкон намедихад.

Раванди таъмини рақобатпазирӣ маҷмуи қарорҳо ва амалҳост, ки мақсади онҳо ташаккул ва рушди бартарихи рақобатӣ, инчунин нигоҳдорӣ ва пешгирии пастшавии сатҳи рақобатпазирӣ мебошад.

Муваффақ шудани корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар ҳама гуна самтҳои фаъолият нисбат ба нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои нақлиёти мусофирбар – рақибон, ки аз ҷониби муҳити берунии ин сохторҳо эътироф гардидаанд, афзалияти рақобатӣ маҳсуб меёбад.

Дар натиҷаи таҳлили гуфтаҳои дар боло зикргардидаи самтҳои таъмини рақобатпазирӣ метавон хулоса намуд, ки барои таъмини он роҳбарияти корхона бояд ба диверсификатсияи фаъолият ва тағйирот дар соҳаи идоракунии сармояи инсонӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, инчунин ба татбиқи маҷмӯи тадбирҳое, ки ба хусусиятҳои корхонаҳои конкретии нақлиёти автомобилии мусофирбар ва хусусиятҳои фаъолияти онҳо дар шароити иқтисодиёти рақамӣ бевосита алоқаманданд, ҷораандешӣ намоянд.

Бо рушди технологияҳои рақамӣ ва афзоиши рақобат дар бозори нақлиёти автомобилӣ, корхонаҳои мусофирбар ба зарурати рақамикунонӣ рӯ ба рӯ шудаанд. Рақамикунонӣ на танҳо равандҳои кориро автоматӣ месозад, балки сатҳи хизматрасониро беҳтар намуда, самаранокии фаъолияти ширкатҳоро баланд мебардорад.

Рақамикунонӣ метавонад ба баланд шудани рақобатпазирии корхонаҳои нақлиётӣ тавассути беҳтарсозии самаранокии фаъолият ва афзоиши эътимоди мизоҷон мусоидат намояд [\[154, С. 222-223\]](#).

Афзалиятҳои асосии рақамикунонӣ дар хизматрасониҳои корхонаҳои нақлиётӣ аз инҳо иборат мебошанд [164, 210, 232]:

✓ **Баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ** – истифодаи барномаҳои мобилӣ ва низоми фармоиши онлайнӣ ба баланд гардидани сатҳу сифати хизматрасонӣ оварда мерасонанд;

✓ **Кам гардидани сатҳи хароҷот** – автоматикунонии равандҳои фаъолият ва истифодаи воситаҳои муосири инноватсионӣ ба оптимизатсияи хатсайрҳо оварда мерасонад, ки дар ин ҳол сатҳи хароҷот паст мегардад;

✓ **Назорати вақт** – пешгирии таъхири воситаҳои нақлиёти дар хатсайрҳо хизматкунанда ва баланд намудани самаранокии ҳаракати онҳо аз назорати вақт вобаста мебошад;

✓ **Афзоиши қаноатмандии мизочон** – тавассути пешниҳоди хизматрасонии инфиродӣ ва дастрасии саривақтӣ барои ба даст овардани маълумот қаноатмандии мизочонро таъмин менамояд;

✓ **Баланд бардоштани сатҳи бехатарӣ** – тавассути назорати ҳаракати воситаҳои нақлиёт ва татбиқи технологияҳои хусусияти зеҳнидошта сатҳи бехатарӣ таъмин мегардад.

Мавриди зикр аст, ки дар кишварҳои пешрафта, рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт тавонист ба тариқи инқилоб навовариву беҳбудии амалиро барои мизочон пешкаш намояд. Натиҷаи рақамикунонии соҳаи нақлиёт дар мамлакатҳои пешрафта ба рушду нумӯи низомҳои инноватсионии зерин оварда расонидааст, ки онҳо Uber ва Bolt, China's Didi Chuxing ва Yandex – Taxi мебошанд:

➤ **Uber ва Bolt** – низоми пурра рақамӣ, ки фармоиши нақлиётро тавассути барномаҳои мобилӣ таъмин менамояд. Uber дар зиёда аз 70 кишвар ва 10000 шаҳрҳо хизмат мерасонад, аз ҷумла дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Канада, Британияи Кабир, Ҳиндустон, Австралия ва бисёр кишварҳои Аврупо, Осиё ва Амрикои Лотинӣ. Bolt, ки қаблан бо номи Taxify маъруф буд, дар зиёда аз 40 кишвар ва 200 шаҳрҳо фаъолият мекунад. Хизматрасонии онлайнӣ Bolt асосан дар Аврупо, Африқо ва Осиёи Марказӣ хело васеъ паҳн гаштааст. Ин намуди хизматрасонӣ дар Эстония коркард ва татбиқ шуда, айни ҳол дар Латвия, Литва, Африқои Ҷанубӣ, Нигерия, Кения ва Қазоқистон паҳн гаштааст;

➤ **China's Didi Chuxing** – истифодаи технологияҳои зеҳнро барои оптималкунонии ҳаракат ва кам кардани вақти интизорӣ амалӣ менамояд. Didi Chuxing соли 2012 таъсис ёфта, дар тӯли чанд сол ба яке аз бузургтарин

ширкатҳои хизматрасонии нақлиётӣ дар ҷаҳон табдил ёфтааст. Ширкат ба истифодабарандагон имконият медиҳад, ки тавассути замимаи мобилӣ ба хизматрасониҳои гуногун, аз ҷумла таксӣ, иҷораи мошин ва нақлиёти ҷамъиятӣ, дастрасӣ пайдо намоянд.

➤ **Yandex – Taxi дар Русия** – автоматикунонӣ ва таҳлили маълумоти бозорӣ барои беҳтар кардани хизматрасониро иаъмин менамояд. Yandex – Taxi соли 2011 таъсис ёфта, яке аз бузургтарин платформаҳои фармоиши нақлиёт дар кишварҳои пасошӯравӣ гардидааст. Дар соли 2020, он бо Uber Russia муттаҳид шуда, фаъолияти худро васеъ намудааст. Платформаи Yandex – Taxi тавонист дар аксари кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Русия, Қазоқистон, Белорус, Ўзбекистон, Арманистон, Озарбойҷон ва Қирғизистон мавқеи устувор пайдо намояд.

Рушди иқтисоди рақамӣ ва технологияҳои иттилоотӣ ба тағйироти кулӣ дар соҳаи нақлиёт ва логистика оварда расонидааст. Платформаҳои рақамӣ ба монанди Didi - Chuxing, Yandex – Taxi, Uber ва Bolt, ки дар боло мушаххас таҳлил кардем, на танҳо низоми мусофирбариро осонтар ва самараноктар кардаанд, балки ба рушди иқтисоди миллӣ низ таъсири назаррас расонидаанд.

Онлайн-платформаҳои нақлиётӣ ҳамчун қисми таркибии иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои гуногун босуръат рушд мекунанд. Ин ширкатҳо бо истифода аз алгоритмҳои зеҳни сунъӣ ва маълумоти калон (Big Data) роҳҳои нави фармоиши нақлиётро пешниҳод мекунанд.

Ҷанбаҳои асосии инноватсионии онлайн-платформаҳои нақлиётӣ аз инҳо иборатанд [\[141, С. 118\]](#):

➤ **Автоматикунонӣ ва рақамикунонии соҳа ва ё корхонаҳои нақлиётӣ** – платформаҳо таҳия гардида тавассути технологияҳои хусусияти зеҳни сунъидошта роҳҳои беҳтар, муносиб, оптималӣ ва босуръати хизматрасонӣ пешниҳод карда мешаванд.

➤ **Таъмини шаффофият дар бозори хизматрасонии соҳаи нақлиёт бахусус нақлиёти автомобилии мусофирбар** – дар ин ҳол ҳамаи пардохтҳо тавассути низоми электронии бонкӣ, ва замимаҳои муосири молиявӣ анҷом дода

мешаванд, ки ин ба кам кардани иқтисоди пинҳонӣ мусоидат намуда, шаффофиятро таъмин мекунад.

➤ **Самаранокии истифодаи захираҳо** – дар ин самт тавассути низоми автоматикунонидашуда тақсимои дуруст ба роҳ монда шуда, харчи сӯзишворӣ ва вақт коҳиш дода мешавад.

Ҳарчанд онлайн-платформаҳои нақлиётӣ ба иқтисоди миллӣ таъсири мусбӣ мерасонанд, истифодабарии онҳо бо баъзе мушкилот низ рӯбарӯ ҳастанд, ки инҳоянд [\[141, С.85\]](#):

1) **Мушкилот дар самти қонунгузорӣ** – дар баъзе мамлакатҳо талаботи қатъӣ барои танзими фаъолияти ин ширкатҳо мавҷуд аст (масалан дар ИМА қонунгузориҳои зиддиинҳисорӣ, дар Иттиҳоди аврупо қонунгузорӣ дар самти иттилооти шахсӣ, дар Ҷумҳурии мардумии Чин танзими платформаҳои рақамӣ ва ғайра мавҷуд аст).

2) **Таъмини бехатарии мусофирон ва ронандагон** – масъалаи муҳофизати ронандагону мусофирон аз ҳодисаҳои номатлуб;

3) **Танзими низоми нархгузорӣ** – баъзе платформаҳо нархҳоро ба таври автоматӣ тағйир медиҳанд, ки ба муштариён таъсири манфӣ мерасонад;

4) **Таъсир ба фаъолияти тақсими анъанавӣ** – бисёр ронандагони тақсими маъмулӣ бо сабаби рақобати саҳт зарар мебинанд.

Рақамикунонӣ ба як унсури муҳими рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ табдил ёфтааст. Он на танҳо раванди кориро самараноктар мекунад, балки сифати хизматрасониро беҳтар намуда, имкониятҳои навро барои рушди бозор эҷод менамояд.

Барои Тоҷикистон ва дигар кишварҳои рушдёбанда, татбиқи технологияҳои рақамӣ дар нақлиёти автомобилӣ метавонад на танҳо сатҳи хизматрасониро баланд бардорад, балки ба рушди иқтисодӣ ва кам кардани хароҷоти бесамар мусоидат менамояд.

Ҳамзамон маврид ба ёдоварист, ки дар баробари хусусиятҳои хос ва афзалиятҳои рақобатии ҷойдошта дар самти таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мушкилот низ мавҷуд мебошад.

Маъмулан мушкилоти мавҷуда ин фарсудашавии фондҳои асосӣ, нарасидани кадрҳои баландихтисос, камбудӣ дар истифодабарии дастовардҳои илмӣ ва вазъи иқтисодию сиёсии кишвар аст (ҷадвали 1.7).

Ҷадвали 1.7. – Муаммоҳои таъмини рақобатпазирии КНАМ

Мушкилот	Тавсифи муаммоҳои марбут ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар
Харочоти зиёд ҳангоми истифодаи нақлиёт	Нархи сӯзишворӣ, нигоҳдорӣ, суғурта, маоши ронандагон ва дигар харочоти амалиётӣ. Барои бисёре аз корхонаҳо рақобат бо иштирокчиёни бузурги бозор, ки қобилияти паст намудани сатҳи харочоташонро тавассути миқёс доранд, душвор аст.
Кӯҳнашавии паркҳои нақлиётӣ ва сатҳи баланди истеҳлоқ	Бисёре аз корхонаҳо бо муаммои кӯҳнашавии паркҳои нигоҳдории нақлиётӣ рӯбурӯ мешаванд, ки ин боиси зиёд гардидани харочоти таъмир ва нигоҳдории он мегардад. Ин муаммо инчунин бароҳатӣ ва беҳатариҳои нақлиётро коҳиш дода, ба обрӯи ширкат ва сатҳи рақобатпазирии он таъсири манфӣ мерасонад.
Мавҷуд набудани сиёсати самараноки тарифӣ	Имконнопазирии ба таври таъҷилӣ танзим намудани тарафҳо дар асоси талабот ва хароҷот метавонад яке аз мушкилоти рақобатпазирӣ бошад. Тарифҳои муқарраргардида ва баҳодихӣ карда натавонистани омилҳои беруна ба мисли арзиши сӯзишворӣ, рағбанҳои молидани, қисмҳои эҳтиётӣ метавонад боиси муаммои молиявӣ гардад. Ширкатҳое, ки ба шароити бозор мутобиқ шуда наметавонанд, хавфи аз даст додани мизбонии худро доранд.
Норасоии кадрҳои соҳибмалака	Норасоии ронандагони баландихтисос ва кадрҳои техникӣ яке аз муаммоҳои дигар мебошад. Барои корхонаҳои нақлиёти ивтомобилии мусофирбар муаммо ин ихтисосмандии коргарон, набудани ҳавасмандӣ ва тайёрии нокифояи кормандон маҳсуб меёбад.
Рақобати байни намудҳои алтернативии нақлиёт	Дар шароити иқтисоди бозорӣ рақобати байни навъҳои алтернативии нақлиёт чун таксиҳо, нақлиётҳои шахсӣ, хизматрасониҳои интернетӣ барои фармоиши хизматрасонии нақлиётӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад ва ин ба фаъолияти анъанавии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, ки наметавонанд ҳамон роҳат ё чандириро пешниҳод кунанд таҳдид мекунад.
Вобастагӣ аз омилҳои беруна	Тағйирёбии вазъи иқтисодӣ, болоравии нархи сӯзишворӣ, тағйирот дар сатҳи қонунгузорӣ ва ҳатто офатҳои табиӣ метавонанд ба фаъолияти ширкатҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар таъсир расонида, рақобатпазирии онҳоро коҳиш диҳанд ва боиси хароҷоти пешгӯинашаванда ё кам гардидани миқдори мусофирон гарданд.
Мукамал набудани инфрасохтори нақлиётӣ	Корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар аксар вақт бо мушкилоте рӯбарӯ мешаванд, ки бо набудани инфрасохтор алоқаманд мебошанд. Инҳо номукаммалии роҳ, шароити бади таваққуфгоҳҳо ва маконҳои нигоҳдории воситаҳои нақлиёт, нокифоя будани шумораи таваққуфгоҳҳои нақлиётӣ ва ғайра мебошанд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [139, С. 156 – 157, 141, С. 110, 148, С. 85-88].

Аз маълумотҳои ҷадвали 1.7 бармеояд, ки муаммоҳои дар самти таъмини рақобатпазирии корхонаҳои мавриди таҳқиқ сабабҳои ҳам объективӣ ва ҳам

субъективӣ доранд. Дар ин самт муаммои дигаре чун муаммои сармоягузорӣ ва рақобати номукамал барои рушди соҳаи мазкур монеа эҷод менамояд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар раванди мураккаб ва бисёрҷабҳа мебошад. Новобаста аз афзалиятҳои марҳилаҳои рушди технологияҳои рақамӣ ва инноватсия, чунин корхонаҳо бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки инҳо: фарсудашавии парки нақлиёт ва хароҷоти баланди амалиётӣ; норасоии кадрҳои соҳибхтисос; вобастагӣ аз омилҳои беруна.

Барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар муносибати мунтазам, аз ҷумла наवсозии пойгоҳи моддию техникаӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ, таҳияи сиёсати самараноки тарифӣ ва такмили сиёсати кадрӣ мебошанд. Дар баробари ба назар гирифтани таъсири омилҳои берунии иқтисодию қонунгузорӣ, инчунин рушди бемайлони инфрасохтори нақлиётӣ низ муҳим аст.

ХУЛОСА ОИД БА БОБИ 1

1. Муайян карда шудааст, ки мазмуни иқтисодии рақобат бо мурури вақт тадриҷан мукамал гардидааст. Аз ҳамин лиҳоз, асоси иқтисоди бозориро мафҳуми рақобат ташкил намуда, он ҳамчун қувваи асосии пешбарандаи таҳаввулоти муносибатҳои субъект, ки дар муҳити мазкур амал менамояд, тавсиф мегардад. Дар чунин муҳит иштирокчии аз ҳама муваффақтарин ҳамон субъект ба шумор меравад, ки дар бозори дохилӣ ва берунӣ ба рақобат тоб оварда тавониста, ба натиҷаҳои назаррас сазовор гардад. Боиси тазаккур аст, ки яке аз индикатор ва ё нишондиҳандаҳои рақобат ин рақобатпазирӣ маҳсуб меёбад. Мафҳуми мазкур дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ камтар мавриди истеъмол қарор гирифта, танҳо дар муносибатҳои содиротию воридотӣ истифода мегардид.

2. Аломати бисёрҷабҳагии рақобат ҳамчун як мафҳуми таърихӣ ва иқтисодӣ нишондиҳандаи мураккабии сохтор ва табиати муносибатҳои рақобатӣ дар бозорҳо мебошад. Ин мафҳум ба равандҳои таҳқиқ ва фаҳмиши сатҳҳо ва зинаҳои гуногуни рақобат дар системаҳои иқтисодӣ ишора мекунад, ки дар онҳо

ширкатҳо, бахшҳо ё кишварҳо бо усулҳо ва манобеи мухталиф барои дарёфти мавқеи бозорӣ мубориза мекунанд. Бисёрқабатии рақобат» метавонад ба маънии таҳлил ва фаҳмиши рақобат дар шароити мураккаб, ки дар он бозор ё системаҳои иқтисодӣ аз қабатҳои гуногун ва ниҳодҳои мухталиф таркиб ёфтаанд, бошад. Ҳар як қабат ё ҷузъ дар рамзи бисёрқабатии рақобат метавонад нишонаи як сатҳи махсуси рақобат дар бозор (масалан, рақобати байни ширкатҳо, рақобат байни кишварҳо ё ҳатто дар дохили як соҳа ё сектор) бошад.

3. Таъминоти рақобатпазирии хизматрасонии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити муосир бидуни рақамгардонии соҳа ғайриимкон аст. Дар бораи иқтисодиёти рақамӣ ва моҳияти он ақидаҳои гуногун мавҷуд мебошанд. Дар марҳилаи аввал чунин ақида мавҷуд аст, ки ин мафҳуми васеи иқтисоди интернетӣ буда дар сегментҳои марбут ба бозор дохил карда шудааст. Вале ин фаҳмиш аз сабаби он ки бисёр соҳаҳо ҳамчун «бахши воқеӣ» и гузариш ба низоми рақамӣ қарор доранд солҳои охир бозбинӣ карда шудааст.

4. Рақамикунонӣ яке аз равандҳои калидӣ ва тағйирдиҳандаи замони муосир ба шумор рафта, самтҳои гуногуни иқтисод, идоракунонӣ ва ҷомеаро фаро гирифтааст. Он имконият медиҳад, ки равандҳои истеҳсолӣ ва идоракунонӣ самараноктар гарданд, дастрасӣ ба маълумот афзоиш ёбад ва хизматрасониҳо босифат ва мутобиқ ба ниёзҳои бозор пешниҳод шаванд. Барои корхонаҳо ва соҳаҳо, мутобиқ шудан ба рақамикунонӣ на танҳо як афзалият, балки зарурате мебошад, ки рақобатпазирӣ ва устувории дарозмуддати онҳоро муайян мекунад.

5. Арзёбии ҳолати молиявии корхона, самаранокии фаъолияти корхона, арзёбии фаъолнокии корхона, баҳодиҳии илмию техникӣ, истеҳсолӣ ва меҳнатии он ҷузъҳои таркибии стратегияи устувории молиявӣ буда, баҳодиҳии муҳити рақобат ва пешгӯии нишондиҳандаҳои муҳити рақобат аз ҷузъҳои стратегияи мавқеъгирӣ мебошанд. Дар гурӯҳи аввал зариби бозоргирии корхона, зариби пардохтпазирии корхона ва зариби устувории молиявӣ оварда шудаанд. Дар гурӯҳи дигар бошад рентабелнокии корхона, рентабелнокии сармояи худӣ ва фойданокии фондҳо дарҷ гардидаанд. Дар гурӯҳи сеюм зариби гардиши дороиҳо, дороиҳои гардон, ва сармояи худӣ оварда шуда дар гурӯҳи чорум ҳосилнокии

меҳнат, навсозии воситаҳои асосӣ ва зариби иқтидори инноватсионӣ гурӯҳбандӣ карда шудаанд.

6. Муҳити рақобатии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар ин муҳити рақобатпазир, қисман рақобатпазир ва ғайирақобатпазирро ташкил медиҳад. Муҳити рақобатии рақобатпазир корхонаҳоеро, ки тариқи худмаблағгузорӣ фаъолият намуда ба маблағгузориҳои беруна эҳтиёҷ надоранд ифода менамояд. Муҳити рақобатии қисман рақобатпазир ба корхонаҳои хос мебошад, ки сарчашмаи маблағгузориашон сармояи худӣ ва сармояи ҷалбкардашуда махсуб меёбад. Муҳити рақобатии ғайирақобатпазир ба корхонаҳои фаъолиятшон рӯ ба рукудоварда рабт дорад.

7. Афзалиятҳои рақобатӣ дар корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар таҳияи бренди машҳур, фаъолияти хизматрасонӣ ва рушди инфрасохтори соҳа, консепсияи ҷолиб барои мизочон, сиёсати маркетингӣ, кадрҳои соҳибмалака, ҳавасмандии кормандон, арзиши пасти хизматрасонӣ, шароити муносиб барои мизочон, истифодаи доимии технологияи нав ва пешниҳодҳои муфид ва уникалӣ барои мизочон мебошанд. Рақобати шадид корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарро барои дар фаъолияти худ татбиқ намудани инноватсия водор месозад, ки дар ин замина ба мусофирон хизматрасониҳои босифат расонида мешавад.

8. Хусусияти муҳити муносири корхона ин пешрафт дар инноватсия, ҳам навоариҳои технологӣ ва ҳам идоракунии мебошад. Дар чунин вазъият корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар, ки дар мамлакат фаъолият мекунанд, бояд ба навоарӣ диққат диҳанд, ки ин ба онҳо имкон медиҳад то сари вақт ба тағйирот дар муҳити корхона воқуниш нишон диҳанд. Муносибати ғайрикасбии роҳбарони муассисаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар низ аксар вақт ба инкишофи муносири иқтисодиёт мусоидат мекунад. Корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар ва баъзан ҳатто тамоми бахшҳои иқтисодиёт, ки солҳо ва даҳсолаҳо дар кишварҳои гуногун бесамар фаъолият мекунанд, барои рушди бесубот сабаб мешаванд. Менечерон на ҳама вақт аз рӯи стратегияи самаранок ва хуб тарҳрезӣшудаи рушд амал мекунанд ва хавфҳои самаранок

идора мекунанд. Чунин идоракуни дар шароити сатҳи баланди хатару таҳдидҳои беруна қобили қабул набуда, барои рушди рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар ин шароит имкон намедихад.

9. Дар натиҷаи таҳлили гуфтаҳои дар боло зикргардидаи самтҳои таъмини рақобатпазирӣ метавон хулоса намуд, ки барои таъмини он роҳбарияти корхона бояд ба диверсификатсияи фаъолият ва тағйирот дар соҳаи идоракунии сармояи инсонӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, инчунин ба татбиқи маҷмӯи тадбирҳое, ки ба хусусиятҳои корхонаҳои конкретӣ нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ва хусусиятҳои фаъолияти онҳо дар шароити иқтисодиёти рақамӣ бевосита алоқаманданд, ҷораандешӣ намоянд. Бо рушди технологияҳои рақамӣ ва афзоиши рақобат дар бозори нақлиёти автомобилӣ, корхонаҳои мусофирбар ба зарурати рақамикунонӣ рӯ ба рӯ шудаанд. Рақамикунонӣ на танҳо равандҳои кориро автоматӣ месозад, балки сатҳи хизматрасониро беҳтар намуда, самаранокии фаъолияти ширкатҳоро баланд мебардорад.

10. Зикр кардан ба маврид аст, ки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар раванди мураккаб ва бисёрҷабҳа мебошад. Новобаста аз афзалиятҳои марҳилаҳои рушди технологияҳои рақамӣ ва инноватсия, чунин корхонаҳо бо як қатор мушкilotи ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд: фарсудашавии парки нақлиёт ва хароҷоти баланди амалиётӣ; норасоии кадрҳои соҳибхтисос; вобастагӣ аз омилҳои беруна. Барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар муносибати мунтазам, аз ҷумла навсозии пойгоҳи моддию техникӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ, таҳияи сиёсати самараноки тарифӣ ва тақмили сиёсати кадрӣ зарур аст. Дар баробари ба назар гирифтани таъсири омилҳои берунии иқтисодӣ қонунгузорӣ, инчунин рушди бемайлоии инфрасохтори нақлиётӣ низ муҳим аст.

БОБИ 2. ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАР ДАР ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлили вазъият ва рушди корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбарии вилояти Суғд

Нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар рушди иқтисодиёти мамлакат нақши ҳалкунанда мебозад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи тақсимои маъмурию ҳудудӣ аз 3 вилоят, ноҳияҳои тобеи ҷумҳур ва 47 ноҳия иборат мебошад. Ҳудуди мамлакат 141,4 ҳазор километри мураббаъ мебошад. Мутобиқи маълумоти барӯйхатгирии аҳолии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1-уми январи соли 2023 - 10087,4 ҳазор нафар аҳолии зиндагонӣ мекунанд.

Мавриди зикр аст, ки рушди низоми нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар бисёр ҳолатҳо аз афзоиши аҳолии ва тараққиёти инфрасохтори минтақа вобастагии калон дорад. Бинобар ин дар соли 2023 зиёда аз 98 фоизи ҳаҷми умумии интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти автомобилӣ амалӣ карда шудааст. Маҳз аз ҳамин сабаб мувофиқи стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020 – 2030 яке аз самтҳои афзалиятнок соҳаи нақлиёт муқаррар гардидааст.

Корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар ба интиқоли мусофирон тавассути автобусҳо, микроавтобусҳо ва дигар воситаҳои нақлиёти замонавӣ машғул буда, таҳлили вазъияти имрӯзаи самти мазкур нишон медиҳад, ки то чӣ андоза дар сатҳи иқтисодиёти кишвар мавқеи хосро ишғол менамоянд.

Барои гузаронидани таҳлили амиқи рушди нақлиёти автомобилҳои мусофирбар нишондиҳандаи вазни қиёсии хизматрасониҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ нақши калидӣ дорад.

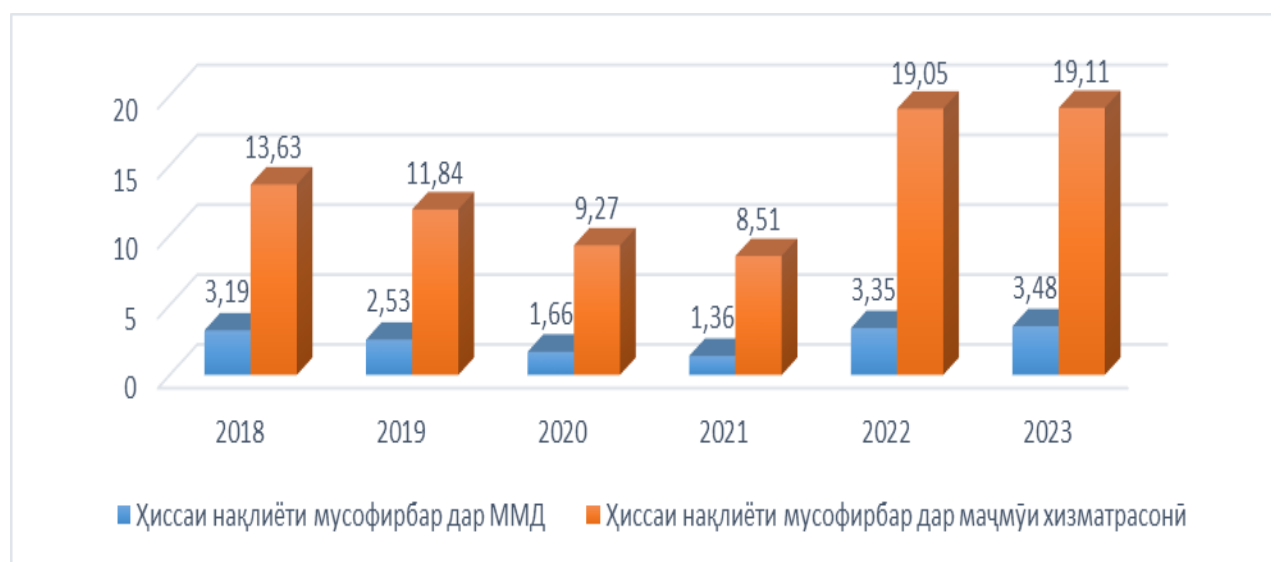
Вазни қиёсии хизматрасониҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар соли 2022 ба 3.35 % баробар гашта, дар соли 2023 бошад ба 3.48 % рост меояд. Дар ҳамин давраи таҳлилӣ ҳиссаи мазкур нисбат ба маҷмуи хизматрасониҳо 19,05 ва 19,11 баробар гардида, дар маҷмуъ низоми зикршуда дар ҳаҷми умумии иқтисодии кишвар мавқеи назаррасро ишғол менамояд (ҷадвали 2.1).

Чадвали 2.1.-Вазни қиёсии низоми нақлиёти мусофирбар дар ММД ва маҷмуи хизматрасониҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мусофирбарӣ бо НА дар ҳудудҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тамоюли рушд	
							(+-)	%
ММД	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4	130851,5	59792,3	184,1
Маҷмуи хизматрасониҳо	16616,8	16899,3	15040,4	16183,5	20358,8	23840,1	7223,3	143,5
Нақлиёти мусофирбар	2264,4	2000,9	1394,2	1376,9	3879,2	4555,3	2290,9	201,2
Ҳиссаи нақлиёти мусофирбар дар ММД, %	3,19	2,53	1,66	1,36	3,35	3,48	0,29	109,1
Ҳиссаи нақлиёти мусофирбар дар хизматрасонӣ, %	13,63	11,84	9,27	8,51	19,05	19,11	5,48	140,2

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Аз маълумотҳои чадвали 2.1 дида мешавад, ки маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар давраи таҳлилӣ 1.8 маротиба, маҷмуи хизматрасониҳо ба 43.1 % ва хизматрасониҳои нақлиётӣ бошад 2.1 маротиба афзудаанд, ки ин далели рушди устувор доштани иқтисоди мамалакати мо, ба хусус нишондиҳандаи хизматрасониҳои нақлиётӣ мебошад. Вазни қиёсии низоми нақлиёти мусофирбар дар ММД ва маҷмуи хизматрасониҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар намуди расм чунин тасвир мегардад. (расми 10)

Расми 10. Вазни қиёсии низоми нақлиёти мусофирбар дар ММД ва маҷмуи хизматрасониҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Низоми нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо худ аз хизматрасонии нақлиёти роҳи оҳан, нақлиёти автомобилӣ, ҳавоӣ, саноатӣ ва намудҳои махсуси

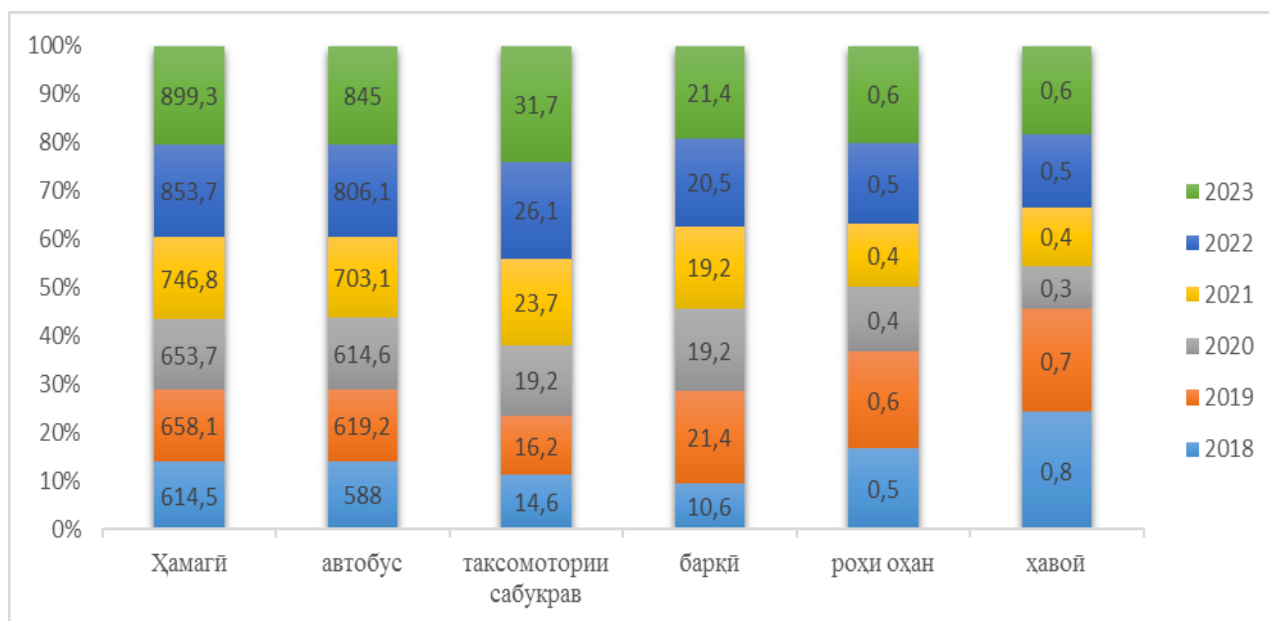
нақлиёт, ки дар навбати худ бо ҳам равобити зич доранд, иборат мебошад. Тамоюли рушд ва вазни қиёсии интиқоли мусофирон тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт дар сатҳи ҷумҳурӣ дар поён оварда шудааст (ҷадвали 2.2 ва 2.3).

Ҷадвали 2.2.-Тамоюли рушди интиқоли мусофирон тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт дар сатҳи ҷумҳурӣ дар солҳои 2018-2023 (млн. нафар)

Намудҳои нақлиёти мусофирбар	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тамоюли рушд 2023/2018	
							(+/-)	%
Дар маҷмуъ, аз ҷумла:	614,5	658,1	653,7	746,8	853,7	899,3	284,8	146,3
Автобус	588	619,2	614,6	703,1	806,1	845	257	143,7
Таксомотории сабуқрав	14,6	16,2	19,2	23,7	26,1	31,7	17,1	217,1
Барқӣ	10,6	21,4	19,2	19,2	20,5	21,4	10,8	201,9
Роҳи оҳан	0,5	0,6	0,4	0,4	0,5	0,6	0,1	120
Ҳавоӣ	0,8	0,7	0,3	0,4	0,5	0,6	-0,2	75

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Аз маълумотҳои ҷадвали 2.2 бармеояд, ки дар соли 2023 интиқоли мусофирон дар маҷмуъ ба 46,3%, тавассути автобус 43,7%, таксомотории сабуқрав 2.2 маротиба, барқӣ 2 маротиба, роҳи оҳан 1.2 маротиба зиёд гардида, интиқоли мусофирон тариқи роҳи ҳавоӣ ба 25% кам гардидааст, ки дар намуди расм чунин шакл дорад (расми 11)

Расми 11. Тамоюли рушди интиқоли мусофирон тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт.

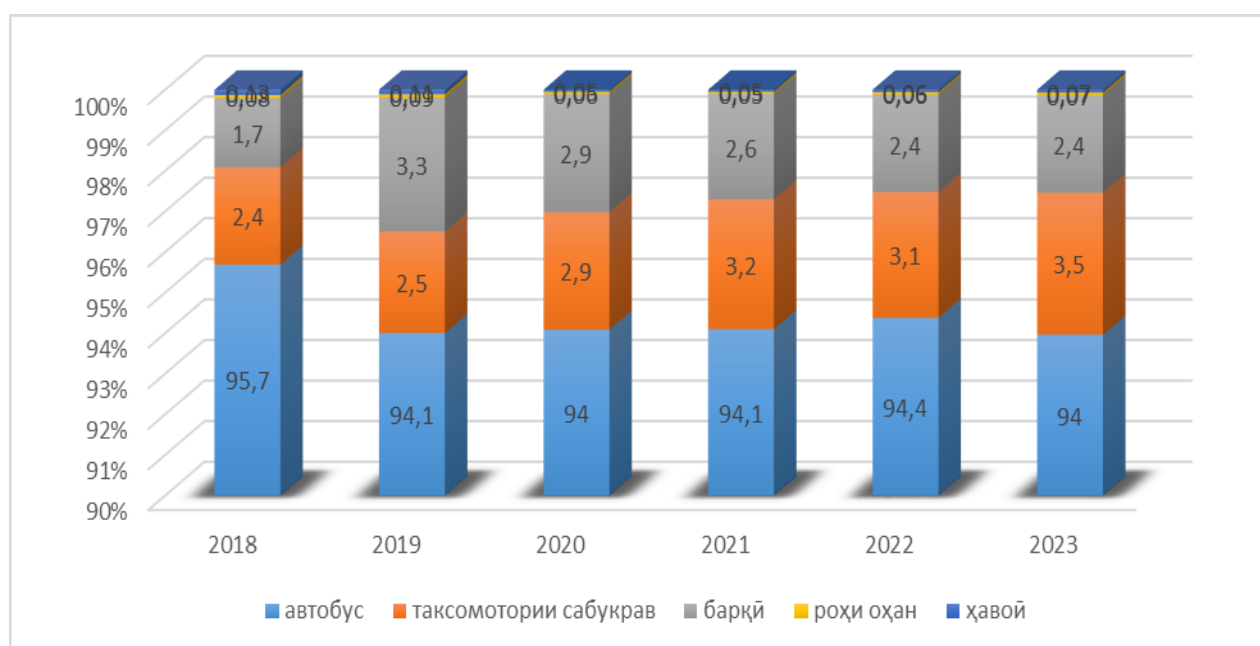
Акнун мо иштироки намудҳои алоҳидаи нақлиётро дар ҳаҷми умумии интиқоли мусофирон арзёбӣ менамоем (Ҷадвали 2.3).

Чадвали 2.3.-Вазни қиёсии интиқоли мусофирон тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт дар сатҳи ҷумҳурӣ дар солҳои 2018-2023 (млн. нафар)

Намудҳои нақлиёти мусофирбар	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Дар маҷмӯъ	614,5	658,1	653,7	746,8	853,7	899,3
Автобус	95,7	94,1	94,0	94,1	94,4	94,0
Таксомотории сабукрав	2,4	2,5	2,9	3,2	3,1	3,5
Барқӣ	1,7	3,3	2,9	2,6	2,4	2,4
Роҳи оҳан	0,08	0,09	0,06	0,05	0,06	0,07
Ҳавоӣ	0,13	0,11	0,05	0,05	0,06	0,07
Ҳиссаи маҷмӯъ бо фоиз	100	100	100	100	100	100

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.3 нишон медиҳад, ки ҳаҷми зиёди интиқоли мусофирон дар тӯли солҳои мавриди таҳлил тавассути автобус (94%) ба ҷо оварда шуда, таксомотории сабукрав (3.5%), барқӣ, (2.4%), роҳи оҳан ва ҳавоӣ ҳиссаи ночизро ташкил додаанд (расми 12).

Расми 12. Вазни қиёсии интиқоли мусофирон тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт

Ҳамзамон чи тавре ки қайд карда шуд, дар мамлакат интиқоли мусофирон тавассути автобусҳо, нақлиёти сабукрав ва барқӣ ба ҷо оварда шудааст, ки инҳо ба нақлиёти автомобилии мусофирбар мансубанд. Аз ҳамин лиҳоз, вобаста ба вилоятҳои ҷумҳурӣ тамоюли рушд ва вазни қиёсии интиқоли мусофирон тариқи нақлиёти автомобилии мусофирбар дар поён оварда шудааст (ҷадвали 2.4 ва 2.5).

Чадвали 2.4.-Тамоюли рушди интиқоли мусофирон тариқи нақлиёти автомобилӣ вобаста ба шахру вилоятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2023 (млн, нафар)

Мусофирбарӣ бо НА дар ҳудудҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тамоюли рушд	
							2023/2018	
							(+-)	%
Дар маҷмуъ, аз ҷумла:	588	619,2	614,6	703,1	806,1	845	257	143,7
ВМКБ	7,8	7,9	6,3	7,2	12,3	11,6	3,8	148,7
Вилояти Суғд	176,5	167,6	186	211,8	232,4	241,4	64,9	136,8
Вилояти Хатлон	85	95,9	99,6	118,4	142,6	159,5	74,5	187,6
ш. Душанбе	259,5	282,4	259,3	301	345,4	351,8	92,3	135,6
НТҚ	59,2	65,4	63,3	64,7	73,4	80,7	21,5	136,3

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Аз маълумотҳои чадвали 2.4 дидан мумкин аст, ки дар маҷмуъ интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти автомобилӣ (43,7%), аз ҷумла ВМКБ (48,7%), вилояти Суғд (36,8%), вилояти Хатлон (87,6%), ш. Душанбе (35,6%) ва НТҚ бошад ба (36,3%) зиёд гардидааст.

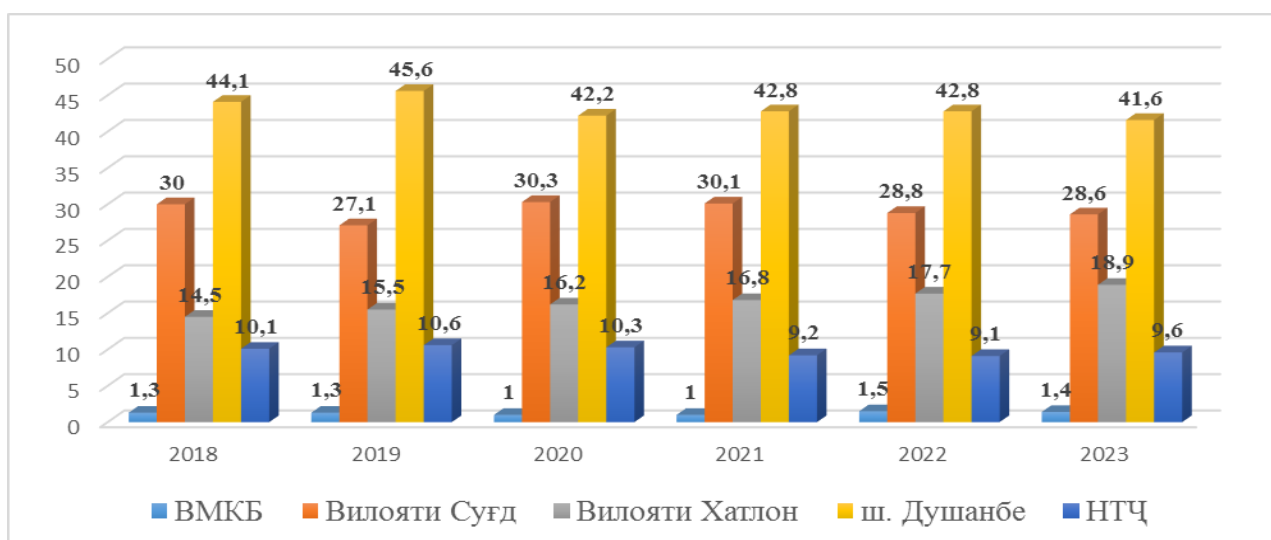
Дар ин замина таҳлили вазни қиёсии мусофирбарӣ тавассути нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар ҳамин минтақаҳои мамлакат ба мақсад мувофиқ мебошад, ки дар чадвали зерин оварда шудааст.

Чадвали 2.5.-Вазни қиёсии мусофирбарӣ бо нақлиёти автомобилӣ дар минтақаҳои мамлакат дар солҳои 2018-2023 (миллион нафар)

Мусофирбарӣ бо НА дар ҳудудҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ВМКБ	1,3	1,3	1	1	1,5	1,4
Вилояти Суғд	30	27,1	30,3	30,1	28,8	28,6
Вилояти Хатлон	14,5	15,5	16,2	16,8	17,7	18,9
ш. Душанбе	44,1	45,6	42,2	42,8	42,8	41,6
НТҚ	10,1	10,6	10,3	9,2	9,1	9,6

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Маълумотҳои чадвали 2.5 аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар соли 2023 ҳиссаи зиёдтарини интиқоли мусофирон дар сатҳи ҷумҳурӣ ба шаҳри Душанбе (41,6%) рост меояд. Дар ин росто ҳиссаи вилояти Суғд (28,8%), вилояти Хатлон (18,9%), НТҚ (9,6%) ва ВМКБ бошад (1,4%) мебошад (расми 13).

Расми 13. Вазни қиёсии интиқоли мусофирон тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт

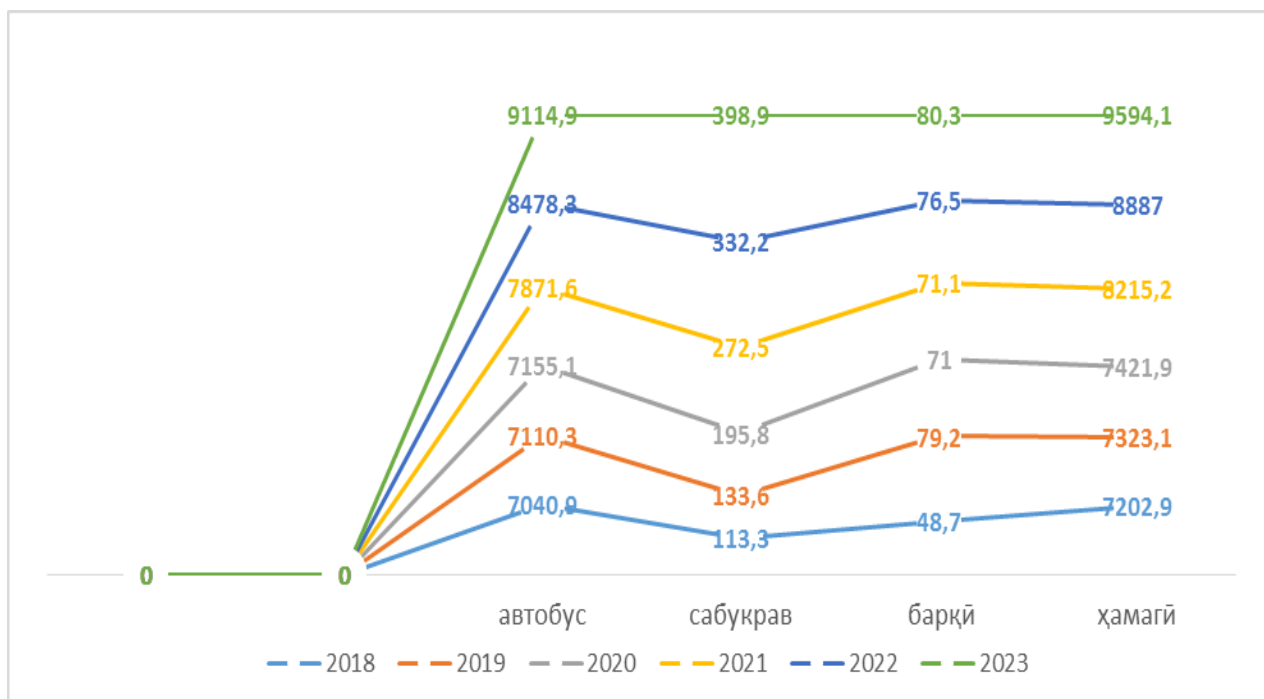
Ҳаҷми кори воситаҳои нақлиёт оид ба интиқоли мусофирон мусофиргардишро ифода намуда, тариқи зарби миқдори мусофирон бо масофаи интиқоли онҳо муайян карда мешавад. Тамоюли рушди мусофиргардиш дар ҷадвали 2.6 инъикос гардидааст (ҷадвали 2.6).

Ҷадвали 2.6.- Тамоюли рушди мусофиргардиш тавассути нақлиёти автомобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Намунҳои нақлиёти автомобилӣ	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тамоюли рушд 2023/2018	
							+ -	%
Автобус	7040,9	7110,3	7155,1	7871,6	8478,3	9114,9	2074	129,5
Таксомотори сабукрав	113,3	133,6	195,8	272,5	332,2	398,9	285,6	352,1
Барқӣ	48,7	79,2	71	71,1	76,5	80,3	31,6	164,9
Ҳамагӣ	7202,9	7323,1	7421,9	8215,2	8887	9594,1	2391,2	133,2

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Маълумотҳои ҷадвали 2.6 шаҳодат медиҳанд, ки тамоюли рушди мусофиргардиш тариқи автобус ба (29,5%) афзун гардида, тариқи нақлиёти таксомотори сабукрав (3,5 маротиба), барқӣ (64,9%) ва дар маҷмӯъ бошад, дар сатҳи ҷумҳурий тавассути нақлиёти автомобилҳои мусофирбар (33,2%) зиёдшавӣ ба назар мерасад. Ба расми зерин таваҷҷуҳ намоед (расм 14).

Расми 14 – Вазни қиёсии интиқоли мусофирон тариқи намудҳои нақлиёт

Тамоюли рушд ва вазни қиёсии нишондиҳандаҳои мусофиргардишии ҳудуди мамлакат мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. (ҷадвали 2,7 ва 2,8).

Ҷадвали 2.7.- Тамоюли рушди мусофиргардиш тавассути нақлиёти автомобилӣ дар ҳудудҳои мамлакат

Ҳудудҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тамоюли рушд 2018/2023	
							+-	%
ВМКБ	148,5	150	141,1	155,5	212,8	246	97,5	165,7
Вилояти Суғд	2619,3	2433	2429	2600,4	2894,8	3300,1	680,8	126,0
Вилояти Хатлон	1270,3	1529	1762,2	2196,3	2437,9	2593,9	1323,6	204,2
ш. Душанбе	1456,2	1604,3	1565,1	1764	1609,7	1861,3	405,1	127,8
НТҚ	1546,6	1394	1257,8	1155,4	1323,1	1513,6	-33	97,9
Ҳамагӣ	7040,9	7110,3	7155,2	7871,6	8478,3	9514,9	2474	135,1

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Таҳлили тамоюли рушди мусофиргардиш дар ҳудудҳои алоҳидаи мамлакат нишон медиҳад, ки мусофиргардиш дар ВМКБ (65,7%), вилояти Суғд (26%), вилояти Хатлон (2 маротиба), шаҳри Душанбе (27,8%) зиёд гардида, ин нишондиҳанда дар НТҚ ба (-3%) кам гардидааст. Дар маҷмӯъ нишондиҳандаи ҷумҳурӣ (35,1%) зиёд гардидааст.

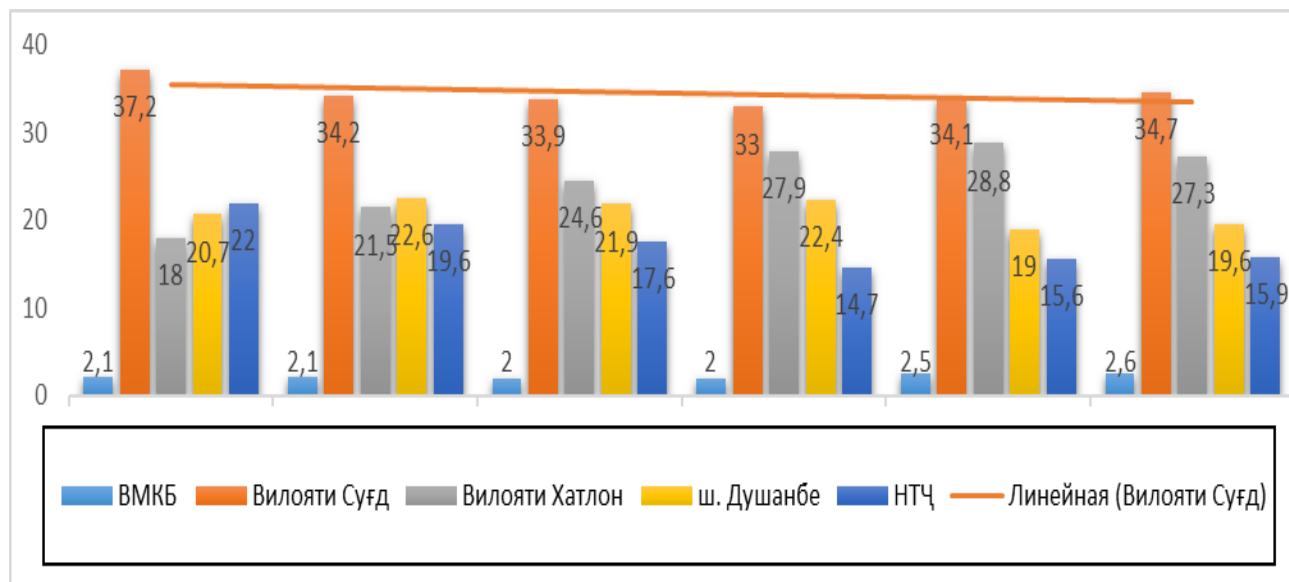
Вазни қиёсии ҳудудҳои алоҳидаи мамлакат дар ҷадвали зерин таҳлил гардидааст.

Чадвали 2.8.- Вазни қиёсии мусофиргардиш тавассути нақлиёти автомобилӣ дар ҳудудҳои мамлакат

Ҳудудҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ВМКБ	2,1	2,1	2,0	2,0	2,5	2,6
Вилояти Суғд	37,2	34,2	33,9	33,0	34,1	34,7
Вилояти Хатлон	18,0	21,5	24,6	27,9	28,8	27,3
ш. Душанбе	20,7	22,6	21,9	22,4	19,0	19,6
НТҚ	20,7	22,6	21,9	22,4	19,0	19,6
НТҚ	22,0	19,6	17,6	14,7	15,6	15,9

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Нишондиҳандаҳои чадвали 2.8 аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар соли 2023 ҳиссаи баланди мусофиргардиш ба вилояти Суғд (34,7%) рост меояд. Сипас вилояти Хатлон (27,3%), шаҳри Душанбе (19,6%), НТҚ (15,9%) ва ВМКБ бошад (2,6%) – ҳиссаи мусофиргардиш рост меояд. Расми нишондиҳандаҳои зикршуда чунин шакл дорад (расми 15).

Расми 15. Вазни қиёсии интиқоли мусофирон тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт

Аз сабаби он ки объекти тадқиқоти мо корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, таҳлили вазъи имрӯзаи нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии вилоятро ба мақсад мувофиқ медонем. Аз рӯи маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вилояти зикргардида дар моҳи декабри соли 1936 ҳамчун вилояти Ленинобод таъсис ёфта, аз 10 ноябри соли 2000 вилояти Суғд номгузорӣ карда шудааст. “Масоҳати он (25,2 ҳазор км²) буда, аҳоли мутобик ба 1 январи соли 2024 (2917,3 ҳазор) нафарро ташкил додааст, ки зичии аҳоли ба ҳисоби миёна ба

1 км² 115,8 баробар мебошад. Маркази маъмурии вилоят шаҳри Хучанд мебошад. Вилоят аз 10 ноҳия, 8 шаҳр, 93 ҷамоати деҳот иборат мебошад, ки шумораи аҳолии шаҳрнорин 699,0 ҳазор нафар (24,0%) ва аҳолии деҳот бошад 2218,3 ҳазор нафар (76,0%) мебошад. Мавриди зикр аст, ки дар вилоят 1105 корхонаҳои саноатӣ мавҷуд буда, таносуби ҳаҷми маҳсулоти саноатии вилоят дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти он дар ҷумҳурии мутобиқ ба соли 2023 ба 55,9% баробар мебошад. Дар вилояти Суғд соли 2023 - 451 млн. кВт соат нерӯи барқ, 53,0 млн. дона ғиш, 48,0 ҳазор тонна наҳи пахта, 2226 ҳазор метри мураббаъ қолин ва маснуоти қолинӣ ва дигар маҳсулот истеҳсол карда шудааст” [12].

Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти соҳаи нақлиёти вилояти Суғд дар ҷадвали 2.9 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.9. – Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти нақлиётӣ дар вилояти Суғд мутобиқ ба солҳои 2018-2023

Номгуи нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тамоюли рушд	
							+-	%
Интиқоли мусофирон бо нақлиёти автомобилӣ (млн)	180,7	177,2	197,5	224,8	232,4	273,6	92,9	151,4
Мусофиргардиш (ҳаз.мус.км)	2619,4	2510,5	2605,7	2724,3	3014,5	3802,7	91183,3	145,2
Таъминоти аҳоли бо автомобил ба ҳисоби 1000 нафар аҳоли	56	58	58	58	72	78	22	139,3
Ҳаҷми умумии МН (адад)	44	44	45	46	46	56	12	127,3
Шумораи автобусҳо (адад)	4320	4360	4375	4473	4520	4610	290	106,7
Шумораи нақлиётҳои сабукрав	404	479	488	498	508	595	191	147,3
Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт (ҳазор нафар)	16,9	17,1	16,7	17,0	17,4	17,0	0,1	100,1
Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт	2044,99	1960,95	1557,65	1922,47	2395,39	2778,72	733	135,9
Ҳароҷоти аҳоли барои хизматрасонии нақлиётӣ мусофирбар (ҳароҷот дар як моҳ сомонӣ)	12,66	17,02	8,66	9,63	25,13	35,77	23,11	2,8 (мар)
Фондҳои асосии соҳаи нақлиёт (ҳазор сомонӣ)	350054	1134654	1324038	268460	248969	453438	103384	129,5
Маблағгузорӣ дар соҳаи нақлиёт (ҳазор сомони)	1152058	1049319	1084882	1612246	1971309	2912246	1760188	1,5 (мар)

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Дар баробари ин дар вилояти Суғд ҳиссаи мусофирбарӣ бо нақлиёти автомобилӣ рӯ ба болоравӣ овардааст. Агар соли 2018 дар вилояти Суғд ҳиссаи мусофирбарӣ тавассути автомобилҳо 180,7 млн нафарро ташкил дода бошад, пас дар соли 2023 он ба 273,6 млн нафар баробар шудааст, ки тамоюли рушд ба ин нишондод 72,4 фоизро ташкил медиҳад.

Мусофиргардиш дар вилоят дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 145,2 % баробар гардида, таъминоти аҳоли бо автомобил ба ҳисоби 1000 нафар аҳоли дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 139,3 % баробар гардидааст, ки ин аз баланд гардидани некуаҳолии аҳоли гувоҳи медиҳад.

Муассисаҳои нақлиёти вилояти Суғд нисбат ба соли базисӣ 127,3% зиёд гардида, шумораи автобусҳо ба 106,7% ва шумораи нақлиёти сабукрав бошад ба 147,3 % баробар гардидааст.

Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт дар соли 2023 ба 17000 нафар расида, нисбат ба соли 2018 ба 100,1% баробар гардидааст.

Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёти ҳам рӯ ба болоравӣ дошта, дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 135,9% баробар гардидааст.

Хароҷоти аҳоли барои хизматрасонии нақлиётӣ мусофирбар дар соли 2023 нисбат ба соли 2018, 2,5 маротиба афзудааст.

Фондҳои асосии соҳаи нақлиёт дар давраи таҳлилӣ ба 129,5 баробар гардидааст.

Маблағгузорӣ дар соҳаи нақлиёт дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 150% баробар гардидааст.

Нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда мавриди таҳлил қарор дода шуда рӯ ба болоравӣ овардани нишондиҳандаҳои соҳаи нақлиёти автомобилии мусофирбар дар вилояти Суғдро ифода менамоянд.

Мавриди қайд аст, ки барои фаъолияти пурсамари нақлиёти мусофирбарӣ нақши корхонаҳои нақлиётӣ аҳамияти калон дорад. Аз ин рӯ, нақшаи дислокасионии корхонаҳои нақлиёти вилояти Суғд дар замиаи 2 оварда шудааст.

Мувофиқи маълумотҳои замиаи 2 аини ҳол дар вилояти Суғд 56 адад муассисаҳои нақлиётӣ мавҷуд буда, аз ин 9 адад ба шаҳри Хучанд, 14 адад ноҳияи Б. Ғафуров, 7 адад ноҳияи Конибодом, 5 адад ноҳияи Ҷ. Расулов, 4 адад шаҳри Исфара, 3 адад шаҳри Истаравшан, 2 адад шаҳри Панҷакент, 4 адад ноҳияи Ашт, 2 адад ноҳияи Мастҷоҳ тааллуқ дошта, дар ноҳияи Деваштич, Гулистон, Спитамен, Шаҳристон, Зафаробод ва Айнӣ бошад 1 адади муассисаҳои нақлиётӣ мавҷуд мебошад. Схеаи хатсайрии нақлиётҳои мусофирбарии вилояти Суғд дар замиаи 3 оварда шудааст.

Чи тавре, ки аз замиаи 3 маълум мегардад, дар вилояти Суғд 398 хатсайр, ки аз он 71 шахрӣ, 263 наздишаҳрӣ, 64 байнишаҳрӣ мебошанд, ғайрият мебаранд. Дарозии хатсайрҳои мавҷудбуда 4887.6 километрро ташкил медиҳад. Аксари хатсайрҳои ҚС «Даврон» (35), ҚДММ «Дӯстӣ» (50) ва ҚДММ «Газелтранскомпания» (26) хизматрасонӣ менамоянд. Хатсайрҳои зикргардида ба аҳолии шаҳр, ноҳия ва деҳот хизмат мерасонанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои соҳаи нақлиёт ин интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мебошад, аз ин лиҳоз нишондиҳандаҳои мазкур дар сатҳи шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар ҷадвали 2.10 оварда шудааст.

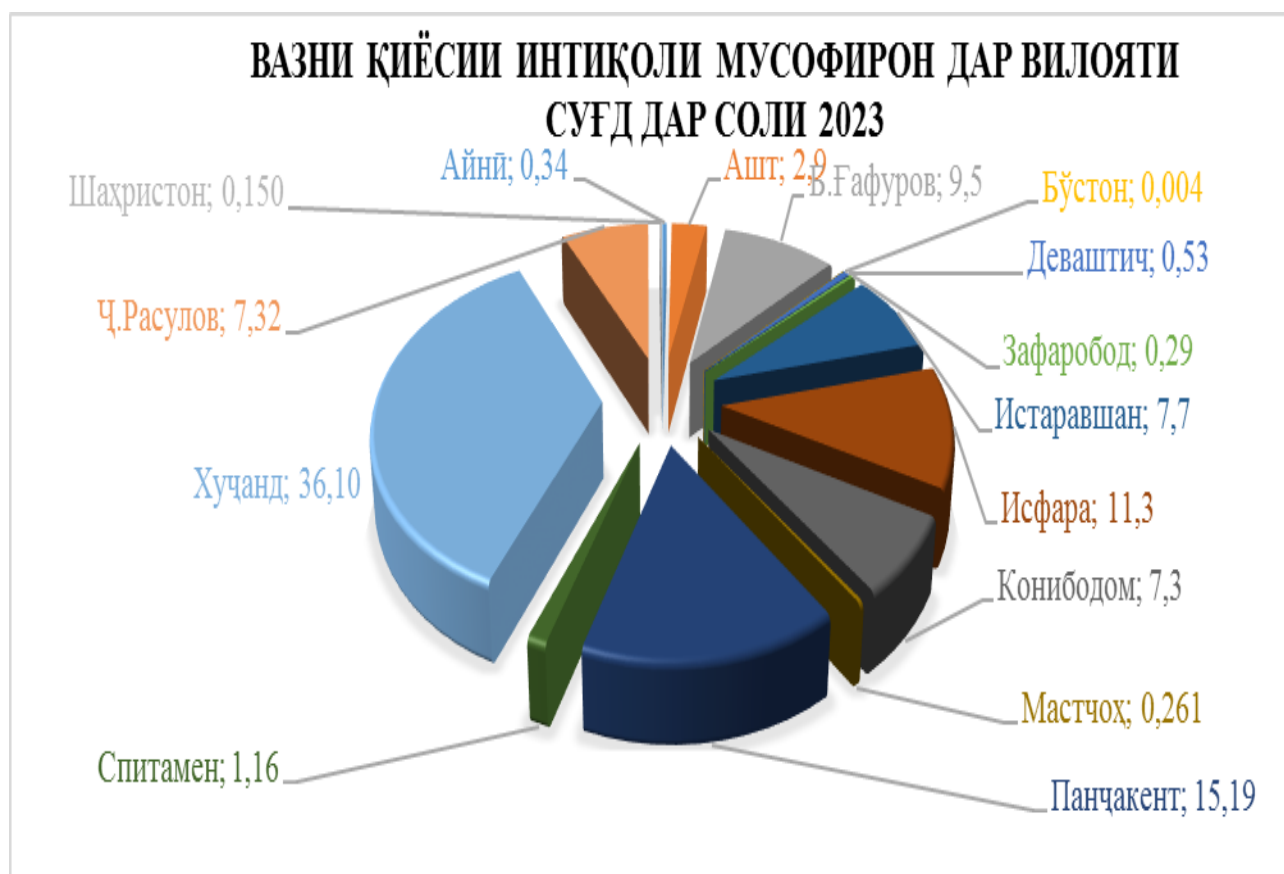
Ҷадвали 2.10. – Тамоюли рушди интиқоли мусофирон бо нақлиёти автомобилӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд

Ноҳияҳои вилояти Суғд	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тамоюли рушд	
							(+/-)	%
Ҳамагӣ	180539	176964	197509	224676	232362,8	273441,8	92902,8	151,5
Айнӣ	280,3	243,7	610,5	463,3	734,8	938,3	658	3,3 (мар)
Ашт	4672,5	4664,5	6154,5	6550,7	7064,1	7957,1	3284,6	170,3
Б.Ғафуров	25352,7	24418,1	16299,4	21288,1	23934,9	26094,4	741,7	102,9
Бӯстон	33,9	34	27	37,8	16,2	10,5	-23,4	31,0
Гулистон	454,9	591,3	969,9	564,7	912,6	928,6	473,7	204,1
Деваштич	478	478	582	920,6	981,6	1459,4	981,4	305,3
Зафаробод	174,6	174,6	252	409,5	723,4	793,5	618,9	4,5(мар)
Истаравшан	12400,8	12501,7	14225	16467,4	17779,6	20114,4	7713,6	162,2
Исфара	24185,8	24133,3	25395,7	27722,9	29177,4	30682,8	6497	126,9
Конибодом	14488,2	14523,8	16466,5	17757,2	18122,8	19822,9	5334,7	136,8
Мастҷоҳ	98,8	98,8	117,3	315,3	-	714,7	615,9	7,2 (мар)
Панҷакент	29601,3	29620,3	47162,4	45749,1	36054,8	41546,3	11945	140,4
Спитамен	1973,1	1972,8	2526,4	2695,3	2982,7	3174,1	1201	160,9
Хучанд	53897,1	51046,1	52220,3	65744,4	74516,7	98773,3	44876,2	183,3
Ҷ.Расулов	12187,4	12203,7	14408,8	17629,9	18964,5	20017,7	7830,3	164,2
Шаҳристон	259,6	259,6	91,5	359,9	396,7	413,8	154,2	159,4

Сарчашма: Таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [11, С.210 – 220, 298 - 305 12, 13, С.20-24]

Маълумотҳои ҷадвали 2.10 шаҳодат медиҳанд, ки ҳамагӣ дар вилояти Суғд дар соли 2023 (273441,8 нафар) нисбат ба соли 2018 (180539 нафар) нишондиҳандаи интиқоли мусофирон (51,5%) зиёд гардидааст. Вазни қиёсии нишондиҳандаи маҳкур дар намуди расм дар поён оварда мешавад.

Ҳиссаи зиёдтарини интиқоли мусофирон ба шаҳри Хучанд (36,1%) рост омада, дар ин росто ба шаҳри Панҷакент (15,19%), Исфара (11,3%), Б. Ғафуров (9,5%), Истаравшан (7,7%), Ҷ. Расулов (7,32%), Конибодом (7,3%), Ашӣ (2,9%), Спитамен (1,16%), Деваштич (0,53%), Айни (0,34%) Зафаробод (0,29%), Мастчоҳ (0,261%), Шаҳристон (0,150%) ва Бӯстон бошад, (0,004%) интиқоли мусофирон мувофиқ меояд.

Расми 16 – Вазни қиёсии интиқоли мусофирон тариқи нақлиёти автомобилӣ масофирбар дар вилояти Суғд

Аз маълумотҳои диаграммаи болоӣ бармеояд, ки соҳаи нақлиёти мусофирбарии вилоят рӯ ба афзоиш оварда, миқдори минтақаҳои аҳолинишин низ зиёд гардида истодаанд ва ҳолати мазкур талаботи рузафзуни аҳолиро ба хизматрасониҳои нақлиётӣ зиёд менамояд. Маҳз бо мақсади муайян намудани вазъи интиқоли мусофирон аз ҷониби корхонаҳои нақлиёти мусофирбар зарур мешуморем, ки дар асоси маълумотҳои омории муассисаи давлатии “Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ” таҳлили вазни қиёсии интиқоли мусофирон гузаронида шавад (ҷадвали 2.11).

Ҷадвали 2.11. – Вазни қиёсии корхонаҳои нақлиётии пешсафи шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд

р/т	Номгӯи корхонаҳо		Ҳаҷми интиқоли мусофир	Вазни қиёсӣ
1.	ҶС «Сорбон»	Хучанд	54200	19,8
2.	ҶДММ «Газелтранс К»		19731,1	7,2
3.	ҶДММ «Газелтранс-сервис»		12319	4,5
4.	ҶС «Сайёр»	Б. Ғафуров	16760	6,1
5.	ҶДММ «Чарх»		6398,5	2,3
6.	ҶДММ «Автомотосервис»		11719,3	4,3
7.	ҶДММ «Соҳиб -транс»	Конибодом	5600	2,04
8.	ҶДММ «МНА №32»	Ҷ. Расулов	14400	5,3
9.	ҶДММ «Шодиёна-Б»		5700	2,1
10.	ҶДММ «Начот»	Исфара	15400	5,6
11.	ҶДММ «МНА №35»		6735	2,5
12.	ҶДММ «Арсенал»		8260	3,02
13.	ҶДММ «Коваи Истаравшан»	Истаравшан	15400	5,6
14.	АО «Даврон»	Панҷакент	41500	15,1

Сарчашма: Маълумотҳои оморӣ Муассисаи давлатӣ “Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ”

Бо сабаби он, ки номгӯи корхонаҳои нақлиётии ба шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд тааллуқдошта зиёд буда, нишондиҳандаҳои гуногунро доро мебошанд, танҳо он корхонаҳое, ки нишондиҳандаҳои назаррас дошта пешсафиро дар ин самт ишғол менамуданд, барои таҳлили ҷорӣ ва баҳодиҳии минбаъда интихоб карда шуданд. Нишондиҳандаҳои мазкур дар шакли расм чунин намудро дорад (расми 17).

Расми 17 – Вазни қиёсии интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти автомобилӣ масофирбар дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд

Таҳлили маълумотҳои расм нишон медиҳанд, ки ҳаҷми зиёди интиқоли мусофирон аз ҷониби корхонаи нақлиёти “Сорбон” (19,8%), “Даврон” (15,1%), “Газелтранс К” (7,2%), “Сайёр” (6,1%), “Начот” (5,6%), “МНА №32” (5,3) ва дигарон кашонида шудааст. Аз ин лиҳоз, бо мақсади баҳодиҳии ҳолати кунунии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ ба интиқоли мусофирон машғулбудаи вилояти Суғд 9 адад корхонаҳои дар расми 17 бударо ҳамчун корхонаҳои пешсафи соҳа интихоб намуда, тавассути усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, ки дар зербоби 1.2 оварда шудаанд таҳлил менамоем. Нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти корхонаҳои нақлиётӣ дар ҷадвали зерин инъикос гардидаанд (ҷадвали 2.12).

Ҷадвали 2.12. – Нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти корхонаҳои пешсафи нақлиёти ба интиқоли мусофирон машғулбуда дар вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳои корхонаҳо	Сорбон	Газел транс К	Газелтранс-сервис	Сайёр	Автомото сервис	НА №32	Начот	Коваи Истаравшан	Даврон
Воситаҳои пулӣ	250755	67071	23045	22120	705409	65800	250642	97500	102400
Сармоягузориҳои молиявии кӯтоҳмуддат	160501	34800	34255	0	14321	42600	39658	21300	12297
Қарзҳои дебиторӣ	365741	11254	32454	2474	23900	35409	23100	364	32403
Захираҳои моддию молӣ	684696	564705	198300	187600	470977	326191	98300	10931	203400
Дороиҳои гардон	1461693	626232	288054	212194	1214607	470000	411700	130095	350500
Дороиҳои ғайримоддӣ	317767,55	35200	28065	33805	0	0	23500	11105	4900
Воситаҳои асосӣ дар аввал	3951178,5	768232	549370	429500	2002249	389400	966000	791200	1401000
Воситаҳои асосӣ дар охир	3985643,0	775586,0	554009,1	430572,5	2020234,1	392092,2	970159,5	792702,0	404284,1
Дороиҳои ғайригардон	4268946	803432	577435	463305	2002249	389400	989500	802305	1405900
Дороиҳо	5730639	1429664	865489	675499	3216856	859400	1401200	932400	1756400
Уҳдадорҳои ҷорӣ	654350	100574	50259	96999	154189,5	58200	97801	115495	193193
Уҳдадорҳои дарозмуддат	1121983,3	563788	102930	143200	956743,5	0	43999	73504	595807
Фонди музди меҳнат	403740	812020,9	417816,89	555133,28	3030025,5	158738,18	86753,85	515487,24	2151966
Сармояи худӣ	3954305,7	765302	712300	435300	2105923	801200	1259400	743401	967400
Асбоби тавозун	5730639	1429664	865489	675499	3216856	859400	1401200	932400	1756400
Арзиши хизматрасонӣ	361048	795642	230300	240662	10215	357042	267500	110233	353200
Фоида	441283	32384	131200	132905	95658	153890	15310	32980	46509
Даромад аз фуруш	802331	828026	361500	373567	105873	51932	282810	143213	399709

Сарчашма: Маълумотҳои ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ ва ҳисобот оиди фоида ва зарари корхонаҳои пешсафи вилояти Суғд

Бо истифода аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.16 баҳодиҳии вазъи молиявии корхона, баҳодиҳии самаранокии фаъолияти корхона, баҳодиҳии фаъолнокии

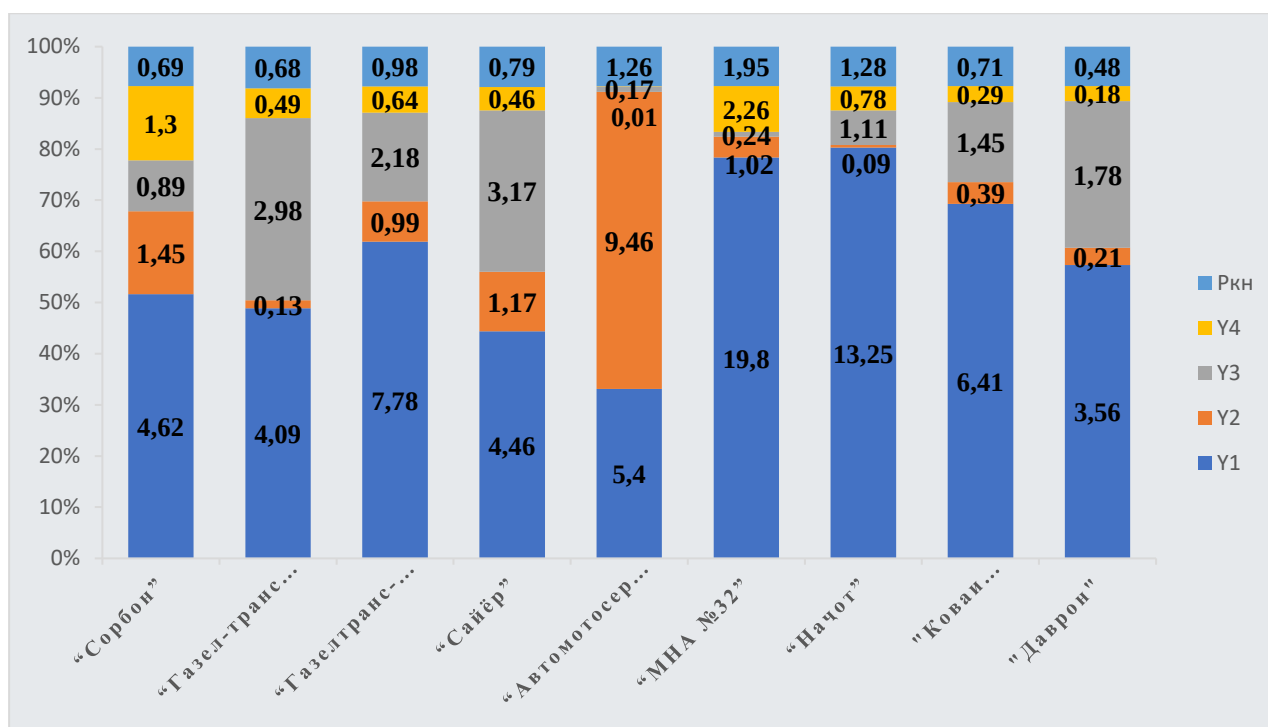
корӣ, баҳодихии ҳолати илмию техникӣ ва нишондиҳандаҳои меҳнатӣ баҳодихӣ мегузаронем, ки натиҷаи бадастомада метавонад барои баҳодихии ҳолати рақобатпазирии корхонаҳои нақлиётӣ асос гардад (ҷадвали 2.13).

Ҷадвали 2.13. – Баҳодихии вазъи рақобатпазирии КНАМ дар вилояти Суғд

Ниш- хо/ корхонаҳо	“Сорбон”	“Газелтранс К”	Газелтранс- сервис”	“Сайёр”	“Автомато Сервис”	“МНА №32”	“Наҷот”	Коваи Истаравшан	Даврон	Ҷамъ
(X1 ₁)	0,95	1,10	1,77	0,89	2,22	6,57	4,65	1,24	0,63	1,41
(X1 ₂)	2,79	2,06	5,06	2,71	2,23	12,30	7,67	4,30	2,04	2,82
(X1 ₃)	0,89	0,93	0,94	0,86	0,95	0,93	0,93	0,88	0,89	0,91
Y ₁	4,62	4,09	7,78	4,46	5,40	19,80	13,25	6,41	3,56	1,71
(X2 ₁)	1,22	0,04	0,57	0,55	9,36	0,43	0,06	0,30	0,13	0,40
(X2 ₂)	0,11	0,04	0,18	0,31	0,05	0,19	0,01	0,04	0,05	0,09
(X2 ₃)	0,11	0,04	0,24	0,31	0,05	0,40	0,02	0,04	0,03	0,10
Y ₂	1,45	0,13	0,99	1,17	9,46	1,02	0,09	0,39	0,21	0,20
(X3 ₁)	0,14	0,58	0,42	0,55	0,03	0,06	0,20	0,15	0,23	0,29
(X3 ₂)	0,55	1,32	1,25	1,76	0,09	0,11	0,69	1,10	1,14	0,65
(X3 ₃)	0,20	1,08	0,51	0,86	0,05	0,06	0,22	0,19	0,41	0,29
Y ₃	0,89	2,98	2,18	3,17	0,17	0,24	1,11	1,45	1,78	0,41
(X4 ₁)	0,89	0,44	0,55	0,37	0,00	2,25	0,69	0,21	0,16	0,29
(X4 ₂)	0,009	0,009	0,008	0,002	0,009	0,007	0,004	0,002	0,002	0,007
(X4 ₃)	0,40	0,04	0,08	0,09	0,00	0,00	0,08	0,08	0,01	0,14
Y ₄	1,30	0,49	0,64	0,46	0,01	2,26	0,78	0,29	0,18	0,14
R _{кн}	0,69	0,68	0,98	0,79	1,26	1,95	1,28	0,71	0,48	0,61

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои нақлиёти автомобилии пешсафи вилояти Суғд нишон медиҳад, ки ҳолати воқеии кунунии рақобатпазирии онҳо баҳо дода шавад. Ҳамин тавр аз мавқеи вазъи молиявӣ корхонаҳои интиҳобшуда нишондиҳандаи баландтарро касб намуда, мавқеи самаранокӣ, фаъолнокӣ ва вазъи илмию техникӣ инчунин меҳнатии онҳо аз меъёри гузошташуда пасттар мебошад. Дар маҷмӯъ вазъи рақобатпазирии соҳа бо назардошти маълумотҳои корхонаҳои интиҳобгардида дар сатҳи паст, яъне $0,61 < 1$ қарор дорад (расми 18).

Расми 18 – Вазъи кунунии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ масофирбари пешсафи вилояти Суғд

Чуноне ки аз маълумотҳои расми 18 бармеояд, вазъи кунунии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ масофирбари пешсафи вилояти Суғд дар сатҳи миёна қарор дошта, муайянкунӣ омилҳои ба он таъсиррасонро талаб менамояд.

Ҳамин тавр барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда ба таҳқиқи омилҳои таъсиркунанда ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мегузарем.

2.2. Омилҳои муайянкунандаи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарии вилояти Суғд

Дар шароити рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ ва таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ инчунин афзоиши рақобат байни субъектҳои хоҷагидор зарурияти баррасии омилҳои ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ таъсиррасон ба миён меояд. Маҳз ҳамин ҳолатҳо зарурати омӯзиши ҷанбаҳои идоракунии рақобатпазирии корхонаҳои мавриди назарро бо мақсади ҳалли масоили таъмини фаъолияти самараноки онҳо, ташаккул ва татбиқи бартарҳои

рақобатӣ, ки мавқеи устувори онҳоро дар бозори истеъмолӣ дар давраи дарозмуддат таъмин мекунад, тақозо менамояд.

Тадқиқоти появии омилҳои рақобатпазирии корхонаҳоро М.Портер анҷом дода, онҳоро бевосита бо омилҳои истеҳсолот алоқаманд намудааст, ки аз омилҳое ба монанди захираҳои инсонӣ, физикӣ, дониш, пулӣ ва инфрасохторӣ иборат мебошанд:

Дар баробари ин омилҳо Майкл Портер панҷ қувваи рақобатпазирӣ ва омилҳои таъсиргузор ба фаъолияти корхонаро тавсиф намудааст, ки аз харидорон, таъминотчиён, рақибони мавҷуда ва эҳтимолӣ, инчунин маҳсулот ё хизматҳои ивазкунанда мебошанд. Мақсади ин восита аз он иборат аст, ки таҳдидҳо сари вақт муайян карда шуда, пеш аз ба воқеият табдил ёфтани онҳо чораҳои бартараф карданашон андешида мешаванд (ҷадвали 2.14) [74, 75, 76].

Ҷадвали 2.14 – Модели панҷ қувваи рақобатпазирии М. Портер

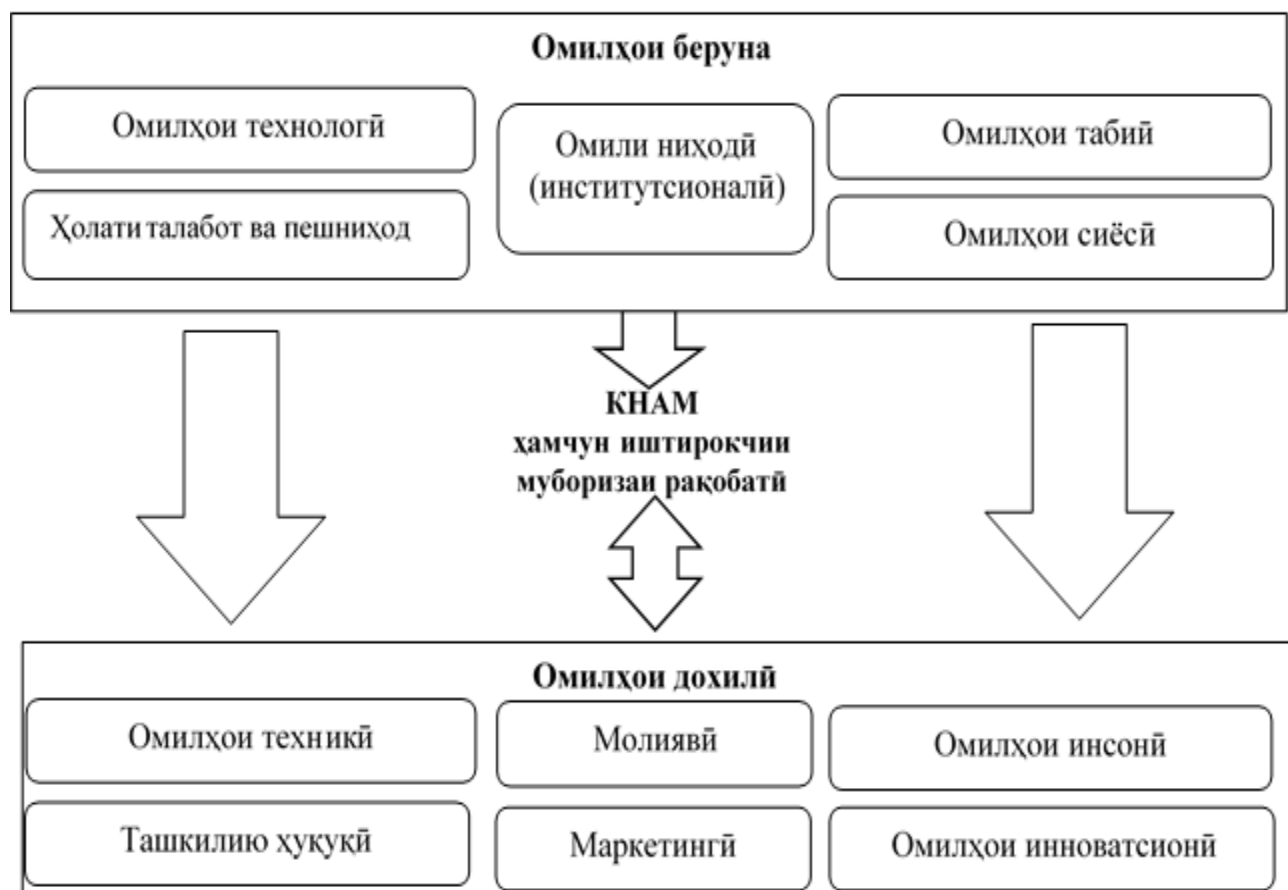
№	Қувва	Тавсиф	Омилҳои асосӣ
1	Хатар аз воридшавии рақибон (Threat of New Entrants)	Хатар аз ширкатҳои нав, ки метавонанд ба бозор ворид шаванд ва рақобатро шиддат бахшанд.	Муддати воридшавӣ, сарчашмаҳои молиявӣ ва муқаррароти бозор
2	Хатар аз маҳсулоти ивазкунанда (Threat of Substitute Products)	Хатар аз маҳсулот ё хизматҳое, ки метавонанд ҷойгузини маҳсулоти мавҷуда бошанд ва муштариён онҳоро интихоб кунанд.	Сифати баланд, нархи арзон, ва мавҷудияти маҳсулот ё хизматҳои ивазкунанда
3	Қувваи музокира бо таъминкунандагон (Bargaining Power of Suppliers)	Нерӯи таъминкунандагон, ки имкони тағйирдиҳии нарх ё шароитро доранд	Миқдори таъминкунандагон, хусусияти маҳсулот ва вобастагӣ аз таъминкунандагон
4	Қувваи музокира бо муштариён (Bargaining Power of Buyers)	Нерӯи мизоҷон барои интихоби хизматрасонӣ, маҳсулот ва ҳамчунин фишор барои коҳиш ё баланд кардани нархҳо.	Миқдори мизоҷон, вобастагӣ аз ширкат ва вариантҳои хизматрасонӣ ва маҳсулот
5	Рақобат байни ширкатҳои мавҷуда (Industry Rivalry)	Рақобат байни ширкатҳои мавҷуда, ки метавонанд барои талаботи муштариён ва нархгузорӣ таъсир расонанд.	Шумораи рақибон, равандҳои бозор инчунин технология ва барномаҳои маркетингӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [74, С. 33-36, 75, С. 39-40, 76, С. 27].

Чуноне ки аз ҷадвали 2.14 бармеояд, таҳлили таъсири омилҳо ба рақобатпазирӣ дар асоси нишондиҳандаҳои дар ҷадвал инъикосгардида ҳам барои фаъолияти мавҷудаи ширкатҳо, ки меҳоханд дурнамои бозории худро

баҳогузори намоён ва ҳам барои стартапҳо, ки мехоҳанд идеяи худро баҳо диҳанд, муфид мебошад. Ҳар яке аз ин панҷ қувва ҳамчун воситаи эҳтимолии фишор ба фаъолияти ширкат ва корхонаҳо баррасӣ карда мешавад.

Қобили қайд аст, ки омилҳои муҳими таъсиррасон ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти мусофирбарро муаллиф [242, С. 14] ба тартиб даровардааст (расми 19).

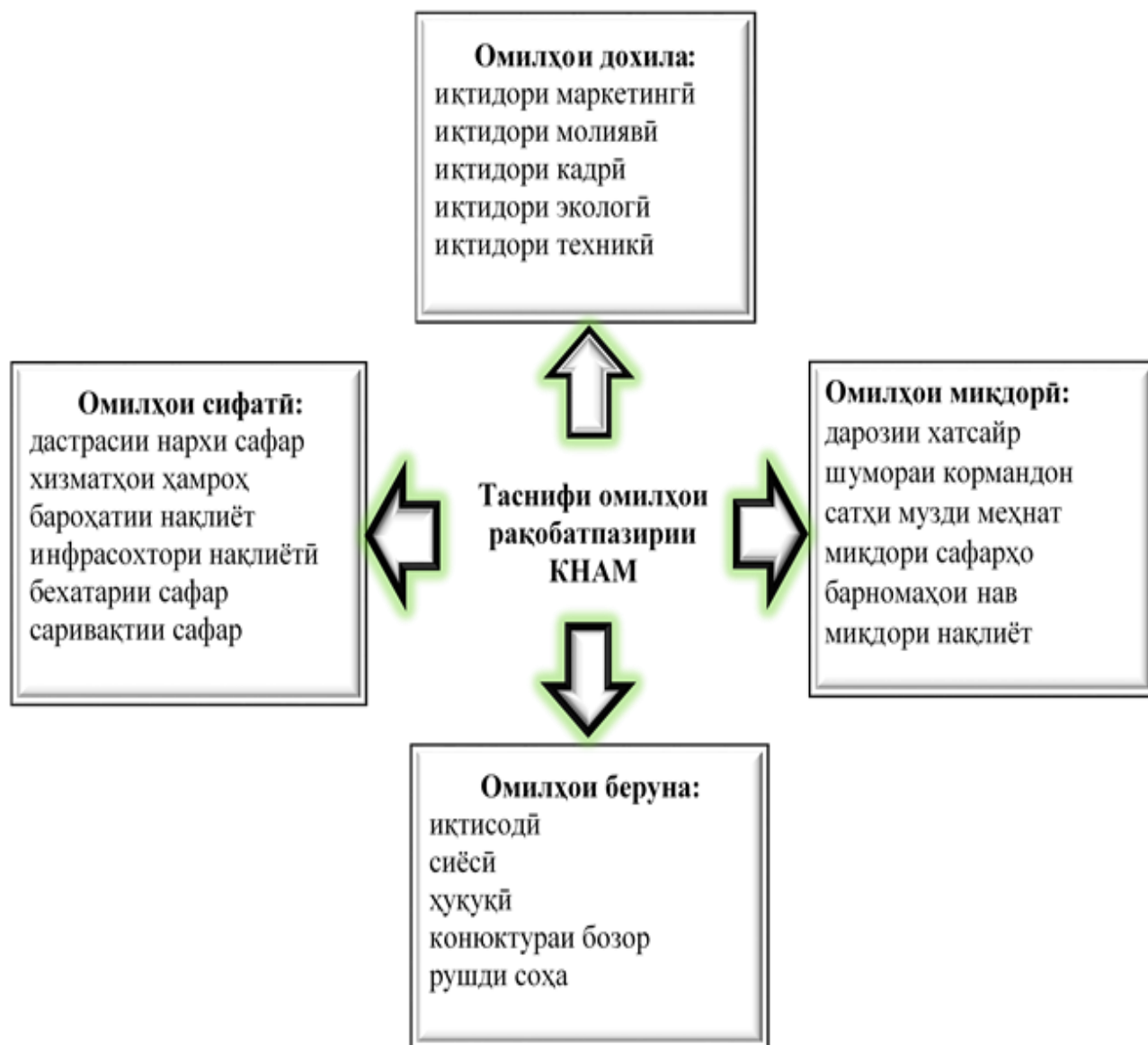
Расми 19. Омилҳои таъсиркунандаи афзалиятҳои рақобатӣ ва робитаи байни онҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [242, С.14].

Аз маълумоти расми дар боло овардашуда دیدан мумкин аст, ки корхонаву ташкилотҳои мавриди таҳқиқот қарор додашуда, ҳамчун иштирокчии муборизаҳои рақобатӣ зери таъсири гурӯҳи омилҳои берунӣ ва дохилӣ ташаккул меёбанд.

Хоҷаев П.Д. [255, С. 22] омилҳои дохилӣ ва берунӣи корхонаҳои нақлиётро мавриди омӯзиш қарор дода, дар қатори онҳо омилҳои сифатӣ ва миқдориро низ гурӯҳбандӣ намудааст, ки он имкон медиҳад қарорҳои идоракунӣ

оид ба пешбурди фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар бо назардошти татбиқи онҳо қабул карда шаванд (расми 20).

Расми 20. Таснифи омилҳои муайянкунандаи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [110, 119 [211, С. 336-344](#) [255, С. 22](#)].

Яке аз омилҳои муҳими дохилии таъсиркунанда ба рақобатпазирии корхона ин ҳолати молиявии онҳо ва мавқеи бозории онҳо (маркетинг) ба ҳисоб мераванд, ки бо истифода аз модели Эдвард Алтман [\[22\]](#) мавқеи молиявӣ ва бо истифода аз индекси Хирфандали Хиршман мавқеи концентратсияи бозории корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарро таҳлил менамоем.

Назарияи Z-модели Алтман яке аз моделҳои молиявӣ мебошад, ки аз ҷониби иқтисодчии Амрикоӣ Эдвард Алтман бо мақсади пешгӯии ҳолатҳои

муфлисшавии корхонаҳо пешниҳод гардидааст. Тавассути модели мазкур сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар аз нигоҳи стратегияи устувории молиявӣ баҳодихӣ карда мешавад. Усулҳои баҳодихии модел инҳоянд:

$$T_1 = \frac{CX - \bar{U}D - DF}{D} \quad (2.1)$$

$$T_2 = \frac{F_T}{D} \quad (2.2)$$

$$T_3 = \frac{F_{\text{анд}}}{D} \quad (2.3)$$

$$T_4 = \frac{CX}{D} \quad (2.4)$$

Дар ин ҷо;

CX – сармояи худӣ,

Уд – уҳдадорихои дарозмуддат,

DF – дороиҳои ғайригардон,

F_T – фоидаи тақсимношуда,

F.анд – фоида то андозбандӣ,

D – дороиҳо.

Барои амалӣ намудани он меъёрҳои муайяннамудаи Э. Алтманро дар поён овардан ба маврид аст (ҷадвали 2.15).

Ҷадвали 2.15 – Меъёри баҳогузори мувофиқи модели Алтман

Меёр	Таъинот	Натиҷа
1.1	“Хати сурх”	Рақобатпазирии сатҳи паст
1.1 то 2.6	“Хати хокистарӣ”	Рақобатпазирии сатҳии миёна
Аз 2.6 боло	“Хати сабз”	Рақобатпазир

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [\[22\]](#).

Дар асоси маълумотҳои ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ ва ҳисобот оиди фоида ва зарари корхонаҳои нақлиёти автомобилии вилояти Суғд, ки ба фаъолияти интиқоли мусофирон машғул буда, ҳиссаи баландро дар ҳамин самт касб менамоянд, тавассути модели Алтман ҳисоби нишондиҳандаҳои молиявиашонро ба ҷо меоварем (ҷадвали 2.16).

Чадвали 2.16 – Ҳисоби нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ пешсафи вилояти Суғд тавассути модели Алтман

Нишондиҳандаҳо/ корхонаҳо	Сорбон	Газел транс К	«Газелтранс-сервис»	Сайёр	Автомото сервис	МНА №32	Наҷот	Коваи Истаравшан	Даврон
$T_1 = \frac{CX - YD - DF}{D}$	0,14	0,37	0,27	0,17	0,33	0,48	0,22	0,02	0,09
$T_2 = \frac{\Phi T}{D}$	0,06	0,02	0,12	0,15	0,02	0,14	0,01	0,03	0,02
$T_3 = \frac{\Phi \cdot \text{анд}}{D}$	0,08	0,02	0,15	0,20	0,03	0,18	0,01	0,04	0,03
$T_4 = \frac{CX}{D}$	0,69	0,54	0,82	0,64	0,65	0,93	0,90	0,80	0,55
Маҷмуъ	0,97	0,94	1,37	1,16	1,04	1,73	1,14	0,88	0,69

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи молиявии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ пешсафи вилояти Суғд

Барои муайян намудани сатҳи рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мутобиқи модели Алтман аз рӯи натиҷаи таҳлили дар чадвали 2.16 гузаронидашуда тартиб додани чадвали зеринро мувофиқи мақсад медонем (чадвали 2.17).

Чадвали 2.17 – Натиҷаи ҳисоби нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ пешсафи вилояти Суғд тавассути модели Алтман

Корхонаҳои нақлиёти вилояти Суғд	Натиҷа	Натиҷа
МНА №32	1,73	Рақобатпазирӣ сатҳи миёна
Газелтранс-сервис	1,37	
Сайёр	1,16	
Наҷот	1,14	
Автомотосервис	1,04	Рақобатпазирӣ сатҳи паст
Сорбон	0,97	
Газелтранс К	0,94	
Коваи Истаравшан	0,88	
Даврон	0,69	

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи молиявии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ пешсафи вилояти Суғд

Натиҷаи таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ ба монанди “МНА №32” (н. Ҷ. Расулов) Газелтранс-сервис (ш. Хучанд), Сайёр (н. Б. Ғафуров), Наҷот (ш. Исфара) Рақобатпазирӣ сатҳи миёнаро аз мавқеи молиявӣ касб намуда, рақобатпазирӣ

“Автомотосервис” (н. Б. Гафуров), “Сорбон”, “Газелтранс К” (ш. Хучанд), “Коваи Истаравшан” (ш. Истаравшан) ва “Даврон” (ш. Панҷакент) дар сатҳи паст қарор дорад (расми 20).

Расми 21. Нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои нақлиёти тавассути модели Эдвард Алтман

Дақиқан нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои нақлиёти автомобилии ба интиқоли мусофирон машғулбуда, ки ҳамчун омили молиявии таъсиркунанда ба фаъолияти корхонаҳои мазкур ба шумор мераванд дар маҷмӯ рақобатпазирии сатҳи миёнаро касб намуда дар ин самт аз роҳбарияти корхонаҳои мазкур ҷустани тадбирҳои зарурӣ барои баландбардории вазъи молиявӣ талаб карда мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳисобкунии индекси Хирфандали Хиршманро мувофиқи мақсад медонем.

Индекси Хирфандали Хиршман бо мақсади баҳодиҳии сатҳи консентратсияи бозор истифода бурда мешавад. Барои муайян намудани сатҳи консентратсияи соҳаи нақлиёти мусофирбар моро зарур аст, ки меъёри баҳогузории индекси дар боло зикршударо тартиб диҳем (ҷадвали 2.18)

Ҷадвали 2.18. – Меъёри баҳогузории индекси Хиршман

Ифодаи индекс	Меъёр	Бо %	Натиҷа
ННІ	< 0,01	100	Бозори дорои рақобати баланд
	< 0,15	1500	Бозори дорои рақобати миёна
	Аз 0,15 то 0,25	1 500 то 2500	Бозори дорои рақобати паст
	> 0,25	Аз 2500 боло	Бозори наздик ба монополия

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Барои ҳисоби индекси Хирфандали Хиршман маълумотҳои корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарӣ пешсафи вилояти Суғдро, ки ҳам нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ҳам нишондиҳандаҳои оморӣ интиқоли мусофиронро дар бар мегиранд пешниҳод менамоем (ҷадвали 2.19).

Ҷадвали 2.19. - Маълумотҳои корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарӣ вилояти Суғд

Р/т	Корхонаҳо	Нишондиҳандаҳои интиқоли мусофирон	Нишондиҳандаҳои молиявӣ
1.	Сорбон	54200	5730639
2.	Даврон	41500	175614
3.	Газелтранс К	19731,1	1429665
4.	Газелтранссервис	12319	865489
5.	Сайёр	16760	675499
6.	«Автомотосервис»	11719,3	3216856
7.	«МНА №32»	14400	859400
8.	«Наҷот»	15400	1401200
9.	«Коваи Истаравшан»	15400	932400
10.	Ҳамагӣ	201429,4	15286762

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои ҳисоботи молиявӣ ва оморӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ пешсафи вилояти Суғд

Маълумотҳои дар ҷадвали 2.19 овардашуда бо мақсади баҳодиҳии консентратсияи бозор тавассути усули Хиршман мавриди истифода қарор мегиранд, ки натиҷааш дар ҷадвали 2.20 оварда мешавад (ҷадвали 2.20).

Ҷадвали 2.20. – Баҳодиҳии сатҳи консентратсияи бозор тавассути индекси Хирфандали Хиршман

Баҳодиҳии консентратсияи бозор дар асосӣ:		
А. Нишондиҳандаҳои молиявӣ КНАМ		Натиҷа
ННІ	$37.5^2 + 21.0^2 + 9.4^2 + 9.2^2 + 6.1^2 + 5.7^2 + 5.6^2 + 4.4^2 + 1.1^2$	$2141.8 < 2500$
Б. Нишондиҳандаҳои интиқоли мусофирон		Натиҷа
ННІ	$26.9^2 + 20.6^2 + 9.8^2 + 8.3^2 + 7.6^2 + 7.6^2 + 7.1^2 + 6.1^2 + 5.8^2$	$1549.68 > 1500$

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи молиявӣ ва маълумотҳои оморӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ пешсафи вилояти Суғд

Мутобиқи маълумотҳои ҷадвали 2.20 муҳити рақобатӣ соҳаи нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар асоси нишондиҳандаҳои молиявӣ сатҳи пасти рақобатиро касб намуда, аз мавқеи нишондиҳандаҳои интиқоли мусофирон сатҳи миёнаро касб менамояд.

Мавриди зикр аст, ки гурӯҳи омилҳои берунии дар расмҳои 2.8 ва 2.9 овардашуда низ аз гурӯҳи омилҳои мебошанд, ки ба рақобатпазирии КНАМ таъсир мерасонанд, аммо ҳиссаи кадоме аз онҳо таъсирноктар аст равшан

набуда, бо мақсади муйян намудани дараҷаи таъсиррасонии омилҳо тавассути усули PESTLE – таҳлил гурӯҳбандӣ намудани онҳо ба мақсад мувофиқ аст.

Дар доираи усули зикршуда омилҳо ба 6 гурӯҳ аз ҷумлаи омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ, ҳуқуқӣ ва экологӣ ҷудо мешаванд. (ҷадвали 2.21)

Ҷадвали 2.21. - Таснифи омилҳои таъсиркунада ба рақобатпазирии КНАМ мувофиқи усули PESTLE – таҳлил

Сиёсӣ (Political)	(X)	Иқтисодӣ (Economic)	(X)
Сиёсати давлатӣ дар соҳаи нақлиёт	X ₁	Арзиши хизмат	X ₇
Суботи сиёсӣ дар мамлакат	X ₂	Сатҳи рақобат дар бозор	X ₈
Сиёсати давлатӣ оид ба таҷдиди нақлиёт	X ₃	Сифати хизматрасонӣ	X ₉
Танзими давлатии нарх	X ₄	Дастрасии хизматрасонӣ	X ₁₀
Идоракунии маҳаллӣ	X ₅	Сатҳи сармоягузорӣ	X ₁₁
Созишнома ва шартномаҳои байналмилалӣ	X ₆	Мавсимияти интиқоли мусофирон	X ₁₂
Иҷтимоӣ (Social)		Технологӣ (Technological)	
Сатҳи зиндагонии аҳоли	X ₁₃	Нақлиёти муосир	X ₁₉
Сину соли аҳоли	X ₁₄	Технологияи рақамӣ	X ₂₀
Маданияти иҷтимоии аҳоли	X ₁₅	Технологияи низомӣ беҳатарӣ	X ₂₁
Сатҳи маълумотнокии аҳоли	X ₁₆	Технологияи идоракунии иттилоот	X ₂₂
Шумораи аҳоли	X ₁₇	Технология хизматрасонӣ	X ₂₃
Зичии аҳоли	X ₁₈	Навоварӣ дар хизматрасонӣ	X ₂₄
Ҳуқуқӣ (Legal)		Экологӣ (Environmental)	
Низомӣ иҷозатномадиҳӣ	X ₂₅	Электромобил ва нақлиёти гибридӣ	X ₃₁
Қонунгузориҳои меҳнат	X ₂₆	Камкунии партовҳо	X ₃₂
Қонунгузориҳои экологӣ	X ₂₇	Нобудкунии нақлиёти куҳна	X ₃₃
Қонунгузориҳои зиддимонополӣ	X ₂₈	Пасткунии садо ва ларзиш	X ₃₄
Ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон	X ₂₉	Самаранокии энергетикӣ	X ₃₅
Қонунгузориҳои танзими ҳаракат дар роҳ	X ₃₀	Мониторинг ва идоракунии партовҳо	X ₃₆

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [35. С. 80 - 81].

Натиҷаҳои назарсанҷиҳои экспертони соҳаро, ки 10 нафар тибқи пурсишнома (замимаи 4) аз рӯи 36 суол, тавассути усули дар боло зикршуда гурӯҳбандӣ намуда, марҳила ба марҳила бо истифода аз барномаҳои онлайнӣ ҳисоби коэффитсиентҳои конкордатсия ва коэффитсиенти Фишборн натиҷаҳоро бо мақсади баҳодиҳии сатҳи таъсири омилҳои дар ҷадвали 2.20 овардашуда ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобили мусофирбар (КНАМ), муайян менамоям.

Барои ҳисоби натиҷаҳои назарсанҷӣ чараёни онро ба марҳилаҳо ҷудо намуда, бузургии ҳолҳоро тибқи ҷадвали ҳолгузори муайян мекунем.

Чадвали 2.22. – Тартиби холгузории экспертӣ

Холҳо	Тавсиф	Аломат
5	Таъсири бениҳоят зиёд дорад	A++
4	Таъсири нибатан зиёд дорад	A+
3	Таъсири миёна дорад	A+/-
2	Таъсири нисбатан паст дорад	A-
1	Таъсири ниҳоят паст дорад	A--

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар асоси чадвали холгузории экспертӣ мегузарем ба ҳисоби натиҷаҳои арзёбии назарсанҷии экспертӣ.

Марҳилаи 1. Таъсиси комиссияи ташхисӣ. Барои гузаронидани назарсанҷии экспертӣ, 10 нафар муттаҳассисони (дорои зиёда аз 5 соли таҷрибаи корӣ дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, аз ҳисоби мансабҳои роҳбарӣ, танзимгарон, менечерон ва дигарон) соҳаи нақлиёти автомобилӣ мусофирбарро интихоб намуда пурсишҳо гузаронидем.

Теъдоди омилҳо $n = 36$, теъдоди экспертҳо $m = 10$

Марҳилаи 2. Ҷамъоварии фикри мутахассисон тавассути назарсанҷӣ. Арзёбии дараҷаи муҳимияти параметрҳои ташхисиро экспертҳо бо роҳи рақамгузории зинаҳо (рангҳо) амалӣ мегардонанд. Агар эксперт як чанд омилро барбарвазн ҳисобад, он гоҳ барои онҳо рақами зинаи (ранги) якхела гузошта мешавад.

Дар асоси маълумоти натиҷаҳои аз назарсанҷи бадастомада чадвали умумии матритсаи зинаҳо (ранг)-ро тартиб медиҳем (замимаи 5).

Бинобар сабаби он ки дар матритса зинаҳои алоқаманд (рақамҳои ягонаи зинаҳо) дар ҳолҳои экспертҳои аз 1-ум то 10-ум ҷой доранд, марҳилаи азнавтабдилдиҳии онҳоро мегузаронем.

Азнавтабдилдиҳии зинаҳоро бо тағйирдиҳии ҳолҳои экспертҳо, яъне бо нигоҳдории рақамҳои байни зинаҳо, ки бояд нигоҳ дошта шавад (зиёд, кам ё баробар) мегузаронем. Инчунин набояд 1 зина боло ва ё поён аз аҳамияти баробари миқдори параметрҳо (дар ҳолати мо $n = 36$) гузошта шавад. Азнавтабдилдиҳии зинаҳоро дар чадвал мегузаронем (замимаи 6).

Дар асоси азнавтабдилдиҳии зинаҳо (рангҳо) матритсаи нави зинаҳои ҷойгиршавии ҳолҳои экспертонро дар шакли ҷадвали навбатӣ тартиб медиҳем (ҷадвали 2.23).

Ҷадвали 2.23. – Матритсаи нави азнавтабдилдиҳии зинаҳои ҳолҳои экспертӣ

Омилҳо (X)	Э1	Э2	Э3	Э4	Э5	Э6	Э7	Э8	Э9	Э10
X1	27	33.5	27.5	16.5	26.5	34.5	28.5	19.5	34	27.5
X2	34	26	34	26.5	33.5	27.5	35	29	25.5	34.5
X3	17	18	27.5	16.5	26.5	18	9	19.5	15	27.5
X4	27	26	34	26.5	33.5	27.5	28.5	29	25.5	34.5
X5	17	9	18.5	8	17.5	9	9	19.5	7.5	2.5
X6	8	2	3.5	2.5	8	2.5	9	2	15	8
X7	34	33.5	34	26.5	33.5	34.5	28.5	29	34	27.5
X8	27	26	18.5	34	26.5	27.5	18.5	34.5	25.5	17
X9	34	33.5	34	26.5	33.5	34.5	35	29	34	34.5
X10	27	26	27.5	34	26.5	27.5	28.5	34.5	25.5	27.5
X11	17	18	10	16.5	17.5	2.5	18.5	19.5	7.5	17
X12	2.5	9	3.5	8	8	9	2.5	8.5	2.5	8
X13	34	26	34	26.5	26.5	27.5	28.5	34.5	25.5	34.5
X14	27	33.5	27.5	16.5	33.5	18	35	19.5	34	27.5
X15	17	18	18.5	26.5	17.5	27.5	18.5	29	25.5	17
X16	8	9	3.5	16.5	26.5	18	9	8.5	15	8
X17	17	26	18.5	26.5	8	27.5	18.5	19.5	25.5	17
X18	27	33.5	27.5	34	26.5	34.5	28.5	29	34	27.5
X19	17	18	10	16.5	17.5	27.5	18.5	29	25.5	17
X20	27	9	18.5	26.5	8	18	28.5	19.5	15	27.5
X21	34	26	27.5	34	17.5	27.5	18.5	34.5	25.5	17
X22	2.5	9	3.5	8	2	9	9	8.5	2.5	2.5
X23	27	18	27.5	26.5	17.5	18	28.5	19.5	25.5	27.5
X24	17	9	18.5	16.5	8	9	18.5	8.5	15	17
X25	8	2	10	8	2	2.5	9	19.5	7.5	8
X26	2.5	9	3.5	2.5	8	9	2.5	8.5	2.5	2.5
X27	17	18	18.5	8	17.5	18	18.5	2	15	17
X28	8	9	10	2.5	8	9	2.5	8.5	7.5	8
X29	17	26	18.5	26.5	17.5	18	28.5	19.5	15	17
X30	8	18	10	16.5	8	9	18.5	8.5	7.5	8
X31	27	33.5	27.5	34	33.5	27.5	28.5	19.5	25.5	27.5
X32	17	9	10	8	17.5	9	9	8.5	15	17
X33	17	26	18.5	16.5	26.5	18	18.5	19.5	25.5	27.5
X34	8	9	18.5	8	17.5	9	9	8.5	15	17
X35	2.5	2	10	2.5	8	2.5	2.5	2	7.5	2.5
X36	8	9	3.5	16.5	2	18	9	8.5	2.5	8

Сарчашма: <https://math.semestr.ru> (санаи муроҷиат 04.01.2025)

Дар асоси матритсаи нави азнавтабдилдиҳии зинаҳои ҳолҳои экспертон, матритсаи зинаҳо (рангҳо)-ро (ҷадвали 2.24) тартиб дода, дараҷаи мувофиқати онҳоро муайян менамоем.

Ҷадвали 2.24. – Матритсаи ҳисоби бузургии зинаҳои баҳои миёнаи экспертӣ

Омилҳо	Экспертҳо										Σ зинаҳо	d	d ²
	Э1	Э2	Э3	Э4	Э5	Э6	Э7	Э8	Э9	Э10			
X1	27	33.5	27.5	16.5	26.5	34.5	28.5	19.5	34	27.5	275	90	8100
X2	34	26	34	26.5	33.5	27.5	35	29	25.5	34.5	305.5	120.5	14520.25
X3	17	18	27.5	16.5	26.5	18	9	19.5	15	27.5	194.5	9.5	90.25
X4	27	26	34	26.5	33.5	27.5	28.5	29	25.5	34.5	292	107	11449
X5	17	9	18.5	8	17.5	9	9	19.5	7.5	2.5	117.5	-67.5	4556.25
X6	8	2	3.5	2.5	8	2.5	9	2	15	8	60.5	-124.5	15500.25
X7	34	33.5	34	26.5	33.5	34.5	28.5	29	34	27.5	315	130	16900
X8	27	26	18.5	34	26.5	27.5	18.5	34.5	25.5	17	255	70	4900
X9	34	33.5	34	26.5	33.5	34.5	35	29	34	34.5	328.5	143.5	20592.25
X10	27	26	27.5	34	26.5	27.5	28.5	34.5	25.5	27.5	284.5	99.5	9900.25
X11	17	18	10	16.5	17.5	2.5	18.5	19.5	7.5	17	144	-41	1681
X12	2.5	9	3.5	8	8	9	2.5	8.5	2.5	8	61.5	-123.5	15252.25
X13	34	26	34	26.5	26.5	27.5	28.5	34.5	25.5	34.5	297.5	112.5	12656.25
X14	27	33.5	27.5	16.5	33.5	18	35	19.5	34	27.5	272	87	7569
X15	17	18	18.5	26.5	17.5	27.5	18.5	29	25.5	17	215	30	900
X16	8	9	3.5	16.5	26.5	18	9	8.5	15	8	122	-63	3969
X17	17	26	18.5	26.5	8	27.5	18.5	19.5	25.5	17	204	19	361
X18	27	33.5	27.5	34	26.5	34.5	28.5	29	34	27.5	302	117	13689
X19	17	18	10	16.5	17.5	27.5	18.5	29	25.5	17	196.5	11.5	132.25
X20	27	9	18.5	26.5	8	18	28.5	19.5	15	27.5	197.5	12.5	156.25
X21	34	26	27.5	34	17.5	27.5	18.5	34.5	25.5	17	262	77	5929
X22	2.5	9	3.5	8	2	9	9	8.5	2.5	2.5	56.5	-128.5	16512.25
X23	27	18	27.5	26.5	17.5	18	28.5	19.5	25.5	27.5	235.5	50.5	2550.25
X24	17	9	18.5	16.5	8	9	18.5	8.5	15	17	137	-48	2304
X25	8	2	10	8	2	2.5	9	19.5	7.5	8	76.5	-108.5	11772.25
X26	2.5	9	3.5	2.5	8	9	2.5	8.5	2.5	2.5	50.5	-134.5	18090.25
X27	17	18	18.5	8	17.5	18	18.5	2	15	17	149.5	-35.5	1260.25
X28	8	9	10	2.5	8	9	2.5	8.5	7.5	8	73	-112	12544
X29	17	26	18.5	26.5	17.5	18	28.5	19.5	15	17	203.5	18.5	342.25
X30	8	18	10	16.5	8	9	18.5	8.5	7.5	8	112	-73	5329
X31	27	33.5	27.5	34	33.5	27.5	28.5	19.5	25.5	27.5	284	99	9801
X32	17	9	10	8	17.5	9	9	8.5	15	17	120	-65	4225
X33	17	26	18.5	16.5	26.5	18	18.5	19.5	25.5	27.5	213.5	28.5	812.25
X34	8	9	18.5	8	17.5	9	9	8.5	15	17	119.5	-65.5	4290.25
X35	2.5	2	10	2.5	8	2.5	2.5	2	7.5	2.5	42	-143	20449
X36	8	9	3.5	16.5	2	18	9	8.5	2.5	8	85	-100	10000
Σ	666	666	666	666	666	666	666	666	666	666	6660		289085.5

Сарчаишма: <https://math.semestr.ru> (санаи муроҷиат 04.01.2025)

Дар асоси формулаи 1 суммаи умумии рангҳоро муайян менамоем.

$$d = \sum x_{ij} - \frac{\sum \sum x_{ij}}{n} = \sum x_{ij} - 185 \quad (2.1)$$

Санҷиши дурустии тартибдиҳии матритсаҳоро дар асоси ҳисоби суммаҳои назоратии он ҳисоб менамоем, ки натиҷаи он чунин мебошад:

$$\sum x_{ij} = \frac{(1+n)n}{2} = \frac{(1+36)36}{2} = 666$$

Аз натиҷаи ҳисоби суммаи зинаҳо (рангҳо) дида мешавад, суммаи сутунҳои ҷадвал бо суммаи назорати якхеле мебошанд, ки ин аз дурустии тартибдиҳии матритса далолат медиҳад.

Марҳилаи 3. Таҳлили аҳамияти омилҳои таҳқиқшаванда. Дар ҳолати мо, омилҳо аз рӯи аҳамият чунин ҷойгир шудаанд (ҷадвали 2.25).

Ҷадвали 2.25. – Мавқеъгирии омилҳо тибқи аҳамиятноки

Омилҳо	Суммаи зинаҳо	Омилҳо	Суммаи зинаҳо	Омилҳо	Суммаи зинаҳо
X ₃₅	42	X ₁₆	122	X ₈	255
X ₂₆	50.5	X ₂₄	137	X ₂₁	262
X ₂₂	56.5	X ₁₁	144	X ₁₄	272
X ₆	60.5	X ₂₇	149.5	X ₁	275
X ₁₂	61.5	X ₃	194.5	X ₃₁	284
X ₂₈	73	X ₁₉	196.5	X ₁₀	284.5
X ₂₅	76.5	X ₂₀	197.5	X ₄	292
X ₃₆	85	X ₂₉	203.5	X ₁₃	297.5
X ₃₀	112	X ₁₇	204	X ₁₈	302
X ₅	117.5	X ₃₃	213.5	X ₂	305.5
X ₃₄	119.5	X ₁₅	215	X ₇	315
X ₃₂	120	X ₂₃	235.5	X ₉	328.5

Сарчашма: <https://math.semestr.ru> (санаи муроҷиат 04.01.2025)

Марҳилаи 5. Арзёбии дараҷаи миёнаи мувофиқати ақидаи ҳамаи экспертҳо. Барои арзёбии сатҳи мувофиқати ақидаи экспертҳо коэффитсиенти конкордатсияро ҳангоме, ки зинаҳои алоқаманд ҷой доранд (бузургии якхелаи зинаҳо дар ҳолгузории эксперт) истифода менамоем ва бузургии онро тибқи формулаи зерин ҳисоб менамоем.

$$W = \frac{S}{\frac{1}{12} \cdot m^2(n^3 - n) - m \cdot \sum T_i} \quad (2.2)$$

дар ин ҷо, $S = 289085.5$, $n = 36$, $m = 10$

$$T_i = \frac{1}{12} \cdot \sum (t_i^3 - t_i)$$

L_i – миқдори алоқаҳо (намудҳои унсурҳои такроршаванда) дар арзёбии эксперти i -юм, t_l – миқдори унсурҳо дар алоқамандии l -юм барои эксперти i -юм (миқдори унсурҳои такроршаванда).

$$T_1 = [(9^3-9) + (5^3-5) + (11^3-11) + (7^3-7) + (4^3-4)]/12 = 213$$

$$T_2 = [(6^3-6) + (9^3-9) + (7^3-7) + (11^3-11) + (3^3-3)]/12 = 217.5$$

$$T_3 = [(8^3-8) + (5^3-5) + (10^3-10) + (6^3-6) + (7^3-7)]/12 = 180$$

$$T_4 = [(10^3-10) + (10^3-10) + (7^3-7) + (4^3-4) + (5^3-5)]/12 = 208$$

$$T_5 = [(8^3-8) + (6^3-6) + (10^3-10) + (9^3-9) + (3^3-3)]/12 = 204$$

$$T_6 = [(4^3-4) + (10^3-10) + (9^3-9) + (9^3-9) + (4^3-4)]/12 = 212.5$$

$$T_7 = [(10^3-10) + (3^3-3) + (9^3-9) + (10^3-10) + (4^3-4)]/12 = 232$$

$$T_8 = [(12^3-12) + (7^3-7) + (3^3-3) + (4^3-4) + (10^3-10)]/12 = 260.5$$

$$T_9 = [(5^3-5) + (12^3-12) + (9^3-9) + (6^3-6) + (4^3-4)]/12 = 235.5$$

$$T_{10} = [(10^3-10) + (4^3-4) + (4^3-4) + (7^3-7) + (11^3-11)]/12 = 230.5$$

$$\sum T_i = 213 + 217.5 + 180 + 208 + 204 + 212.5 + 232 + 260.5 + 235.5 + 230.5 = 2193.5$$

$$W = \frac{289085.5}{\frac{1}{12} \cdot 10^2(36^3 - 36) - 10 \cdot 2193.5} = 0.79$$

Бояд қайд кард, ки худ натиҷаи ҳисоби $W = 0.79$ аз мавҷудияти дараҷаи баланди мувофиқати ақидаи экспертҳо гувоҳи медиҳад.

Марҳилаи 6. Арзёбии муҳимияти коэффитсиенти конкордатсия. Барои ноил гардидан ба мақсади мазкур критерияи мувофиқатии Пирсонро тибқи формулаи зерин (3) ҳисоб менамоем:

$$\chi^2 = \frac{S}{\frac{1}{12} \cdot mn(n+1) + \frac{1}{n-1} \cdot \sum T_i} \quad (2.3)$$

$$\chi^2 = \frac{289085.5}{\frac{1}{12} 10 \cdot 36(36+1) + \frac{1}{36-1} 2193.5} = 276.02$$

Натиҷаи ҳисоби χ^2 бо бузургҳои ҷадвалӣ барои шумораи дараҷаҳои озоди $K = n-1 = 36-1 = 35$ ва ҳангоми дараҷаи муҳимияти додашудаи $\alpha = 0.05$ муқоиса менамоем. Чунон чӣ натиҷаи ҳисоби χ^2 , яъне $276.02 \geq$ натиҷаҳои ҷадвалӣ (49.80185) мебошад, он гоҳ $W = 0.79$ – бузургии тасодуфӣ набуда, балки бузургии аз натиҷаҳои ҳисобкуниҳо бадастомада мебошад ва метавонад бо мақсади гузаронидани таҳқиқотҳои оянда истифода гардад.

Марҳилаи 7. Таҳияи қарори комиссияи экспретӣ. Дар асоси суммаи натиҷаҳои зинаҳои ҳосилшуда (ҷадвалҳои болоӣ), метавон нишондиҳандаҳои вазни параметрҳои дидашударо ҳисоб намуд. Матритсаи назарсанҷиро ба матритсаи зинаҳои азнавтабдилдодашуда аз рӯи формулаи $s_{ij} = x_{\max} - x_{ij}$, ки дар ин ҷо, $x_{\max} = 5$ метавон тартиб дод.

Ҷадвали 2.26. Матритсаи зинаҳои азнавтабдилдодашуда

Омилҳо (X)	Экспертҳо										Σ	Вазни λ
	Э1	Э2	Э3	Э4	Э5	Э6	Э7	Э8	Э9	Э10		
(Р) – Сиёсӣ												
X1	1	0	1	2	1	0	1	2	0	1	9	0.01299
X2	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	5	0.00722
X3	2	2	1	2	1	2	3	2	2	1	18	0.02597
X4	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	7	0.0101
X5	2	3	2	3	2	3	3	2	3	4	27	0.03896
X6	3	4	4	4	3	4	3	4	2	3	34	0.04906
(Е) – Иқтисодӣ												
X7	0	0	0	1	0	0	1	1	0	1	4	0.00577
X8	1	1	2	0	1	1	2	0	1	2	11	0.01587
X9	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	2	0.00289
X10	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	8	0.01154
X11	2	2	3	2	2	4	2	2	3	2	24	0.03463
X12	4	3	4	3	3	3	4	3	4	3	34	0.04906
(S) – Иҷтимоӣ												
X13	0	1	0	1	1	1	1	0	1	0	6	0.00866
X14	1	0	1	2	0	2	0	2	0	1	9	0.01299
X15	2	2	2	1	2	1	2	1	1	2	16	0.02309
X16	3	3	4	2	1	2	3	3	2	3	26	0.03752
X17	2	1	2	1	3	1	2	2	1	2	17	0.02453
X18	1	0	1	0	1	0	1	1	0	1	6	0.00866
(Т) – Технологӣ												
X19	2	2	3	2	2	1	2	1	1	2	18	0.02597
X20	1	3	2	1	3	2	1	2	2	1	18	0.02597
X21	0	1	1	0	2	1	2	0	1	2	10	0.01443
X22	4	3	4	3	4	3	3	3	4	4	35	0.05051
X23	1	2	1	1	2	2	1	2	1	1	14	0.0202
X24	2	3	2	2	3	3	2	3	2	2	24	0.03463
(L) – Ҳуқуқӣ												
X25	3	4	3	3	4	4	3	2	3	3	32	0.04618
X26	4	3	4	4	3	3	4	3	4	4	36	0.05195
X27	2	2	2	3	2	2	2	4	2	2	23	0.03319
X28	3	3	3	4	3	3	4	3	3	3	32	0.04618
X29	2	1	2	1	2	2	1	2	2	2	17	0.02453
X30	3	2	3	2	3	3	2	3	3	3	27	0.03896
(Е) – Экологӣ												
X31	1	0	1	0	0	1	1	2	1	1	8	0.01154
X32	2	3	3	3	2	3	3	3	2	2	26	0.03752
X33	2	1	2	2	1	2	2	2	1	1	16	0.02309
X34	3	3	2	3	2	3	3	3	2	2	26	0.03752
X35	4	4	3	4	3	4	4	4	3	4	37	0.05339
X36	3	3	4	2	4	2	3	3	4	3	31	0.04473
Ҷамъ											693	1

Сарчашма: <https://math.semestr.ru> (санаи муроҷиат 04.01.2025)

Пас аз аниқ намудани дурустии маълумотҳои ҷадвали 2.25 баҳодиҳии таъсири омилҳоро ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар мегузаронем. Барои баҳодиҳӣ усули ҳисоби зариби вазнии Фишборнро истифода менамоем, ки формулаи он чунин аст.

$$f_i = \left(2 \frac{(n - (i + 1))}{n(n + 1)} \right) \leq 1$$

дар ин ҷо, f_i – бузургии омили i -ум, (2.4)

$$\sum_{i=1}^n f_i = 1, 0 < f_i < 1;$$

i - зинаи омил (ҳангоми $f_1 \geq f_2 \dots \geq f_n$);

n – миқдори омилҳо.

Дар асоси натиҷаҳои бадастомадаи ҳисоби зариби вазнӣ мавқеъ ва дараҷаи таъсири омилҳоро ба рақобатпазирии КНАМ бо назардошти аҳамияти зариби вазнӣ муайян менамоем. Дар асоси маълумотҳои мавқеъгирии омилҳо тибқи аҳамиятнокӣ тавассути усули Фишборн – f_i муайян гардид, ки омилҳои X_{35} – самаранокии энергетикӣ, X_{26} – конунгузории меҳнат, X_{22} – технологияи идоракунии иттилоот ва X_6 – танзими давлатии нарх дараҷаи ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар бо дараҷаи баланди эҳтимолият таъсир мерасонанд ва ин маълумотҳо ба таври муфассал дар ҷадвали 2.27 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.27. – Мавқеъгирии омилҳо тибқи аҳамиятнокӣ

№	Омилҳо (X)	Σ	Вазни λ	№	Омилҳо (X)	Σ	Вазни λ	№	Омилҳо (X)	Σ	Вазни λ
1.	X35	37	0,053	13.	X34	26	0,038	25.	X8	11	0,016
2.	X26	36	0,052	14.	X11	24	0,035	26.	X21	10	0,014
3.	X22	35	0,051	15.	X24	24	0,035	27.	X1	9	0,013
4.	X6	34	0,049	16.	X27	23	0,033	28.	X14	9	0,013
5.	X12	34	0,049	17.	X3	18	0,026	29.	X10	8	0,012
6.	X25	32	0,046	18.	X19	18	0,026	30.	X31	8	0,012
7.	X28	32	0,046	19.	X20	18	0,026	31.	X4	7	0,010
8.	X36	31	0,045	20.	X17	17	0,025	32.	X13	6	0,009
9.	X5	27	0,039	21.	X29	17	0,025	33.	X18	6	0,009
10.	X30	27	0,039	22.	X15	16	0,023	34.	X2	5	0,007
11.	X16	26	0,038	23.	X33	16	0,023	35.	X7	4	0,006
12.	X32	26	0,038	24.	X23	14	0,020	36.	X9	2	0,003

Сарчашма: <https://math.semestr.ru> (санаи мушоҳидаи 04.01.2025)

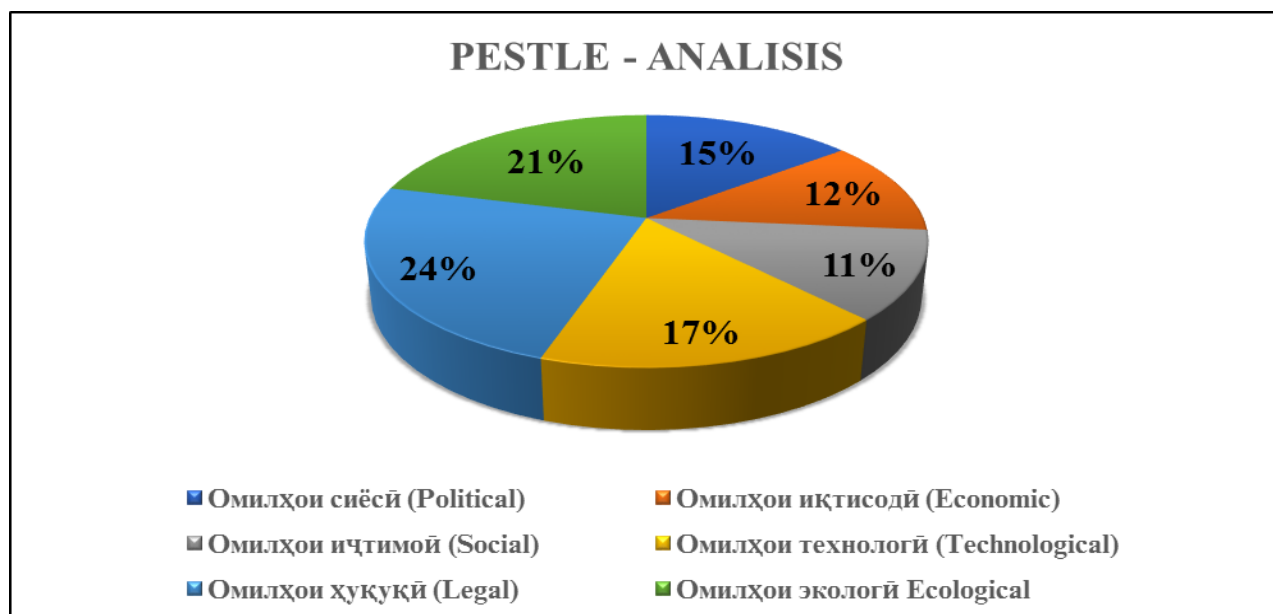
Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2.27 ҳисоби таъсири омилҳо ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарро бо назардошти гурӯҳбандии омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ, ҳуқуқӣ ва экологӣ амалӣ менамоям, ки дар ҷадвали зерин оварда шудааст.

Ҷадвали 2.28. Ҳисоби таъсири омилҳо ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар

Нишон- диҳанда	Омилҳои сиёсӣ (Political)	Омилҳои иқтисодӣ (Economic)	Омилҳои иҷтимоӣ (Social)	Омилҳои технологӣ (Technological)	Омилҳои ҳуқуқӣ (Legal)	Омилҳои экологӣ Ecological
Зариби вазнии f_i	$x_1 - 0,013$	$x_7 - 0,006$	$x_{13} - 0,009$	$x_{19} - 0,026$	$x_{25} - 0,046$	$x_{31} - 0,012$
	$x_2 - 0,007$	$x_8 - 0,016$	$x_{14} - 0,010$	$x_{20} - 0,026$	$x_{26} - 0,052$	$x_{32} - 0,038$
	$x_3 - 0,026$	$x_9 - 0,003$	$x_{15} - 0,023$	$x_{21} - 0,014$	$x_{27} - 0,033$	$x_{33} - 0,023$
	$x_4 - 0,01$	$x_{10} - 0,012$	$x_{16} - 0,038$	$x_{22} - 0,051$	$x_{28} - 0,046$	$x_{34} - 0,038$
	$x_5 - 0,039$	$x_{11} - 0,035$	$x_{17} - 0,025$	$x_{23} - 0,02$	$x_{29} - 0,025$	$x_{35} - 0,053$
	$x_6 - 0,049$	$x_{12} - 0,049$	$x_{18} - 0,009$	$x_{24} - 0,035$	$x_{30} - 0,039$	$x_{36} - 0,045$
Ҷамъи f_i	0,144	0,121	0,114	0,172	0,241	0,209
Ҷамъ бо %	14.4	12.1	11.4	17.2	24.1	20.9

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Маълумотҳои ҷадвали 2.28 аз он шаҳодат медиҳанд, ки ба рақобатпазирии КНАМ таъсири муҳимро омилҳои ҳуқуқӣ (24.1%), расонида, сипас ҳиссаи омилҳои экологӣ (20.9%), омилҳои технологӣ (17,2%), омилҳои иқтисодӣ (14,4), омилҳои иҷтимоӣ (12.1) ва омилҳои иҷтимоӣ бошанд (11,4%)-ро ташкил медиҳанд, ва дар намуни расм ҳиссаи омилҳо шакли зеринро мегирад:

Расми 22. Сатҳи таъсири гурӯҳи омилҳо ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи баҳодиҳии гурӯҳи омилҳои муҳими таъсирунанда ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки фаъолияти КНАМ танҳо дар он ҳол ба таври самаранок ба пеш меравад, ки омилҳои зикршуда ба таври дақиқ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, гурӯҳбандӣ карда шаванд ва сатҳи таъсири онҳо ба фаъолияти корхона баҳо дода шуда, ҳам аз хатарҳои мавҷуда ва ҳам эҳтимолӣ ба таври таъҷилӣ канораҷӯӣ намоянд. Барои баҳодиҳии таъсири омилҳои мавҷуда ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар таҳияи модели иқтисодию риёзии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамиро ба мақсад мувофиқ медонем, ки дар зербоби наvbатӣ амалӣ карда мешавад.

2.3. Моделсозии иқтисодию риёзии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ

Дар шароити ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ воситаи муҳими пешгӯии нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ моделсозии иқтисодию риёзӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, барои иҷрои вазифаи мазкур муайян намудани нишондиҳандаҳо бо мақсади тартибдиҳии модели зикршуда зарур мебошад, ки тавассути он ба сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар баҳо дода шавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки моделҳои иқтисодию-риёзӣ одатан ҳамчун муодилаҳо ва формулаҳои математикӣ баррасӣ мешаванд, ки муносибатҳои байни зухуроти иқтисодиро инъикос менамоянд. Мақсади асосии моделҳои иқтисодию-риёзӣ тавсифи риёзии зухуроти иқтисодӣ, арзёбии миқдорӣ нисбати муносибати байни омилҳои омӯхташаванда ва ба ин васила барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ маҳсуб меёбад.

Дар илми иқтисодӣ моделсозӣ ҳамчун воситаи омӯзиш, таҳлил, баҳодиҳӣ ва пешгӯии равандҳо ва зухуроти иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, бо абстраксия, аналогия, фарзия ва ғайра алоқаманд мебошад.

Қайд намудан ҷоиз аст, ки моделҳои иқтисодию математикӣ имкони тамоми ҷанбаҳои зухуроти иқтисодиро фаро гирифтандро надошта, вале қисматҳои алоҳидаи онро инъикос менамоянд. Аз ин рӯ, як объекти таҳқиқшаванда метавонад ба бисёр моделҳо мувофиқат намояд. Аз нигоҳи назариявӣ моделсозӣ омӯзиши падидаҳои иқтисодиро тавассути таҳлили мантикӣ ё сохтани муодилаҳои математикӣ осон мекунад.

Қобили зикр аст, ки модели таҳияшуда бояд ба равандҳои воқеии ташаккул мувофиқ бошад ва ҳангоми таҳияи он оид ба хусусиятҳои умумии объекти омӯхташаванда тасаввурот доштан лозим аст. Эътимоднокии ҳисобҳои амалие, ки ҳангоми омӯзиши ҳодисаҳои иқтисодӣ гузаронида мешаванд, ба дурустии маълумотҳои оморӣ вобаста аст.

Мо ба ин назарем, ки барои баҳодиҳии пешгӯии сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар усули таҳлили коррелятсионӣ регрессионӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Маврид ба ёдоварист, ки ҳангоми таҳияи модели иқтисодию риёзии баландбардории сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мо маълумоти оморӣ оид ба давраи солҳои 2015-2023, инчунин маводи расмӣ муассисаи давлатии «Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ» дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷамъоварӣ кардем (замимаи 5). Таҳияи модели иқтисодӣ ва математикии зикршуда бо истифода аз баътаи оморӣ Regre 2.8 амалӣ карда шудааст.

Дар марҳилаи аввал мо модели иқтисодию математикии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарро тартиб медиҳем. Дар ин маврид омӯзиши тағирёбандаҳое, ки модели иқтисодию математикиро ташкил медиҳанд ва дар ҷадвали зерин оварда шудаанд, мавқеи хосро доранд (ҷадвали 2.29).

Чадвали 2.29– Номгӯи нишондиҳандаҳои ба модел дохидшаванда

Ишораи шартӣ	Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак
Y	Ҳаҷми мусофирбарӣ	млн. мусофир
X ₁	Шумораи аҳоли	ҳазор нафар
X ₂	Микдори муассисаҳои нақлиётӣ	адад
X ₃	Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав	адад
X ₄	Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт	ҳазор нафар
X ₅	Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт	сомонӣ
X ₆	Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт	%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Зарур аст, ки барои таҳияи модели иқтисодиёи математикии таъмини рақобатпазирии каорхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар алоқамандии байни омилҳои омӯхташаванда тавассути коэффитсенти корелятсияи ҷуфтӣ баҳо дода шаванд. (чадвали 2.30).

Чадвали 2.30 - Матритсаи коэффитсентҳои ҷуфтии коррелятсия

Ишораи шартӣ	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6
Y	1	0,94956	0,90477	0,96379	0,94204	0,94334	0,96664
X1	0,94956	1	0,77447	0,98744	0,99808	0,88537	0,98184
X2	0,90477	0,77447	1	0,83819	0,83819	0,88537	0,77577
X3	0,96379	0,98744	0,83819	1	0,98921	0,91202	0,96775
X4	0,94204	0,99808	0,76794	0,98921	1	0,87207	0,97489
X5	0,94334	0,88537	0,88537	0,91202	0,87207	1	0,89464
X6	0,96664	0,98184	0,77577	0,96775	0,97489	0,89464	1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Натиҷаҳои нишондиҳандаҳои дар чадвали 2.30 овардашуда аз он далолат мекунанд, ки дар сатри аввали матритсаи мазкур коэффитсентҳои R_{yx}^1 , ки робитаи зичии нишондиҳандаи натиҷавиро бо ҳар як нишондиҳандаи омилҳо тавсиф менамоянд, нишон дода шудааст.

Ҳамзамон муайянкунии натиҷаи ҳисоби тағйирёбандаи мустақили регрессияи бисёрҷабҳа аз манфиат холи нест (чадвали 2.31).

Чадвали 2.31 - Натиҷаи ҳисоби тағйирёбандаи мустақили регрессияи бисёрҷабҳа

Тағйирёбанда	Бузургии арифметикийи миёна	Майли миёнаи квадратӣ	Корелятсия	Коэффитсенти регрессия
X1	2715,6	142,03	0,94956	-0,234
X2	45,444	4,1866	0,90477	4,25
X3	4809,9	236,72	0,96379	-0,09503
X4	17,78	0,51667	0,94204	84,66
X5	1523	465,34	0,94334	0,01116
X6	52	9,083	0,96664	3,516

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Таҳлили ҷадвали 2.31 нишон дод, ки бузургии арифметикии миёнаи максималӣ ба омили шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав (X3) ва минималӣ ба омили сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт (X6) рост меояд.

Боиси зикр аст, ки муайянкунии натиҷаҳои ҳисоби нишондиҳандаҳои регрессияи бисёрҷабҳа ба мақсад мувофиқ аст (ҷадвали 2.32).

Ҷадвали 2.32 - Натиҷаҳои ҳисоби нишондиҳандаҳои регрессияи бисёрҷабҳа

Нишондиҳанда	натиҷа
Аъзои озод	-549,9
Коэффитсенти корелатсияи бисёрҷабҳа	0,99844
$S_{\text{ост}}$	4,4651
Миқдори дараҷаи озоди $K_1=p$	6
Миқдори дараҷаи озоди $K_2= n-p-1$	2
$F_{\text{набл}}$	106,47
Бузургии миёнаи арифметикӣ	196,34
Майли миёнаи квадратӣ	39,963

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Ҳисобҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки аъзои озоди муодила - 549,9, коэффитсенти корелатсияи бисёрҷабҳа - 0,99844, бузургии миёнаи арифметикӣ-196,34 ва майли миёнаи квадратӣ -39,963 мебошад.

Акнун ба таҳлили натиҷаҳои бадастовардашуда мегузарем, ки аз марҳилаи коэфитсенти бисёрҷабҳаи корелятсияи интихобӣ иборат буда, ба $R_v=0,9844$ баробар мебошад.

Пеш аз баровардани хулоса оид ба алоқамандии байни нишондиҳандаҳои натиҷавии маҷмуи нишондоди омилҳо муҳимияти коэфитсенти бисёрҷабҳаи корелятсияи интихобиро ҳангоми сатҳи муҳимияти 0,01 санчида, фарзияи онро меёбем.

$$\frac{H_0}{R_{\text{ген}}} = \frac{O \cdot H_1}{R_{\text{ген}}} \neq 0.$$

$$T_{\text{набл}} = 25,275.$$

$$t_{\text{крит.дв.}}(0,1; 2) = 9,92$$

Азбаски $T_{\text{набл}} > t_{\text{крит.дв.}}(0,01; 2)$ аст, пас фарзияи сифриро рад намуда, фарзияи рақобаткунандаро, ки $\frac{H_1}{R_{\text{ген}}} \neq 0$ мебошад, дуруст меҳисобем. Ҳамин тавр $R_v = 0,99844$ дорои арзиши хоса мебошад.

Коэффитсенти детерминатсия $D=(R_b^2)\times 100\%=(0,99844)^2\times 100\%= 99,6882 \%$ буда, вариатсияи нишондиҳандаи натиҷавии ҳаҷми мусофирбарӣ дар сатҳи миёна ба 99,6882% маънои аз ҳисоби вариатсияи нишондоди омилҳои ба модел дохилшуда ташаккул ёфтандро нишон медиҳад.

Баъдан модели бисёрҷабҳаи регрессионӣ чунин намуд дорад:

$$Y=-549,9-0,234\times X_1+4,25\times X_2-0,09503\times X_3+84,66\times X_4+0,01116\times X_5+3,516\times X_6$$

Арзишнокии модели мазкурро ҳангоми баробар ба 0,01 будан санчида фарзияи зеринро ҳосил менамоем:

H_1 : модели регрессионӣ арзишнок нест ($\frac{H_0}{A_1} = A_2 = \dots A_p = 0$);

H_1 модели регрессионӣ арзишнок аст (H_1 : агар яке аз $A_1 \neq 0$, i тағйир аз 1 то p меёбад)

Акнун фарзияи сифриро бо ёрии бузургии тасодуфии F дорои тақсимои Фишер – Снедекор месанҷем.

Дар ин ҳол $F_{\text{набл}}=106,47$, $F_{\text{крит}}(0,01; 6; 2)=99,33$.

Асбаски $F_{\text{набл}} > F_{\text{крит}}(0,01; 6; 2)$ аст, пас фарзияи сифриро рад намуда фарзияи рақобаткунандаро истифода мебарем, ки ба мақсад мувофиқ аст, зеро модели регрессионии бисёрҷабҳа арзишнок аст.

Акнун моҳияти коэффитсенти регрессияро муайян менамоем, ки дар ҷадвали зерин то кадом андоза тағйирёбии ҳаҷми мусофирбарӣ ҳангоми зиёд гардидани нишондиҳандаи омилҳои мувофиқ ба 1 воҳид нишон дода шудааст (ҷадвали 2.33).

Ҷадвали 2.33 - Натиҷаи ҳисоби коэффитсентҳои регрессия

Нишондиҳандаи омилҳо	Тағйирёбии нишондиҳандаи натиҷадиҳанда
Шумораи аҳоли	-0,234
Миқдори МНА	4,25
Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав	0,09503
Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт	84,66
Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт	0,01116
Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт	3,516

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Таҳлили ҷадвали 2.33 аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳангоми афзоиши миқдори муассисаҳои нақлиёти автомобилӣ ба -4,25 воҳид, шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав - 0,09503, шумораи кормандони соҳаи нақлиёт - 84,66 воҳид, музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт - 0,01116 воҳид, сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт -3,516 воҳид ва камшавии шумораи аҳоли - 0,234 воҳид, ҳаҷми мусофирбарӣ ба 1 воҳид меафзояд.

Дар ҷадвали зерин чанд фоиз тағйирёбии ҳаҷми мусофирбарӣ ҳангоми зиёд гардидани нишондиҳандаи омили мутобиқ ба 1 фоиз нишон дода шудааст (ҷадвали 2.34).

Ҷадвали 2.34 - Натиҷаи ҳисоби коэффитсенти чандирӣ

Нишондиҳандаи омилҳо	Тағйирёбии нишондиҳандаи натиҷадиханда (дар %)
Шумораи аҳоли	3,24
Миқдори МН	0,984
Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав	-2,33
Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт	7,36
Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт	0,0866
Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт	0,931

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Натиҷаи ҳисобҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки ҳангоми зиёдшавии шумораи аҳоли-3,24%, миқдори МНА -0,984 %, шумораи кормандони соҳаи нақлиёт - 7,36 %, музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт - 0,0866 %, сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт -0,931 % ва камшавии шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав - 2,33,, ҳаҷми мусофирбарӣ ба 1 % меафзояд.

Коэффитсенти чандириро оид ба бузургии мутлақ муқоиса намуда, метавон қайд намуд, ки нишондиҳандаи натиҷавии ҳаҷми мусофирбарӣ дар маҷмӯъ аз тағйирёбии нишондиҳандаи омили шумораи кормандони соҳаи нақлиёт вобастагии калон дорад.

Муодилаи регрессияро дар миқёси стандартӣ дида мебароем, ки дар он муодилаи мазкурро тартиб дода дар миқёси стандартӣ ҳамчун коэффитсенти b_i ҳисоб карда мешавад.

$$Y = -47,8 \times X_1 + 14,6 \times X_2 - 34,4 \times X_3 + 109 \times X_4 + 1,33 \times X_5 + 13,9 \times X_6$$

Коэффитсенти b_i -ро бо бузургии мутлақ муқоиса намуда хулоса намудан мумкин аст, ки таъсири зиёдро ба нишондиҳандаи натиҷавии ҳаҷми мусофирбарӣ шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав мерасонад. Дар маҷмӯъ натиҷаи зерини сатҳи таъсири омилҳо ҳосил мегардад, ки дар намуди ҷадвал оварда мешавад (ҷадвали 2.35).

Ҷадвали 2.35- Натиҷаи сатҳи таъсири омилҳо

Р/т	Нишондиҳанда	Сатҳи таъсири омилҳо
1	Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт	1
2	Шумораи аҳоли	2
3	Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав	3
4	Шумораи МНА	4
5	Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт	5
6	Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт	6

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Таҳлили ҷадвали 2.35 нишон дод, ки шумораи кормандони соҳаи нақлиёт зинаи аввал ва музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт зинаи интиҳоиро ишғол менамояд.

Акнун дар ҷадвали зерин бақияи ҳисоби тағйирёбандаи ғайримустақилро инъикос менамоем (ҷадвали 2.36).

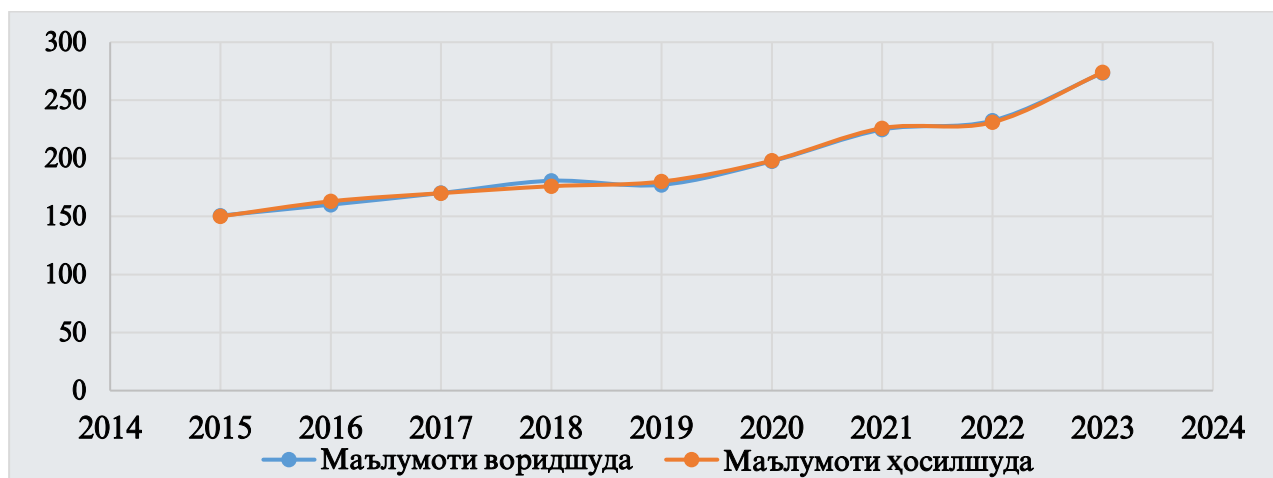
Ҷадвали 2.36 - Бақияи ҳисоби тағйирёбандаи ғайримустақил

Солҳо	Маълумоти воридшуда	Маълумоти ҳосилшуда	бақия	Майл (%)
2015	150,7	150	0,62	0,413
2016	160,1	163	-2,48	-1,52
2017	170,1	170	-0,0614	-0,0361
2018	180,7	176	5	2,85
2019	177,2	180	-2,35	-1,31
2020	197,5	198	-0,969	-0,488
2021	224,8	226	-0,793	-0,351
2022	232,4	231	1,11	0,478
2023	273,6	274	-0,0797	-0,0291

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

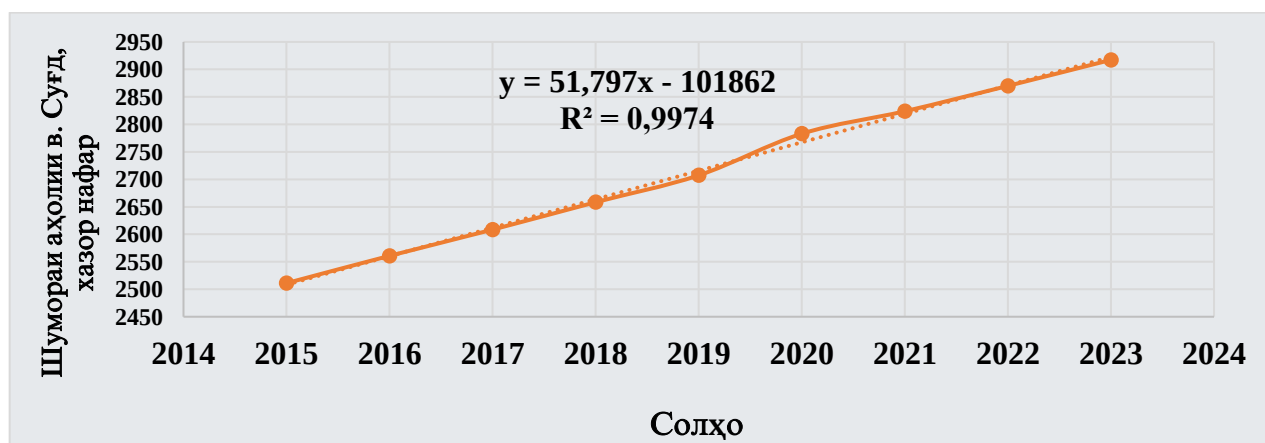
Натиҷаҳои ҳисобкунии боқимондаи тағйирёбандаи вобаста (ҷадвали 2.36) нишон медиҳанд, ки модели иқтисодӣ-математикии таҳияшуда ба раванди воқеӣ комилан ҷавобгӯ буда, аз ҷиҳати омӯрӣ арзишнокии калон дорад.

Акнун графики арзиши додашуда ва ҳисобшудаи нишондиҳандаҳои корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарро барои солҳои 2015-2023 тартиб медиҳем (расми 23).

Расми 23. Графики арзиши додашуда ва ҳисобшудаи ҳаҷми мусофирбарии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ

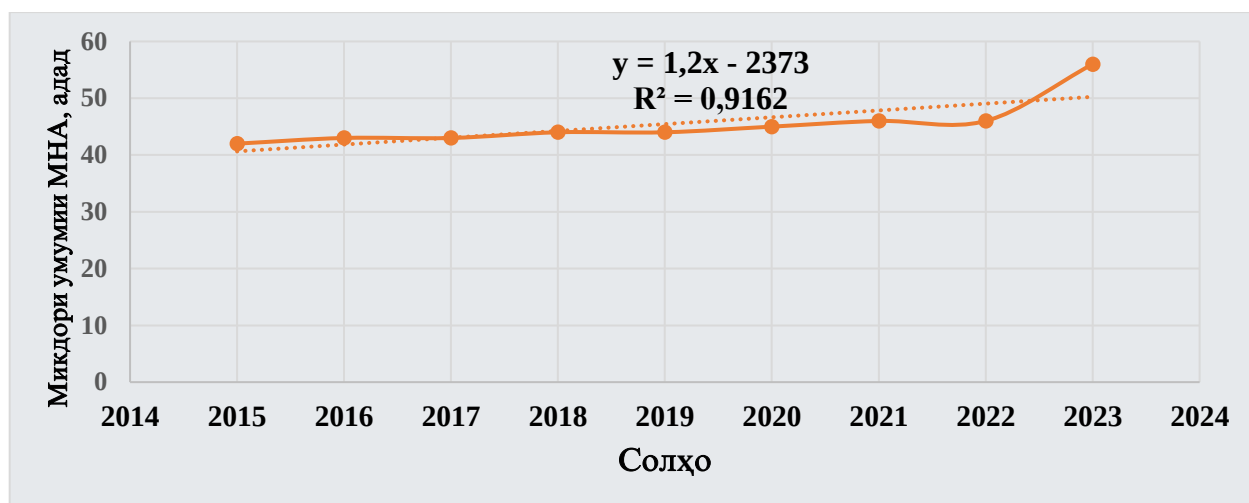
Ба сифати нишондиҳандаҳои асосии тағйирёбандаи модел шумораи аҳоли, миқдори корхонаҳои нақлиётӣ, шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав, шумораи кормандони соҳаи нақлиёт, музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт ва сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи мазкур истифода шудаанд. Бинобар ин аз ҷониби мо модели иқтисодию риёзии пешгӯии шумораи аҳоли таҳия карда шудааст (расми 24)

Расми 24. Модели иқтисодию риёзии пешгӯии шумораи аҳоли

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки қонуниятҳои тағйирёбии нишондиҳандаи шумораи аҳоли характери хаттӣ дорад.

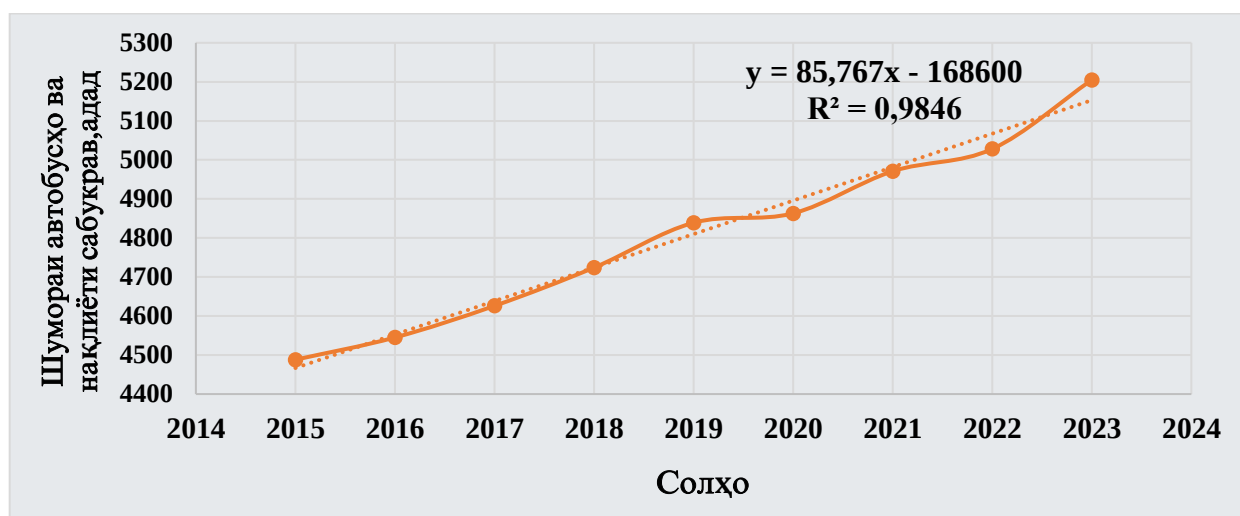
Ҳамзамон аз ҷониби мо модели иқтисодиёи риёзии пешгӯии миқдори корхонаҳои нақлиётӣ таҳия карда шудааст (расми 25)

Расми 25. Модели иқтисодиёи риёзии пешгӯии миқдори корхонаҳои нақлиётӣ

Таҳлили расми 24 нишон дод, ки қонуниятҳои тағйирёбии нишондиҳандаи миқдори корхонаҳои нақлиётӣ низ характери хаттӣ дорад.

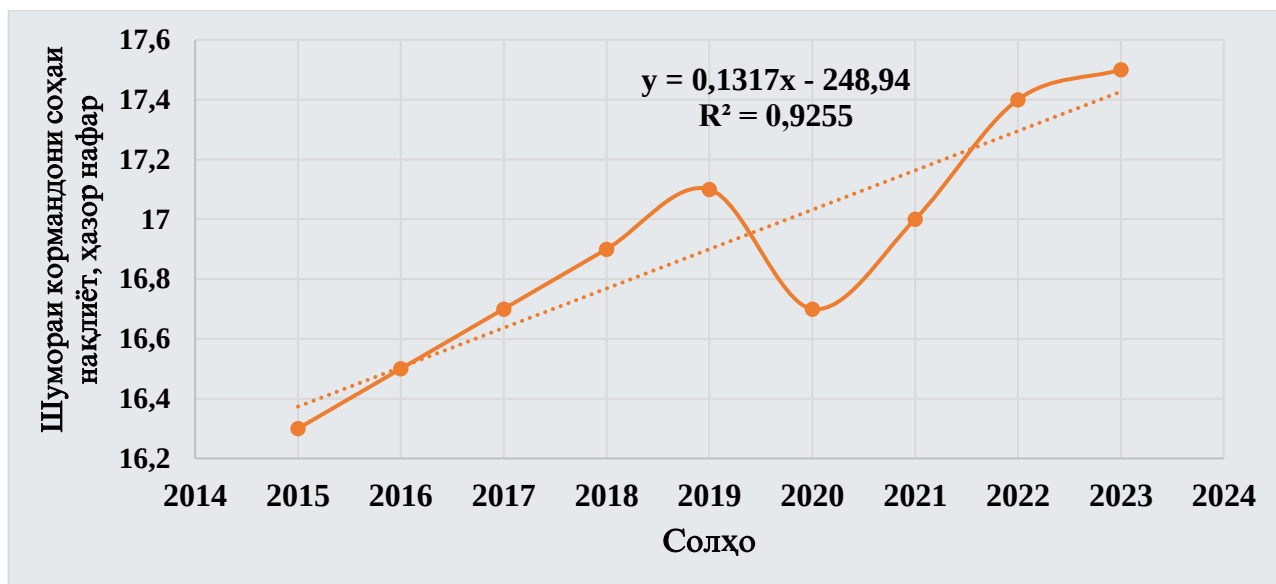
Сипас аз ҷониби мо модели иқтисодиёи риёзии пешгӯии шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав таҳия карда шудааст (расми 26)

Расми 26. Модели иқтисодиёи риёзии пешгӯии шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав

Маълумотҳои расми 25 аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки қонуниятҳои тағйирёбии нишондиҳандаи шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав низ характери хаттӣ дорад.

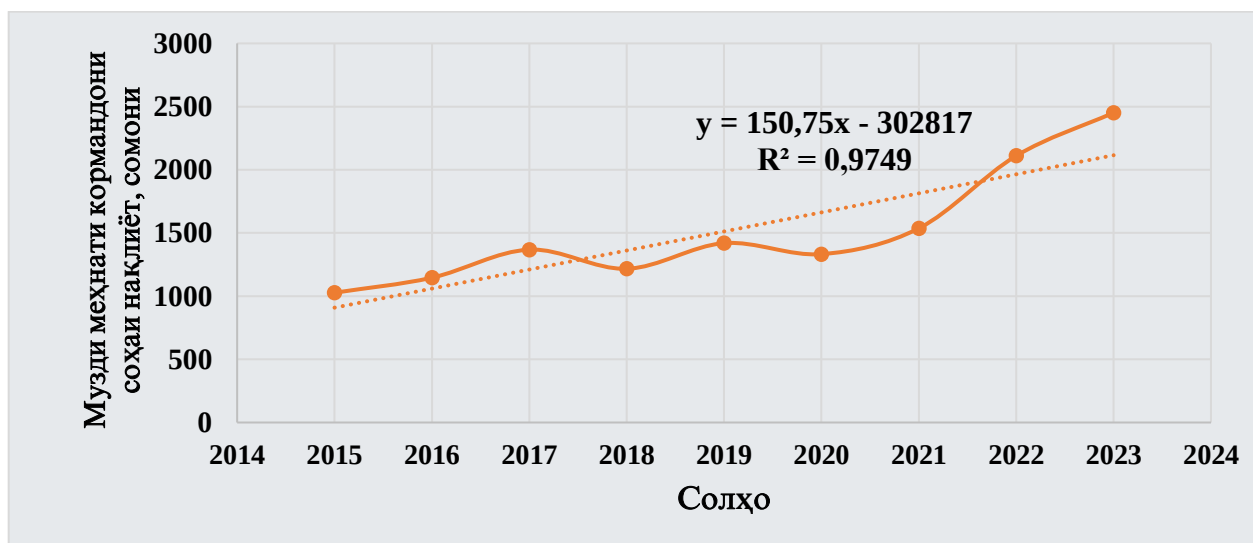
Ҳамзамон аз ҷониби мо модели иқтисодиёи риёзии пешгӯии шумораи кормандони соҳаи нақлиёт таҳия карда шудааст (расми 27)

Расми 27. Модели иқтисодию риёзии пешгӯии шумораи кормандони соҳаи нақлиёт

Аз расми 26 дида мешавад, ки қонуниятҳои тағйирёбии нишондиҳандаи шумораи кормандони соҳаи нақлиёт низ характери хаттӣ дорад.

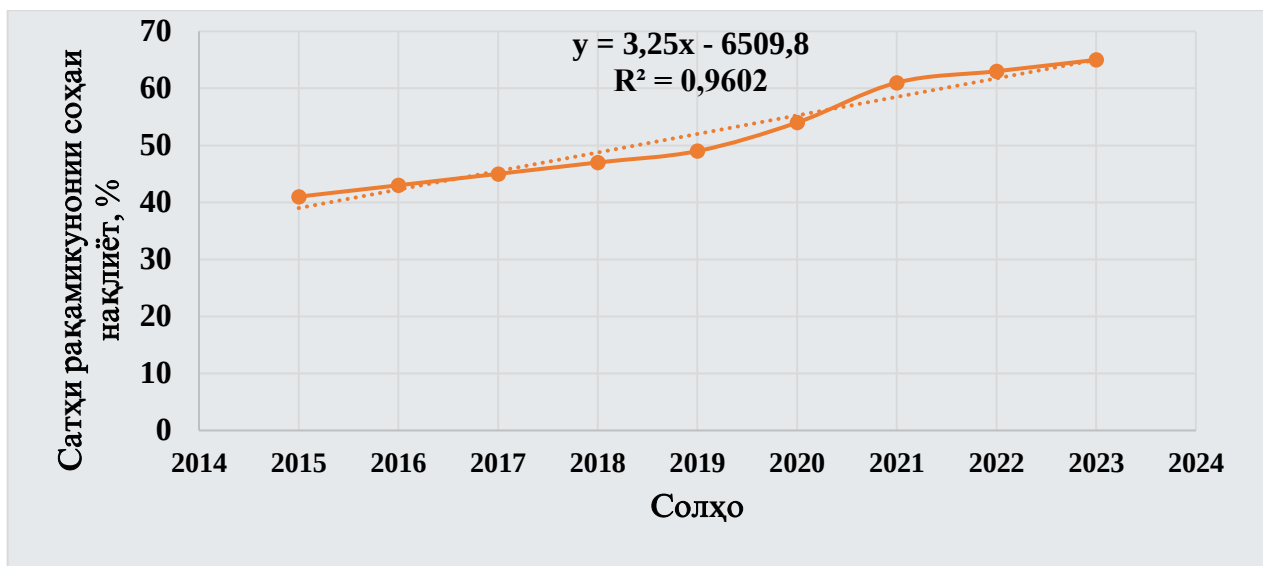
Сипас аз ҷониби мо модели иқтисодию риёзии пешгӯии музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт таҳия карда шудааст (расми 28)

Расми 28. Модели иқтисодию риёзии пешгӯии музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки қонуниятҳои тағйирёбии нишондиҳандаи музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт характери хаттӣ дорад.

Ҳамзамон аз ҷониби мо модели иқтисодию риёзии пешгӯии сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт таҳия карда шудааст (расми 29)

Расми 29. Модели иқтисодию риёзии пешгӯии сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт

Таҳлили расми 28 нишон дод, ки қонуниятҳои тағйирёбии нишондиҳандаи сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт низ характери хаттӣ дорад.

Мусофиргардиш яке аз дигар нишондиҳандаҳои натиҷавии корхонаҳои нақлиёти мусофирбар ба ҳисоб меравад, ки тавассути он низ модели математикӣ тартиб додан мумкин аст ва дар ҷадвали зерин нишондиҳандаҳо барои гузаронидани таҳлили корелятсионӣ регрессионӣ оварда мешавад (ҷадвали 2.37).

Ҷадвали 2.37 - Номгӯи нишондиҳандаҳои ба модел дохилшаванда

Ишораи нишондод	Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак
Y	Мусофиргардиш	млн. мусофир
X1	Шумораи аҳоли	ҳазор нафар
X2	Миқдори муассисаҳои нақлиётӣ	адад
X3	Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав	адад
X4	Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт	сомонӣ
X5	Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт	%
X6	Масофаи миёнаи мусофирбарӣ	км

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Барои он ки модели натиҷавии бисёрмилаи регрессионии нишондиҳандаи мусофиргардиш тартиб дода шавад, моро зарур аст нишондиҳандаҳои омилхоро ба даст оварем. Бо ин мақсад матритсаи коэффитсиенти ҷуфтии корелятсиониро тартиб медиҳем, ки дар ҷадвали зерин инъикос карда мешавад (ҷадвали 2.38).

Чадвали 2.38- Матритсаи коэффитсентҳои чуфтии коррелятсия

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6
Y	1	0,56064	0,88983	0,65416	0,82181	0,56764	-0,13589
X1	0,56064	1	0,77447	0,98744	0,89747	0,98184	-0,87834
X2	0,88983	0,77447	1	0,83819	0,89294	0,77577	-0,47932
X3	0,65416	0,98744	0,83819	1	0,92589	0,96775	-0,80807
X4	0,82181	0,89747	0,89294	0,92589	1	0,90323	-0,62052
X5	0,56764	0,98184	0,77577	0,96775	0,90323	1	-0,88277
X6	-0,13589	-0,87834	-0,47932	-0,80807	-0,62052	-0,88277	1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Дар сатри аввали матритсаи мазкур коэффитсентҳои R_{yx}^1 , ки робитаи зичи мусофиргардишро бо ҳар як нишондиҳандаи омилҳо тавсиф менамоянд, нишон дода шудааст.

Ҳамзамон муайянкунии натиҷаи ҳисоби тағйирёбандаи мустақили регрессияи бисёрҷабҳа аз манфиат холи нест (чадвали 2.39).

Чадвали 2.39 - Натиҷаи ҳисоби тағйирёбандаи мустақили регрессияи бисёрҷабҳа

Тағйирёбанда	Бузургии арифметикийи миёна	Майли миёнаи квадратӣ	Коррелятсия	Коефитсенти регрессия
X1	2715,6	142,03	0,56064	5,787
X2	45,444	4,1866	0,88983	64,27
X3	4809,9	236,72	0,65416	-2,353
X4	1523	463,96	0,82181	-0,449
X5	52	9,083	0,56764	66,55
X6	16,022	2,2169	-0,13589	338,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Таҳлили чадвали 2.39 нишон дод, ки бузургии арифметикийи миёнаи максималӣ ба омили шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав (X3) ва минималӣ ба омили сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт (X6) рост меояд.

Мавриди зикр аст, ки муайянкунии натиҷаҳои ҳисоби нишондиҳандаҳои регрессияи бисёрҷабҳа ба мақсад мувофиқ аст (чадвали 2.40).

Чадвали 2.40 - Натиҷаҳои ҳисоби нишондиҳандаҳои регрессияи бисёрҷабҳа

нишондиҳанда	натиҷа
Аъзои озод	-1,243
Коефитсенти коррелятсияи бисёрҷабҳа	0,99849
$S_{ост}$	44,683
Миқдори дараҷаи озоди $K_1=p$	6
Миқдори дараҷаи озоди $K_2= n-p-1$	2
$F_{набл}$	110,39
Бузургии миёнаи арифметикӣ	3084,3
Майли миёнаи квадратӣ	407,18

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Мутобиқи ҳисобҳои амалишуда, аъзои озода муодила -1,243, коэффитсенти корелатсияи бисёрҷабҳа - 0,99849, бузургии миёнаи арифметикӣ - 3084,3 ва нишондиҳандаи миёнаи квадратӣ -407,18 мебошад.

Акнун ба таҳлили натиҷаҳои бадастовардашуда мегузарем, ки аз марҳилаи коэффитсенти бисёрҷабҳаи корелятсияи интиҳобӣ иборат буда, ба $R_b=0,99844$ баробар мебошад.

Пеш аз баровардани хулоса оид ба алоқамандии байни нишондиҳандаҳои натиҷавии маҷмуи нишондоди омилҳо муҳимияти коэффитсенти бисёрҷабҳаи корелятсияи интиҳобиро ҳангоми сатҳи муҳимияти 0,01 санчида, фарзияи онро меёбем.

$$\frac{H_0}{R_{\text{ген}}} = \frac{O.H_1}{R_{\text{ген}}} \neq 0.$$

$$T_{\text{набл}} = 25,736.$$

$$t_{\text{крит.дв.}}(0,1; 2) = 9,92$$

Азбаски $T_{\text{набл}} > t_{\text{крит.дв.}}(0,01; 2)$ фарзияи сифриро сарфи назар намуда, фарзияи рақобаткунандаро, ки ба $\frac{H_1}{R_{\text{ген}}} \neq 0$ баробар аст дуруст ҳисобидан мумкин аст. Ҳамин тариқ $R_b = 0,99849$ муҳим буда, робитаи зичи бийни нишондиҳандаи натиҷавӣ ва маҷмуи нишондоди омилҳо дар модели регрессиониро ифода мекунад.

Акнун коэффитсенти детерминатсияро муайян менамоем, ки он $D=(R_b^2) \times 100\%=(0,99849)^2 \times 100\%=99,6982\%$ буда бинобар ин вариатсияи нишондиҳандаи натиҷавии мусофиргардиш дар сатҳи миёна ба 99,6982% маънои аз ҳисоби вариатсияи нишондоди омилҳои ба модел дохилшудаи шумораи аҳоли, миқдори корхонаҳои нақлиётӣ, шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав, музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт, сатҳи рақамикунонӣ ва масофаи миёнаи мусофирбарӣ дар соҳаи мазкур ташаккул ёфтани онро гувоҳӣ медиҳад.

Сипас модели бисёрҷабҳаи регрессионӣ таҳлил карда мешавад, ки бо худ намуди зеринро инъикос менамояд:

$$Y=-1,243+5,787 \times X_1+64,27 \times X_2-2,353 \times X_3-0,449 \times X_4+66,55 \times X_5+338,3 \times X_6$$

Муҳимияти модели мазкурро ҳангоми баробар ба 0,01 будан санҷида, фарзияи зеринро ҳосил менамоем:

H_1 : модели регрессионӣ муҳим нест ($\frac{H_0}{A_1} = A_2 = A_p = 0$);

H_1 модели регрессионӣ муҳим аст (H_1 : агар яке аз $A_1 \neq 0$, бошад i аз 1 то p тағйир меёбад)

Акнун фарзияи сифриро бо ёрии бузургии тасодуфии F дорои тақсимои Фишер – Снедекор месанҷем.

Дар ин ҳол $F_{\text{набл}} = 110,39$, $F_{\text{крит}}(0,01; 6; 2) = 99,33$.

Азбаски $F_{\text{набл}} > F_{\text{крит}}(0,01; 6; 2)$ аст, пас фарзияи сифриро рад намуда, фарзияи рақобаткунандаро истифода мебарем, ки ба мақсад мувофиқ аст, зеро модели регрессионии бисёрҷабҳа арзишнок аст.

Акнун моҳияти коэффитсенти регрессияро муайян менамоем, ки дар ҷадвали зерин то кадом андоза тағйирёбии ҳаҷми мусофиргардиш ҳангоми зиёд гардидани нишондиҳандаи омилҳои мувофиқ ба 1 воҳид нишон дода шудааст (ҷадвали 2.41).

Ҷадвали 2.41 -Натиҷаи ҳисоби коэффитсентҳои регрессия

Нишондиҳандаи омилҳо	Тағйирёбии нишондиҳандаи натиҷадиҳанда
Шумораи аҳоли	5,787
Миқдори МНА	64,27
Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав	-2,353
Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт	-0,449
Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт	66,55
Масофаи миёнаи мусофирбарӣ	338,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Таҳлили ҷадвали 2.41 нишон дод, ки ҳангоми зиёдшавии шумораи аҳоли 5,787 миқдори муассисаҳои нақлиёти автомобилӣ -64,27 воҳид, сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт -66,55 воҳид, масофаи миёнаи мусофирбарӣ – 338,3 ва камшавии шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав – 2,353, музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт - 0,449 воҳид, ҳаҷми мусофирбарӣ ба 1 воҳид меафзояд.

Дар ҷадвали зерин чанд фоиз тағйирёбии нишондиҳандаи натиҷавӣ ҳангоми зиёд гардидани нишондиҳандаи омили мутобик ба 1 фоиз нишон дода шудааст (ҷадвали 2.42).

Ҷадвали 2.42. - Натиҷаи ҳисоби коэффитсенти чандирӣ

Нишондиҳандаи омилҳо	Тағйирёбии нишондиҳандаи натиҷадиҳанда (дар %)
Шумораи аҳоли	5,1
Миқдори МНА	0,947
Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав	-3,67
Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт	-0,222
Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт	1,12
Масофаи миёнаи мусофирбарӣ	1,76

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Ҳисобҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки ҳангоми зиёдшавии шумораи аҳоли-5,1%, миқдори муассисаҳои нақлиёти автомобилӣ -0,947 %, сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт -1,12 %, масофаи миёнаи мусофирбарӣ – 1,76 ва камшавии шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав – 3,67, музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт - 0,222 %, ҳаҷми мусофиргардиш ба 1 % афзоиш меёбад.

Коэффитсенти чандирро оид ба бузургии мутлақ муқоиса намуда, метавон қайд намуд, ки нишондиҳандаи натиҷавии ҳаҷми мусофирбарӣ дар маҷмӯ аз тағйирёбии нишондиҳандаи омили шумораи кормандони соҳаи нақлиёт вобастагӣ дорад.

Муодилаи регрессияро дар миқёси стандартӣ дида мебароем, ки дар он муодилаи мазкурро тартиб дода дар миқёси стандартӣ ҳамчун коэффитсенти b_i ҳисоб карда мешавад.

$$Y=116 \times X_1 + 21,6 \times X_2 - 83,5 \times X_3 - 5,27 \times X_4 + 25,9 \times X_5 + 40,3 \times X_6$$

Коэффитсенти b_i -ро бо бузургии мутлақ муқоиса намуда хулоса намудан мумкин аст, ки таъсири зиёдро ба нишондиҳандаи натиҷавии ҳаҷми мусофирбарӣ шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав мерасонад. Дар маҷмӯ натиҷаи зерини сатҳи таъсири омилҳо ҳосил мегардад, ки дар намуди ҷадвал оварда мешавад (ҷадвали 2.43).

Чадвали 2.43 - Натиҷаи сатҳи таъсири омилҳо

Р/т	Нишондиҳанда	Сатҳи таъсири омилҳо
1	Шумораи аҳоли	1
2	Шумораи автобусҳо ва нақлети сабукрав	2
3	Масофаи миёнаи мусофирбарӣ	3
4	Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт	4
5	Шумораи МН	5
6	Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт	6

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Таҳлили чадвали 2.43 шаҳодат аз он медиҳад, ки шумораи аҳоли зинаи аввал ва музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт зинаи ниҳоиро ишғол менамояд.

Акнун дар чадвали зерин бақияи ҳисоби тағйирёбандаи ғайримустақилро инъикос менамоям (чадвали 2.44).

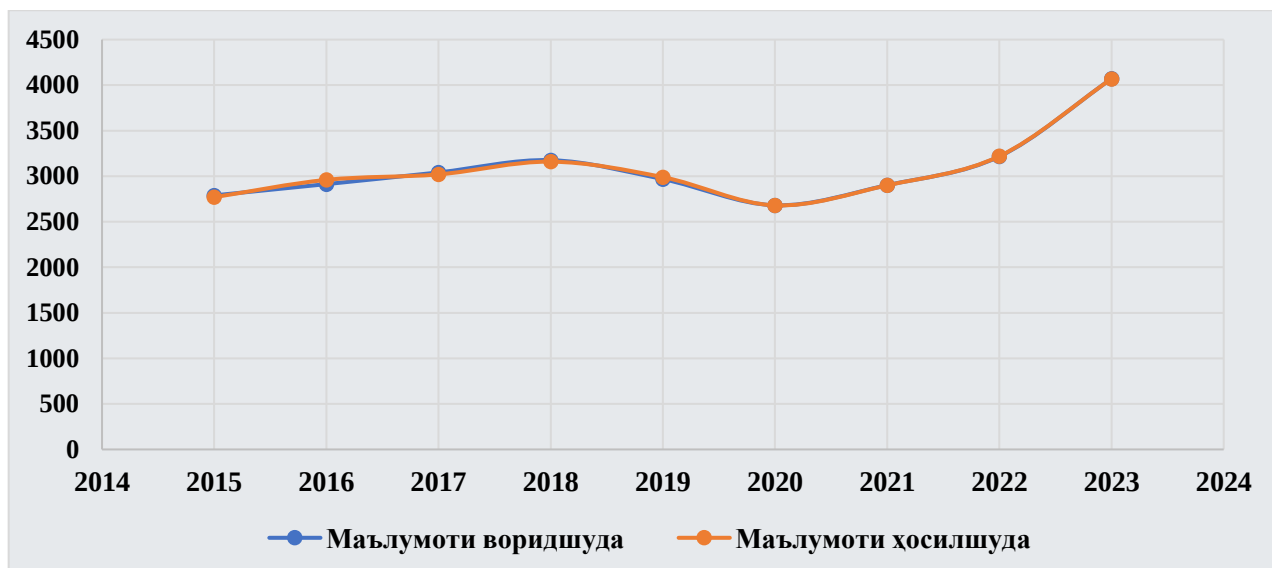
Чадвали 2.44 - Бақияи ҳисоби тағйирёбандаи ғайримустақил

Солҳо	Маълумоти воридшуда	Маълумоти ҳосилшуда	Бақия	Майл (%)
2015	2789,8	2770	24	0,869
2016	2913,1	2960	-48,7	-1,64
2017	3041,8	3020	17,8	-0,589
2018	3176,3	3160	20,1	0,636
2019	2968,1	2990	-17	-0,568
2020	2680,7	2680	5,42	0,203
2021	2902	2900	-2,53	-0,087
2022	3216,4	3220	-0,68	-0,0212
2023	4070,7	4070	1,51	0,0372

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

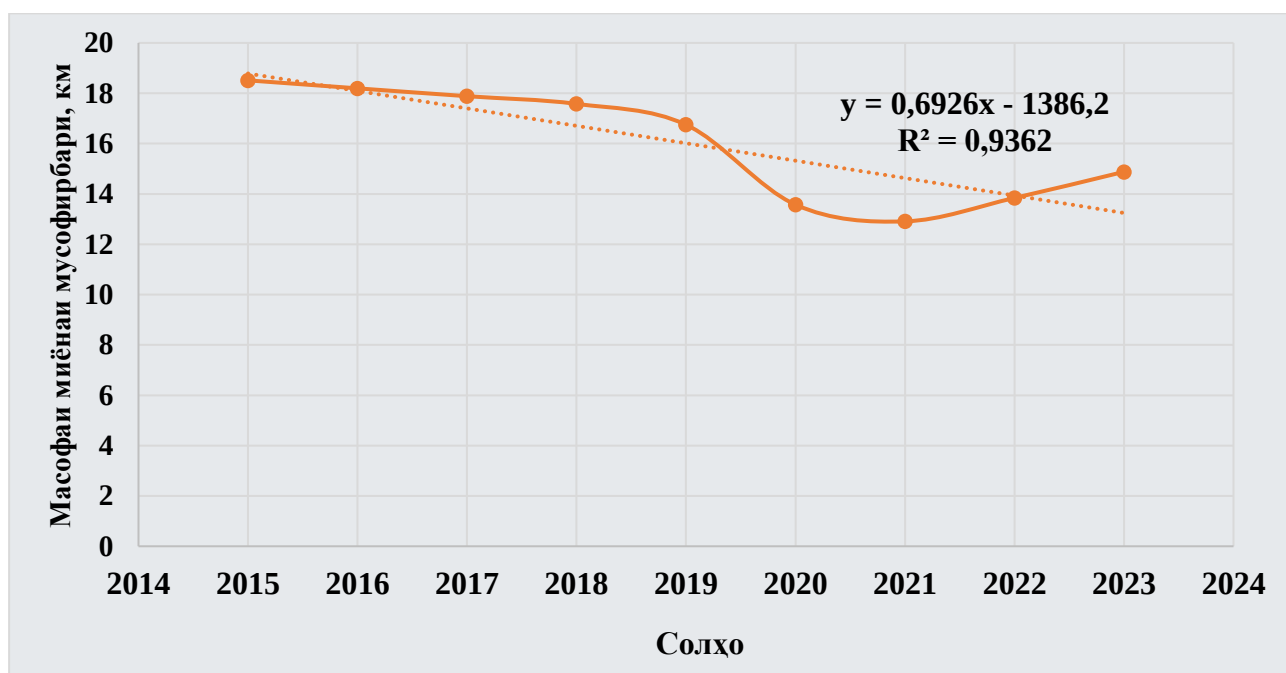
Натиҷаҳои ҳисобкунии боқимондаи тағйирёбандаи вобаста (чадвали 2.44) нишон медиҳанд, ки модели иқтисодӣ-математикии таҳияшуда ба раванди воқеӣ комилан ҷавобгӯ буда, аз ҷиҳати оморӣ аҳамияти калон дорад.

Акнун графики арзиши додашуда ва ҳисобшудаи нишондиҳандаҳои корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарро барои солҳои 2014-2024 тартиб медиҳем (расми 30).

Расми 30. Графики арзиши додашуда ва ҳисобшудаи нишондиҳандаи гардиши мусофирони корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ

Бояд қайд кард, ки ба сифати нишондиҳандаи асосии тағйирёбандаи модели коркардашуда масофаи миёнаи мусофирбарӣ мебошад. Бинобар ин аз ҷониби мо модели иқтисодию риёзии пешгӯии масофаи миёнаи мусофирбарӣ таҳия карда шудааст (расми 31).

Расми 31. Модели иқтисодию риёзии пешгӯии масофаи миёнаи мусофирбарӣ

Маълумотҳои расми 31 аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки қонуниятҳои тағйирёбии нишондиҳандаи масофаи миёнаи мусофирбарӣ низ характери хаттӣ дорад.

Натиҷаи моделсозиро ҷамъбаст намуда, ҳамаи моделҳои коркардашударо дар ҷадвали 2.45 ҷойгир менамоем.

Ҷадвали 2.45 – Моделҳои иқтисодию риёзии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар

Моделҳо	Моделҳои иқтисодию риёзӣ ва тавсифоти омории он
Интиқоли мусофирон бо нақлиёти автомобилӣ, млн. мусофир	$Y = -549,9 - 0,234 \times X_1 + 4,25 \times X_2 - 0,09503 \times X_3 + 84,66 \times X_4 + 0,01116 \times X_5 + 3,516 \times X_6$ $R^2 = 0,99844, F_{\text{набл}} = 106,47, F_{\text{крит}}(0,01; 6; 2) = 99,33.$
Мусофиргардиш, млн. мус. км	$Y = -1,243 + 5,787 \times X_1 + 64,27 \times X_2 - 2,353 \times X_3 - 0,449 \times X_4 + 66,55 \times X_5 + 338,3 \times X_6$ $R_b = 0,99849; F_{\text{набл}} = 110,39, F_{\text{крит}}(0,01; 6; 2) = 99,33.$
Шумораи аҳоли, ҳазор нафар	$Y = 51,797x - 101862; R^2 = 0,9974$
Миқдори корхонаҳои нақлиётӣ, адад	$Y = 1,2x - 2373,6; R^2 = 0,9162$
Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав, адад	$Y = 85,767x - 168600; R^2 = 0,9846$
Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт, адад	$Y = 0,1317x - 248,94; R^2 = 0,9255$
Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт, сомони	$Y = 150,75x - 302817; R^2 = 0,9749$
Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт, %	$Y = 3,25x - 6509,8; R^2 = 0,9602$
Масофаи миёнаи мусофирбарӣ, км	$Y = 0,6926x - 1386,2; R^2 = 0,9362$

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Дар асоси моделҳои иқтисодию риёзии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар нишондиҳандаҳоро барои давраи то соли 2030 пешгӯӣ менамоем (ҷадвали 2.46).

Ҷадвали 2.46 - Пешгӯии нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Интиқоли мусофирон бо нақлиёти автомобилӣ, млн. мусофир	283,0	292,1	301,2	310,2	319,3	331,8
Мусофиргардиш, млн. мус. км	4616,8	4967,3	5330,5	5706,2	6094,5	6561,7
Шумораи аҳоли, ҳазор нафар	3026,9	3078,7	3130,5	3182,3	3234,1	3285,9
Миқдори корхонаҳои нақлиётӣ, адад	57	58	59	61	62	63
Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав, адад	5078	5164	5250	5335	5421	5507
Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт, адад	17,8	17,9	18,0	18,1	18,3	18,4
Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт, сомони	2451,8	2602,5	2753,3	2904	3054,8	3505,5
Сатҳи рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт, %	71	75	78	81	84	88
Масофаи миёнаи мусофирбарӣ, км	16,3	17,0	17,7	18,4	19,1	19,8

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳамин тариқ, натиҷаи пешгӯии нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар имкон медиҳанд, ки чорабиниҳои муфид оид ба рушди нақлиёти автомобилҳои мусофирбар ва рақобатпазирии он таҳия гарданд.

ХУЛОСА ОИД БА БОБИ 2

1. Рушди низоми нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар бисёр ҳолатҳо аз афзоиши аҳоли ва тараққиёти инфрасохтори минтақа вобастагии калон дорад. Бинобар ин дар соли 2023 зиёда аз 98 фоизи ҳаҷми умумии интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти автомобилӣ амалӣ карда шудааст. Маҳз аз ҳамин сабаб мувофиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020 – 2030 яке аз самтҳои афзалиятнок соҳаи нақлиёт муқаррар гардидааст. Корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар ба интиқоли мусофирон

тавассути автобусҳо, микроавтобусҳо ва дигар воситаҳои нақлиёти замонавӣ машғул буда таҳлили вазъияти имрӯзаи самти мазкур нишон медиҳад, ки то чӣ андоза дар сатҳи иқтисодии кишвар мавқеи хосро ишғол менамоянд.

2. Дар вилояти Суғд ҳиссаи мусофирбарӣ бо нақлиёти автомобилӣ рӯ ба болоравӣ овардааст. Агар соли 2018 дар вилояти Суғд ҳиссаи мусофирбарӣ тавассути автомобилҳо 180,7 млн нафарро ташкил дода бошад, пас дар соли 2023 он ба 273,6 млн нафар баробар шудааст, ки тамоюли рушд ба ин нишондод 72,4 фоизро ташкил медиҳад. Мусофиргардиш дар вилоят дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 145,2 % баробар гардида, таъминоти аҳоли бо автомобил ба ҳисоби 1000 нафар аҳоли дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 139,3 % баробар гардидааст, ки ин аз баланд гардидани некӯаҳволии аҳоли гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамагӣ дар вилояти Суғд дар соли 2023 (273441,8 нафар) нисбат ба соли 2018 (180539 нафар) нишондиҳандаи интиқоли мусофирон (51,5%) зиёд гардидааст. Ҳиссаи зиёдтарини интиқоли мусофирон ба шаҳри Хучанд (36,1%) рост омада, дар ин росто ба ш. Панҷакент (15,19%), Исфара (11,3%), Б. Ғафуров (9,5%), Истаравшан (7,7%), Ҷ. Расулов (7,32%), Конибодом (7,3%), Ашт (2,9%), Спитамен (1,16%), Деваштич (0, 53%), Айнӣ (0,34%) Зафаробод (0,29%), Мастчоҳ (0,261%), Шаҳристон (0,150%) ва Бӯстон бошад (0,004%) интиқоли мусофирон мувофиқ омадааст.

3. Таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ пешсафи вилояти Суғд нишон медиҳад, ки ҳолати воқеии кунунии рақобатпазирии онҳо баҳо дода шавад. Ҳамин тавр аз мавқеи вазъи молиявӣ корхонаҳои интиҳобшуда нишондиҳандаи баландтарро касб намуда, мавқеи самаранокӣ, фаъолнокӣ ва вазъи илмию техникӣ инчунин меҳнати онҳо аз меъёри гузошташуда пасттар мебошад. Дар маҷмӯъ вазъи рақобатпазирии соҳа бо назардошти маълумоти корхонаҳои интиҳобгардида дар сатҳи паст яъне $0,61 < 1$ қарор дорад.

4. Дар натиҷаи баҳодиҳии гурӯҳи омилҳои муҳими таъсиркунанда ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ба хулосае омадан мумкин аст, ки фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ

мусофирбар танҳо дар он ҳол ба таври самаранок ба пеш меравад, ки омилҳои зикршуда ба таври дақиқ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, гурӯҳбандӣ карда шаванд ва сатҳи таъсири онҳо ба фаъолияти корхона баҳо додашуда ҳам аз хатарҳои мавҷуда ва ҳам эҳтимолӣ ба таври таъҷилӣ канораҷӯӣ намоянд. Барои баҳодихии таъсири омилҳои мавҷуда ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар таҳияи модели иқтисодиёи риёзии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамиро ба мақсад мувофиқ доништа шудааст.

5. Дар асоси маълумотҳои ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ ва ҳисобот оиди ғайридада ва зарари корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ вилояти Суғд, ки ба фаъолияти интиқоли мусофирон машғул буда, ҳиссаи баландро дар ҳамин самт касб менамоянд, тавассути модели Алтман ҳисоби нишондиҳандаҳои молиявиашонро ба ҷо меоварем. Натиҷаи таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ ба монанди “МНА №32” (н. Ҷ. Расулов) Газелтранссервис (ш. Хучанд), Сайёр (н. Б. Ғафуров), Наҷот (ш. Исфара) рақобатпазирии сатҳи миёнаро аз мавқеи молиявӣ касб намуда, рақобатпазирии “Автомотосервис” (н. Б. Ғафуров), “Сорбон”, “Газелтранс К” (ш. Хучанд), “Коваи Истаравшан” (ш. Истаравшан) ва “Даврон” (ш. Панҷакент) дар сатҳи паст қарор дорад.

6. Дақиқан нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ ба интиқоли мусофирон машғулбуда, ки ҳамчун омили молиявии таъсиркунанда ба фаъолияти корхонаҳои мазкур ба шумор мераванд, дар маҷмӯъ рақобатпазирии сатҳи миёнаро касб намуда, дар ин самт аз роҳбарияти корхонаҳои мазкур ҷустани тадбирҳои зарурӣ барои баландбардории вазъи молиявӣ талаб карда мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳисобкунии индекси Хирфандали Хиршман мувофиқи мақсад доништа шудааст. Индекси Хирфандали Хиршман бо мақсади баҳодихии сатҳи консентратсияи бозор истифода бурда мешавад. Барои муайян намудани сатҳи консентратсияи соҳаи нақлиёти мусофирбар зарурияти меъёри баҳогузори индекси дар боло зикршударо тартиб дода шудааст.

7. Мухити рақобатии соҳаи нақлиёти автомобилии мусофирбар дар асоси нишондиҳандаҳои молиявӣ сатҳи пасти рақобатиро касб намуда, аз мавқеи нишондиҳандаҳои интиқоли мусофирон сатҳи миёнаро касб менамояд. Мавриди зикр аст, ки гурӯҳи омилҳои берунӣ низ аз гурӯҳи омилҳои мебошанд, ки ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар таъсир мерасонанд, аммо ҳиссаи кадоме аз онҳо таъсирноктар аст, равшан набуда, бо мақсади мӯйян намудани дараҷаи таъсиррасонии омилҳо тавассути усули PESTLE – таҳлил гурӯҳбандӣ намудани онҳо ба мақсад мувофиқ аст. Дар доираи усули зикршуда омилҳо ба 6 гурӯҳ, аз ҷумлаи омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ, ҳуқуқӣ ва экологӣ ҷудо карда шудаанд.

8. Дар шароити ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ воситаи муҳими пешгӯии нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ моделсозии иқтисодию риёзӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, барои иҷрои вазифаи мазкур муайян намудани нишондиҳандаҳо бо мақсади тартибдиҳии модели зикршуда зарур мебошад, ки тавассути он ба сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар баҳо дода шавад. Қайд кардан ба маврид аст, ки моделҳои иқтисодию-риёзӣ одатан ҳамчун муодилаҳо ва формулаҳои математикӣ баррасӣ мешаванд, ки муносибатҳои байни зухуроти иқтисодиро инъикос менамоянд. Мақсади асосии моделҳои иқтисодию-риёзӣ тавсифи риёзии зухуроти иқтисодӣ, арзёбии микдорӣ нисбати муносибати байни омилҳои омӯхташаванда ва ба ин васила барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ маҳсуб меёбад.

9. Барои баҳодиҳии пешгӯии сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар усули таҳлили коррелятсионӣ регрессионӣ ба мақсад мувофиқ гаштааст. Мавриди ба ёдоварист, ки ҳангоми таҳияи модели иқтисодию риёзии баландбардории сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар маълумоти оморӣ оид ба давраи солҳои 2015-2023, инчунин маводи расмӣ муассисаи давлатии «Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ» дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷамъоварӣ

гардидаанд. Таҳияи модели иқтисодӣ ва математикии зикршуда бо истифода аз бастаи оморӣ Regre 2.8 амалӣ карда шудааст.

10. Дар асоси моделҳои иқтисодиёи риёзии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар нишондиҳандаҳоро барои давраи то соли 2030 пешгӯӣ гардидаанд. Натиҷаи пешгӯии нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар имкон медиҳанд, ки чорабиниҳои муфид оид ба рушди нақлиёти автомобилии мусофирбар ва рақобатпазирии он таҳия гарданд.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАРИИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

3.1. Ташаккули механизми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ

Дар шароити муосири иқтисодӣ таъмини рақобатпазирӣ, яке аз масоили муҳим ба ҳисоб рафта, роҳу усулҳои самараноки идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ аз тартибдиҳӣ ва таҳияи механизми муносиб вобаста мебошад. Маҳз барои рушди минбаъдаи соҳаи нақлиёти автомобилии мусофирбар, ошкор намудани захираҳои дохилӣ, бо мақсади ташаккули механизми таъмини рақобатпазирии байни корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар ва фароҳам овардани шароити зарурӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Бо мақсади таъмин ва баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар таҳияи механизми мукамал ва мушаххаси пешбурди фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ бо назардошти ба инобат гирифтани таъсири омилҳои таъсиркунанда ба фаъолияти ин гуна корхонаҳо зарур аст.

Барои амалӣ намудани мақсади мазкур дар рисола дар мадди аввал равшанӣ андохтанро ба ибораи ҳуди механизм мақсаднок меҳисобем.

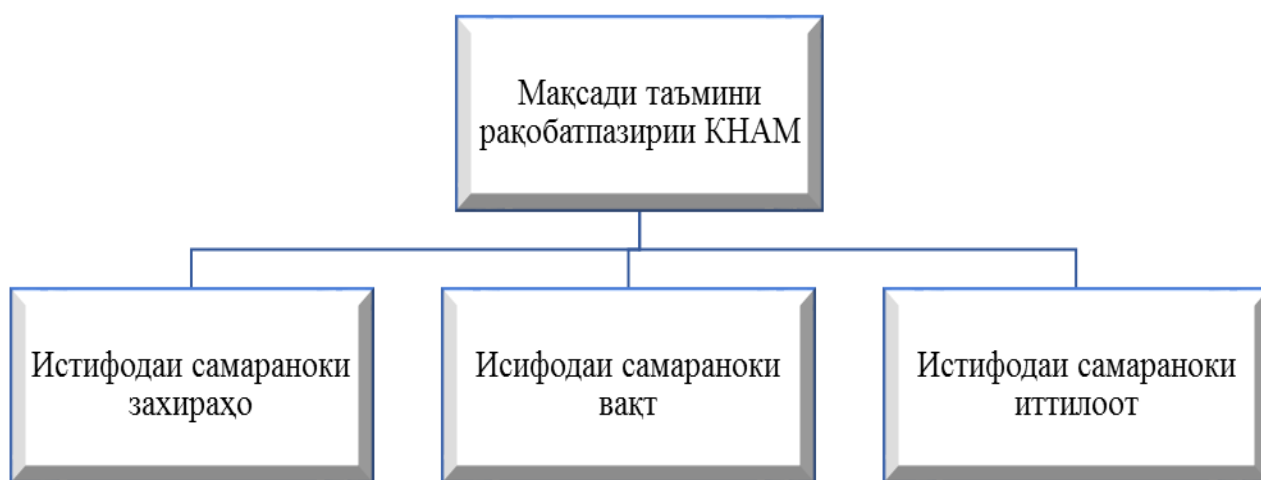
Ба ақидаи муаллиф [\[190\]](#) “механизм аз истилоҳи юнонии *mechodos* – машин гирифта шуда, пайдарҳамии ҳолати равандҳои муайянкунандаи амал ё падида ба ҳисоб меравад”.

Ба ақидаи мо, таҳти механизми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар ҳамоҳангии иқтисодӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ, ҳавасмандкунӣ ва унсурҳои дигар, ки вазифаҳои мушаххасро ҳам дар микросатҳ ва ҳам дар макросатҳ дар доираи сохтори умумии мувофиқ бо ҳадафҳои муқарраршуда иҷро мекунанд, фаҳмида мешавад.

Инчунин барои ташаккули механизми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар муайянкунии сохтор мақсад, вазифа олот (инструмент) ва натиҷагирӣ он зарур аст, зеро ҳар як механизм бо

назардошти ба инобат гирифтани унсурҳои ташаккулдиҳандаи он ба ҳаракат дароварда мешавад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки таҳия ва татбиқи механизми самараноки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити рақобати тезутунд амри зарурӣ ба ҳисоб рафта, гузориши мақсади таъмини рақобатпазирӣ тавассути истифодаи самараноки захираҳо, истифодаи самараноки вақт ва инчунин истифодаи самараноки иттилоот оқилона мебошад (расм 32).

Расми 32. Мақсади механизми таъмини рақобатпазирии КНАМ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [[105, С. 42-45.](#), [218, С. 77-86](#)].

Чунон чӣ, дар расми 32 дида мешавад, мақсади механизми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар аз ҷузъҳои алоҳида ташаккул ёфта, дар маҷмӯъ мақсади умумӣ ва самти таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарро ташкил медиҳад.

Андешидани тадбирҳои муҳим барои истифодаи самараноки захираҳо аз дуруст ба роҳ монда шудани менеҷмент дар корхонаҳои мазкур гувоҳӣ медиҳад.

Истифодаи самараноки вақт дар корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар муҳим аст, зеро он ба баланд гардидани самаранокии фаъолияти корхона тавассути баланд бардоштани қаноатмандии мусофирон оварда мерасонад.

Истифодаи самараноки иттилоот дар корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар барои беҳтар кардани фаъолияти корхона, нақши муҳим мебозад, зеро бо истифода аз технологияи иттилоотӣ, корхонаҳо метавонанд самаранокии кори худро беҳтар намуда, нақлиёт ва инфрасохторро ҳамоянд, ва талаботи мизочони худро ба таври мунтазам таъмин кунанд.

Ба унсурҳои таркибии механизми таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ҷузъҳои зерин дохил мешаванд, ки дар ҳолати мо дар намуди расми зерин оварда мешавад (расми 33).

Расми 33. Унсурҳои таркибии механизми таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [[105, С. 42-45.](#), [218, С. 77-86](#)].

Чӣ тавре ки дар расми 33 дида мешавад, унсурҳои таркибии механизми сохтори ташкилию иқтисодии таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар баҳодиҳии муҳити рақобатӣ, баҳодиҳии имкониятҳои ҳавасмандкунӣ, баҳодиҳии дастгирии сохторӣ, идоракунӣ, иттилоотӣ ва баҳодиҳии тадбирҳо оид ба таъмини рақобатпазирӣ ба шумор рафта, ҳар яки он аҳамияти худро дар ташаккулдиҳии механизми мазкур доранд, ба монанди [[138, С. 17-20.](#), [218, С. 77-86](#)]:

✍ Баҳодиҳии муҳити рақобатии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар чанбаҳои мухталифи илмӣ ва амалиётиро дар гирифта, барои муайянкунии мавқеи корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар бозор ва таҳияи стратегияи самараноки таъмини рақобатпазирӣ он зарур аст;

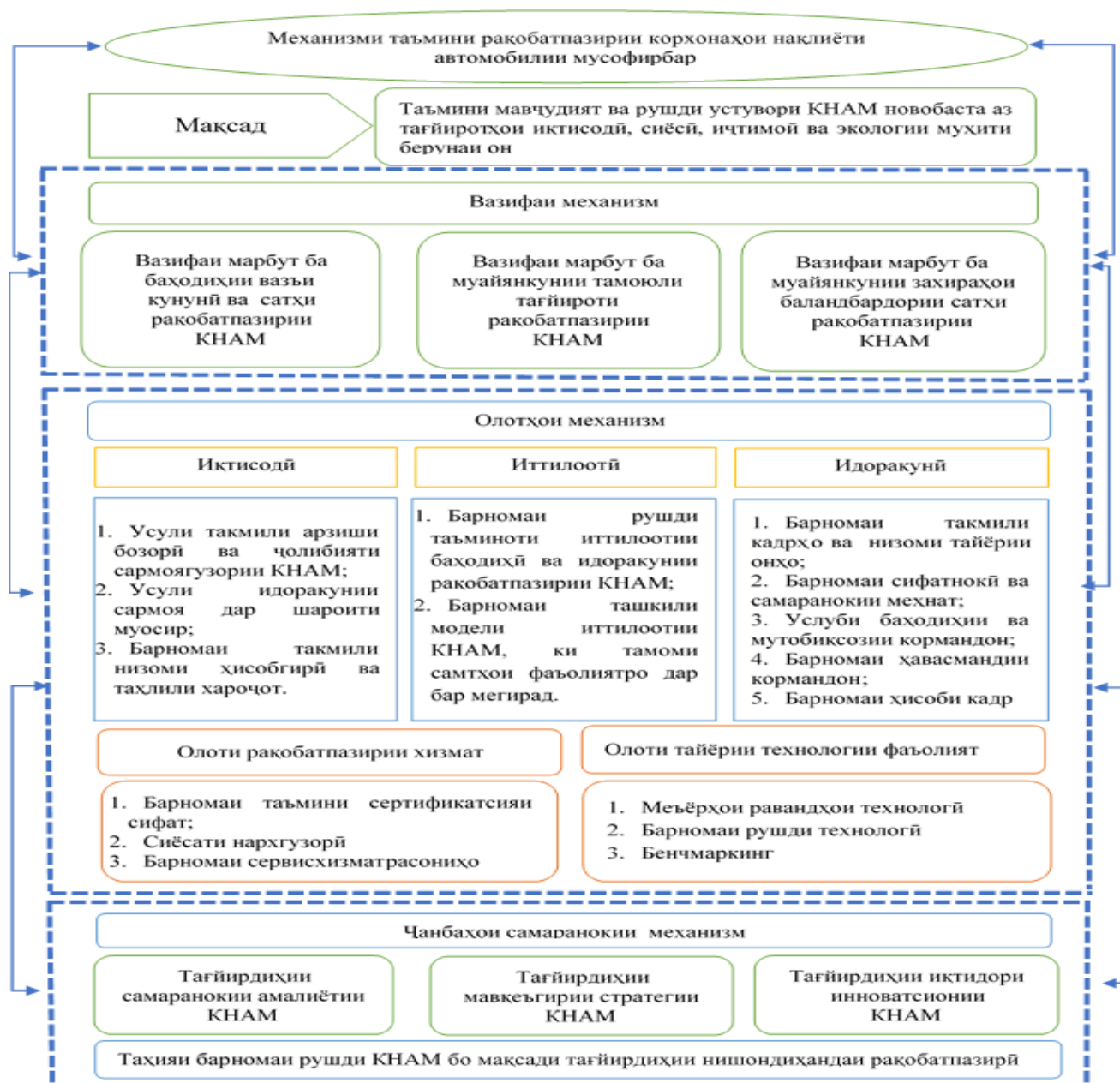
✍ Имкониятҳои ҳавасмандкунӣ бо назардошти шароитҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ таҳия гардидааст, ки сифати хизматрасониҳои корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар ва ҳосилнокии меҳнати кормандонро афзун мегардонад;

✍ Арзёбии дастгирии сохторӣ, идоракунӣ ва иттилоотӣ рақамӣ дар корхонаҳои нақлиёти мусофирбар барои баланд бардоштани самаранокии фаъолият, сифати хизматрасонӣ ва қаноатмандии мизоҷон хеле муҳим аст. Ҳамоҳангсозии чунин чанбаҳо имкон медиҳад, ки на танҳо сифати хизматрасонӣ баланд бардошта шавад, балки сатҳи рақобатпазирӣ корхона низ афзоиш ёбад. Татбиқи стратегияҳои пешқадами идоракунӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ барои расидан ба ин мақсад заминаи мусоид мебошад;

✍ Баҳодиҳии тадбирҳо оид ба таъмини рақобатпазирӣ дар корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар раванDEST, ки ба гузаронидани SWOT - таҳлил мусоидат менамояд. Тадбирҳои мазкур бояд ба таври комплексӣ таҳия шуда, ҳам ба муҳити дохили корхона (низомии молия, санъати идоракунӣ, иқтидори кадрӣ) ва ҳам ба муҳити берунии он (мизоҷон, рақибон, бозор) равона карда шаванд.

Мавриди зикр аст, ки таҳияи сохтори механизми таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарро ба мақсад мувофиқ медонем, ки ба сифати ҷузъҳои таркибии он муайянкунии сатҳи ҷорӣ рақобатпазирӣ, муайянкунии васоити (инструмент) такомули ҳолати ҷорӣ ва баҳодиҳии самаранокии низомии таъмини рақобатпазирӣ бо назардошти критерияҳои муайян дохил мешаванд [\[218, С. 77-86\]](#).

Сохтори умумии механизми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар намуди расм (расми 34) нишон дода шудааст.

Расми 34. Механизми таъмини рақобатпазирии КНАМ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [129, [218](#), С. 77-86].

Самаранокии истифодабарии олотҳои зикргардида барои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар аз тағйирёбии самаранокии амалиётӣ, мавқеъгирии стратегӣ ва тағйирдиҳии нишондиҳандаи интегралӣ рақобатпазирӣ вобастагии мустақим дорад.

Мавриди зикр аст, ки бо мақсади таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодӣ рақамӣ истифодаи механизмҳои гуногун ба мақсад мувофиқ мебошад, ки тавассути онҳо ба ширкат барои мутобиқ шудан ба муҳити беруна, такмилдиҳии фаъолият ва баландбардории сатҳи хизматрасонӣ таъсир расонидан имконпазир мегардад.

Дар адабиёти иқтисодӣ [104, 105, 108] механизмҳои асосии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар рушди инноватсионӣ, маркетинг, тағйироти ташкилию идоракунӣ, шарикӣ бахши давлатию хусусӣ инчунин сифати хизматрасонӣ ва таваҷҷуҳ ба мизочон ифода гардидаанд. Бо мақсади шиносӣ бо механизмҳои мазкур тавзеҳ додани онҳо ба мақсад мувофиқ мебошад.

✍ Рушди инноватсионӣ – яке аз механизмҳои муосири таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ҳисобида шуда, дар ин самт бо истифода аз технологияҳои нав, роҳандозии системаҳои муосири рақамӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои иловагӣ хусусияти инноватсионидошта ба корхонаҳои мазкур имкон фароҳам меоваранд, то мавқеи худро устувор намуда, дар ин росто ҷалби шумораи зиёди мизочонро амалӣ намоянд. Дар ин самт доир ба ҷорисозии нақлиёти экологӣ ҳамчун электробусҳо, нақлиётҳои гибридӣ ва автобусҳои гибридӣ, инчунин автоматикунонии ҷараёни корӣ чун идоракунӣ хатсайр, назорати автобусҳо ва пардохтҳои ғайринақдӣ он ва доир ба истифодаи замимаҳои мобилӣ иброи ақида намудан мумкин аст [49].

Вобаста ба масоили рушди инноватсионӣ муаллиф [36] дар рисолаи илмӣ худ таҳқиқоти илмӣ гузаронида, самаранокии онро дар соҳаи хизматрасонии хӯроки омма муайян намудааст. Ӯ ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва мултипликатсионӣ самаранокии рушди инноватсиониро ошкор намудааст.

✍ Маркетинг ва брендикунонӣ – чун механизми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар нақши муҳими стратегӣ дошта, ҳадафи он ҷалб, нигоҳдорӣ ва инкишоф додани муносибатҳо бо мизочон мебошад. Дар натиҷа баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ ва устувории он дар бозори нақлиёти автомобилӣ мусофирбар таъмин мегардад. Таҳия ва

коркарди пешниҳоди нав барои сегментҳои гуногуни бозор (масалан, пакетҳои иҷтимоӣ барои нафақахӯрон), коркарди бренди машҳур, истифодаи усулҳои муосири маркетинги рақамӣ, аз ҷумла таблиғ дар шабакаҳои иҷтимоӣ аз унсурҳои таркибӣ ва фишангҳои таъсиррасони механизми мазкур буда, самаранокии он ин шиносоии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар байни мизочон ва шарикон, ба даст овардани эътимод, баландбардории нуфуз, афзоиши шумораи мизочон, афзоиши даромад ва дифференсiatсияи хизматрасониҳо мебошад [53, 63, 64, 72, 128, 145, 172] .

✍ Тағйироти ташкилию идоракунӣ - механизми муҳим ва самарабахши таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар мебошад. Ин тағйирот ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки ба талаботи муосири бозор, ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ҳамчунин беҳатарию бароҳатии мусофирон мутобик шаванд. Бо гузашти вақт ва тағйироти мураккаб дар муҳити рақобат корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар бояд ба тағйирёбии ташкилию идоракунӣ ва фаъолият мутобик шаванд, ки ин боиси самаранокии бештар ва рақобатпазирии сатҳи баландтар мегардад. Боз ҳам ин тағйирот ба корхонаҳо кӯмак мекунад, ки ба ҳаргуна таҳаввулот дар вазъияти иқтисодӣ мувофиқ шаванд. Ба фишангҳои механизми мазкур идоракунии захираҳои кадрӣ (тайёркунии кормандони соҳибхтисос, баландбардории маҳорати касбии ронандагон ва кормандони самти хизматрасонӣ), Оптималикунонии фаъолияти паркҳои нақлиётӣ ва хатсайрҳо бо истифода аз маълумоти таҳлилий ва ҷандирии ҷанбаи ташкилӣ (қобилияти зуд мутобик шудан ба шароити тағйирёбандаи бозор ва қонунгузорӣ) дохил мешаванд. Ҳангоми амалӣ намуданӣ он ба чунин натиҷаҳо ба монанди баланд баландбардории сифати хизматрасонӣ ва кам кардани хароҷот, баландбардории ҳавасмандии кормандон, тақвияти назорат ва ҳисоботдиҳӣ, баланд намудани ҷандирии идоракунӣ, суръати қабули қарорҳо ва рушди фарҳанги гурӯҳӣ расидан имконпазир аст [44].

✍ Диверсификатсия ба корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар имкон медиҳад, ки сарчашмаҳои даромади нав ва имкониятҳои рушди устуворро пайдо менамояд. Ин раванд на танҳо ба рушди дохилии ширкат, балки ба

таҳкими мавқеи он дар бозор мусоидат мекунад. Қайд намудан ба маврид аст, ки фишангҳои ин механизм васеъ намудани доираи хизматрасонӣ тавассути каршеринг, (иҷораи нақлиёт ба таври кӯтоҳмуддат ва нархгузори дақиқавӣ) ҳамлу нақли сайёҳон, интиқоли бор, тавсеаи чуғрофӣ, (кушодани хатсайрҳои нав ва ворид шудан ба бозорҳои нав) ва диверсификатсияи парки мошинҳо (хариди навъҳои нави мошинҳои гибридӣ ва барқӣ) мебошанд [159, 170].

✍ Шарикии баҳши давлатию хусусӣ (ШБДХ) – як механизми самарабахш барои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мебошад. Ин механизм ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки манбаъҳои иловагии молиявиро барои рушди инфрасохтор ва тақмили хизматрасонӣ ҷалб намоянд. Бо истифода аз имкониятҳои шарикии баҳши давлатию хусусӣ, корхонаҳои зикршуда метавонанд таҷҳизоти муосир, нақлиёти аз ҷиҳати экологӣ ҷавобгӯ, инфрасохтори иттилоотӣ ва дигар технологияҳои нави нақлиётро ворид кунанд, ки инҳо ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона ва рақобатпазирии он дар бозор мусоидат меkunанд. Дар доираи механиҳми мазкур рушди соҳаҳои зиёди иқтисодию иҷтимоӣ имконпазир гардида, дар самти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар иштирок дар барномаҳои давлатӣ оид ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ, “шартномаҳои дарозмуддат доир ба хизматрасониҳои хатсайрҳои давлатӣ” ва “тирифтани субсидияҳо барои татбиқи лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим” ба мақсад мувофиқ мебошанд [130, 92, 125, 190].

✍ Сифати хизматрасонӣ ва таваҷҷуҳ ба мизочон - на танҳо ба мизочон ба таври мусбат таъсир мерасонад, балки имкон медиҳад, ки корхонаҳо дар байни рақибон пешсаф ва муваффақ бошанд. Дар ин самт таъмини бароҳатӣ ва беҳатарии мизоч (тозагӣ, курсиҳои бароҳат, дастрасӣ барои маъҷубон ва ғайра), кор бо мулоҳиза ва пешниҳодҳои муштариён ва ҷорӣ намудани хизматҳои сервисӣ барои беҳтар кардани таҷрибаи муштариён фишангҳои асосӣ маҳсуб меёбанд [119, 187].

Бо мақсади тасдиқи гуфтаҳои болоӣ зарур мешуморем, ки натиҷаи татбиқи механизмҳои зикршударо баён намоем (ҷадвали 3.1).

Чадвали 3.1. - Натиҷаи татбиқи механизмҳои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар

Натиҷаи бадастмеомада ва тавсифи он	Натиҷаи бадастмеомада ва тавсифи он
Натиҷаи татбиқи механизми рушди инноватсионӣ (МРИ)	
Иқтисодӣ. Баландбардории даромаднокӣ, рентабелнокӣ ва ҳосилнокии меҳнат.	Техникӣ. Ҷорӣ намудани намудҳои воситаҳои нақлиёти муосир.
Иҷтимоӣ. Баландбардории сатҳи малака, эҷодкорӣ ва таъмини шароити кормандон.	Хизматрасонӣ. Ҷорӣ намудани хизматҳои нав барои мусофирон.
Экологӣ. Ҷорӣ намудани технологияи экологӣ ва танзими партовҳои зарарнок.	Бехатарӣ. Камкунии сатҳи садамаҳо тавассути насби низоми назоратӣ.
Мултипликатсионӣ. Таъмини рушди умумии соҳаи иқтисодиёти минтақа.	Энергетикӣ. Коҳиши харчи сӯзишворӣ бо истифода аз алтернатива.
Натиҷаи татбиқи механизми маркетинг ва брендикунонӣ (ММБ)	
Муаррифии ширкат. Афзоиши таваччуи мизочон, шарикон ва афзудани обрӯ (имидж).	Зиёдшавии шумораи мизочон. Ҷорӣ намудани корҳои таблиғотӣ, аксияҳо инчунин беҳтар кардани хизматрасониҳо ва пешниҳоди хатсайрҳои нав.
Садоқати мизочон. Беҳтаргардонии сифати хизматрасониҳои умумӣ ва инфиродӣ инчунин коркард ва татбиқи барномаҳои аъзогии доимӣ.	Зиёдшавии даромаднокӣ. ҷалби мизочони нав ва нигоҳдории мизочони мавҷуда даромадро зиёд мекунад.
Нуфуз. Ташаккули симои мусбӣ тавассути хизматрасонии босифат, муоширати хуб бо мизочон ва ширкат дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ.	Дифференсиатсияи хизмат. Таҳияи бренди машҳур бо хусусиятҳои хос ва арзиши хизматҳо имкон медиҳад, ки ширкат аз дигар ширкатҳо фарқ намояд.
Натиҷаи татбиқи механизми тағйироти ташкилию идоракунӣ (МТТИ)	
Самаранокии амалиётӣ. Татбиқи равандҳои нав, такмили таъминоти моддию техникӣ, автоматикунонии банақшагирӣ ва чадвали хатсайрҳо.	Самаранокии қабули қарорҳо. Такмили чараёни қабули қарорҳо дар ҳама сатҳҳои идоракунӣ, амали ширкат нисбат ба тағйиротҳои дохилӣ ва берунӣ.
Самаранокии идоракунӣ. Тағйирдиҳии сохтори ширкат барои беҳтар кардани ҳамоҳангӣ ва ҳамкории байни сатҳҳои гуногуни идоракунӣ ва шӯъбаҳо.	Самаранокии сифати хизматрасонӣ. Таъсиси шабакаҳои самарабахши иртибот бо мизочон, беҳтар кардани кори ҳадамоти диспетчерӣ ва марказҳои тамос.
Самаранокии ҳисобгирӣ ва ҳисобот. Татбиқи низоми муосири, баҳисобгирӣ ва ҳисобот, имкон медиҳад, ки кори коргарон ва ҳолати нақлиёт назорат гардад.	Самаранокии фаъолияти кормандон. Татбиқи низоми мукофотдиҳӣ, беҳтар намудани шароити корӣ ва баланд бардоштани масъулияти кормандон.
Натиҷаи татбиқи механизми диверсификатсия (МД)	
Коҳиши хавф. Васеъ намудани доираи хизматрасонӣ, ҷорӣ намудани навъҳои нави нақлиёт ва васеъ кардани фарогирии ҷуғрофӣ.	Беҳтар гардидани сифати хизмат. Ҷорӣ намудани хизматрасониҳои инноватсионӣ (автобусҳои барқӣ, гибридӣ ва нақлиёти бесарнишин).
Афзоиши даромад. Ҷорӣ намудани боркашондани, мусофирбарӣ ва хизматрасонии каршерингӣ (ичораи нақлиёт).	Устуворӣ нисбат ба тағйиротҳои берунӣ. Ҷорӣ намудани хизматҳои иловагӣ, чун иҷораи мотороллерҳои барқӣ ё дучарҳои барқӣ ҳангоми коҳиши талабот ба нақлиёти анъанавӣ.
Ҷалби мизочони нав. коркарди намудҳои нави интиқол (масалан, трансферҳо,	Ҷалби сармоя. Диверсификатсия ҷолибияти сармоягузори ширкатро баланд менамояд,

Натиҷаи бадастмеомада ва тавсифи он	Натиҷаи бадастмеомада ва тавсифи он
хатсайрҳои сайёҳӣ, хизматрасонӣ ба мизочони корпоративӣ).	зеро васеъ намудани фаъолият хатарро коҳиш дода иқтидори корхонаро афзоиш медиҳад.
Натиҷаи татбиқи механизми шарикӣ бахши давлатию хусусӣ (МШДХ)	
Афзоиши сармоя. Ҷалби сармоягузориҳои давлатӣ барои рушди инфрасохтор ва хариди нақлиётӣ нав, ки ба модернизатсияи парки нақлиётӣ мусоидат мекунад.	Дастрасии хизматрасониҳои нақлиётӣ. Тавсеаи ҷуғрофияи хизматрасонӣ, кам кардани хароҷоти сафар ва беҳтар намудани дастрасии хизматрасониҳо ба тамоми қишри аҳоли.
Баланд гардидани сифати хизматрасонӣ. Татбиқи технологияҳои муосир ва усулҳои идоракунии, ки ба беҳтар кардани сифати хизматрасонии нақлиётӣ нигаронида шудааст.	Таъсиси ҷойҳои нави қорӣ. Таъсиси ҷойҳои нави қорӣ барои нигоҳдории инфрасохтор, инчунин барои таҳия ва татбиқи технологияҳои нав.
Коҳиши хароҷот. Коҳиши харҷи бучети корхона барои рушди инфрасохтори нақлиёт аз ҳисоби ҷалби сармояи давлатӣ ва маблағгузориҳои муштарак.	Татбиқи навоарӣ ва технологияи нав. Қорӣ намудани автобусҳои барқӣ, низоми мониторинг ва назорат, беҳтар намудани муҳити зист тавассути қорӣ намудани нақлиёти сабз.
Оптимизатсияи фаъолияти КНАМ. Такмили ҳамоҳангсозии байни субъектҳои давлатӣ ва хусусӣ, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти КНАМ тавассути равишҳои инноватсионӣ.	Баланд гардидани шаффофият ва масъулият. Шаффофияти мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ оид ба хароҷот, натиҷаи кор ва сифати хизматрасонӣ тавассути иштироки ҷонибҳои мустақил.
Рушди инфрасохтор. Таҷдиди инфрасохтор бо истифода аз маблағҳои давлатӣ беҳтар кардани шароит барои мусофирон ва ронандагон.	Устуворӣ дар таҳаввулоту иқтисодӣ. Тақсимои муштарак хатарҳо байни шарикӣ давлатӣ ва хусусӣ имкон медиҳад, ки оқибатҳои бӯҳронҳои иқтисодӣ коҳиш дода шаванд.
Татбиқи механизми сифати хизматрасонӣ ва таваҷҷуҳ ба мизоч (МСХТМ)	
Афзоиши қаноатмандии мизочон. Қорӣ намудани шароити хуб барои мусофирон, беҳтар кардани вақти интизории воситаҳои нақлиёт (масалан, модернизатсияи нақлиёт ва таъмини шароити хубионҳо).	Афзоиши дастрасӣ ва бароҳатӣ. Беҳтар намудани дастрасии нақлиёт ва автобусҳо (масалан, фарши паст, насби лифтҳо ва ташкили курсиҳои махсус барои маъҷубон).
Баланд гардидани сатҳи боварии мизочон. Қорӣ намудани қорҳои бонуҷӣ, таҳфифҳо ва имтиёзҳо барои мизочони доимӣ.	Афзоиши таваҷҷуҳи мизочон. Мунтазам гузаронидани пурсишҳо ва беҳтар кардани сифати ҳамқорӣ бо муштарӣ.
Камшавии сатҳи арзу шикоятҳо. Татбиқи низоми робитаи баръакс, такмили раванҷҳои хизматрасонӣ ва қорбарии фаврӣ ба шикоятҳои мусофирон.	Афзоиши беҳатарӣ. Такмили низоми беҳатарии нақлиёт, насби GPS ва видеокамераҳо, баланд бардоштани сифати қори ронандагон.
Мутобиқсозии вақти интизорӣ. Татбиқи низоми мониторинг ва дақиқ муайян кардани вақти рафту омад, инчунин такмили ҳаҷми ҷадвали хатсайрҳо.	Риояи талаботҳои экологӣ. Истифодаи автобусҳои барқӣ, кам кардани партовҳо беҳтар кардани сифати табиат ва ҳаво инчунин паст кардани садоҳои ғушхарош.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Зикр кардан ҷоиз аст, ки татбиқи механизмҳои дар ҷадвали болоӣ қайд гардида барои баланд гардидани сатҳи устувории фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ шароит фароҳам оварда, дар баробари он ба сатҳи рақобатпазириашон таъсири назаррас мерасонад.

Мавриди қайд аст, ки механизмҳои мазкур, афзалиятҳо, камбудӣҳо ва фишангҳои таъсиррасонии онҳо дар самти таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, дар як намуди муайян ба тартиб дароварда шуданд, ки дар ҷадвали зерин оварда шудаанд (ҷадвали 3.2).

Ҷадвали 3.2. – Афзалият ва норасоии механизмҳои таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар

Меҳанизм	Ҷанбаҳои асосии татбиқ	Афзалият	Норасоӣ
Фаъолияти инноватсионӣ	Автоматикунонӣ Ҷоринамоии нақлиёти сабз Истифодаи замимаҳои мобилӣ	Самаранокии хизмат. Камшавии хароҷот Беҳтаршавии сифат Афзалияти рақобатӣ	Хароҷоти баланди ибтидоӣ Хавфи муосири технологӣ Зарурати омӯзиши иловагӣ Муаммоҳои интегратсия Муаммоҳои иҷтимоӣ ва кадрӣ
Маркетинг ва брендикунонӣ	Таҳияи пешниҳодҳои нав барои сегментҳои гуногуни бозор Коркарди бренди машҳур Истифодаи усулҳои маркетинги рақамӣ	Тақвияти обрӯ ва имидж Ҷалбкунӣ мизочони зиёд Тафовут дар бозор Афзоиши ғоида, ҳиссаи бозор Дастгирии қарорҳои нав	Хароҷоти баланди таблиғот Зарурияти навкунии стратегия Хавфи мавқеъгирии нодуруст Нодидагирии сифати хизмат Пуршавии бемавқеи бозор
Тағйироти ташкилӣ идоракунӣ	Идоракунии захираҳои кадрӣ Ҷандирии ҷанбаи ташкилӣ Муносибсозии фаъолияти паркҳои нақлиётӣ ва хатсайрҳо	Баландшавии самаранокӣ Мутобиқшавӣ ба тағйироти бозор Баландшавии рақобатпазирӣ Ҳавасмандгардонии кормандон Беҳтаркунии сифати хизмат	Норозигии кормандон Талафи вақт ва монеа ба фаъолияти корӣ Хароҷоти зиёд дар натиҷаи тағйирот Хавфи амалишавии бемуваффақияти фаъолият Аз даст рафтани фарҳанги корпоративӣ
Диверсификасия	Васеъ намудани доираи хизматрасонӣ тавассути каршеринг, Диверсификасияи парки мошинҳо Тавсеаи ҷуғрофӣ	Камшавии хавфҳо Зиёдшавии даромад Афзалияти рақобатӣ Истифодаи захираҳои мавҷуда Тақвияти бренд ва эътироф аз ҷониби мизочон	Сармоягузориҳои зиёди ибтидоӣ Хавфи норасоии таҷриба Пароканда гардидани захираҳо Рақобат дар сегменти нав Муаммо дар идоракунӣ

Меха низм	Чанбаҳои асосии татбиқ	Афзалият	Норасой
Шарикҳои бахши давлатию хусусӣ	Иштирок дар барномаҳои давлатӣ Гирифтани субсидияҳо Шартномаҳои дарозмуддат доир ба хизматрасониҳои хатсайрҳои давлатӣ	Дастрасӣ ба маблағгузорӣ Камшавии хавфҳо Баландшавии сифат ва самаранокӣ Тезонидани татбиқи лоиҳаҳо Рушди технологияҳои нав	Талаботи баланди ташкилӣ Вобастагӣ аз қарорҳои давлатӣ Хавфҳо марбут ба шартномаҳои дарозмӯҳлат Тақсимои даромад Мушкилот дар баҳодиҳӣ ва банақшагирӣ
Сифати хизматрасонӣ ва таваҷҷуҳ ба мизоҷон	Таъмини бароҳатӣ ва беҳатарии мизоҷ Қорӣ намудани хизматҳои сервиси барои беҳтар кардани таҷрибаи муштарӣ Кор бо мулоҳиза ва пешниҳодҳои муштарӣ	Зиёд гардидани боварии мизоҷон Афзалияти рақобатӣ Беҳтар гардидани нуфузи корхона Камшавии хароҷот Баландшавии устувории молиявӣ	Харчи зиёд дар баланд бардоштани сифат Хафи интизориҳои аз ҳад зиёди мизоҷон Зарурияти тағйироти доимӣ ва мутобиқшавӣ Сарбории зиёд барои кормандон Бархурди манфиатҳо бо ҳадафҳои молиявӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳамин тавр, новобаста аз камбудиву норасоии ҳолат, ки дар натиҷаи таҳқиқи таркиби механизмҳои дар ҷадвалҳои болоӣ зикршуда муайян карда шуданд, метавон хулоса намуд, ки татбиқи оқилонаи онҳо дар фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар аз манфиат ҳолӣ набуда, дар маҷмӯъ ба чунин натиҷаҳо: баланд гардидани сифати хизматрасонӣ; коҳиши хароҷот; сармоягузорӣ ба таҷдиди парки нақлиётӣ; идоракунии нуфузи корхона; ҷалби сармояи давлатӣ ва грантҳо ва афзоиши ҳиссаи бозорӣ расидан мумкин аст.

Қайд намудан ба маврид аст, ки барои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар аз механизмҳои фаъолияти инноватсионӣ, маркетинг, тағйироти ташкилию идоракунӣ, диверсификатсия, шарикҳои бахши давлатию хусусӣ ва сифати хизматрасонӣ интихоби механизми оптималӣ ва таъсириноктарин зарур мебошад.

Барои расидан ба ин ҳадаф мегузарем ба марҳилаи интихоби механизми оптималии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, ки дар зербоби 3.2. тариқи усули таҳлили матритсавии иерархӣ амалӣ карда мешавад.

3.2. Интихоби механизми муносиби таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ

Дар низоми иқтисодиёти рақамӣ, масоили таъмини рақобатпазирии субъектони хочагидорӣ дар соҳаи хизмат, яке аз самтҳои муҳими тадқиқоти олимон маҳсуб ёфта, барои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар интихоб ва татбиқи механизми оптималӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Маврид ба ёдоварист, ки дар марҳилаи муосири рушди иқтисодӣ (иқтисодиёти рақамӣ), корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарро зарур аст ба талаботи бозори рақобатнок ва технологияи иттилоотии муосир ҷаъолияти худро мутобиқ намоянд. Маҳз таҳкими мавқеи корхонаҳои мазкур дар бозор ба қобилияти рақобатпазирӣ ва истифодаи механизмҳои муосири идоракунии рақобат марбут мебошад.

Боиси қайд аст, ки рақобатпазирӣ маҷмуи сифат ва имконоти васеъ буда, ба корхона имкон медиҳад, аз як тараф дар шароити бозори озод мавқеи устуворро ишғол намояд. Ва ҷониби дигар афзоиши самаранокиро таъмин намояд. Дар шароити иқтисоди рақамӣ мафҳуми мазкур бо тавассути омилҳои ба монанди рақамисозии хизматрасониҳо, рақобати платформавӣ, муносибатҳои интерактивӣ бо муштарӣён ва истифодаи технологияҳои нав то рафт мураккабтар мегардад.

Ҳамин тавр, омилҳои асосии таъсиррасон ба рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ин дастрасӣ ба технологияҳои рақамӣ, (истифодаи замимаҳо барои фармоиш ва пардохт, идоракунии рақамии воситаҳои нақлиёт ва паркҳои нигоҳдории онҳо), меъёрҳои сифат ва беҳатарӣ (сатҳи хизматрасонӣ, ҳолати техникийи воситаҳои нақлиёт), самаранокии идоракунӣ (татбиқи низоми таҳлилий бо мақсади арзёбии талабот ва назорати сатҳи хароҷот) ва инчунин мутобиқшавӣ ба талаботи бозор (ташкили хизматрасониҳои чандир дар шакли 24/7, пешниҳоди тарифҳои рақобатнок) мебошанд.

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ механизмҳои таъминкунандаи рақобатпазирӣ ба монанди механизми рақамисозии хизматрасониҳо, механизми инноватсионӣ, механизми рушди инноватсионӣ, механизми маркетинг ва брендикунонӣ, механизми тағйироти ташкилию идоракунӣ, механизми диверсификатсия, механизми шарикии бахши давлатию хусусӣ ва механизми сифати хизматрасонӣ ва таваҷҷуҳ ба мизоч махсуб меёбанд (ҷадвали 3.3).

Ҷадвали 3.3. - Механизмҳои таъмини рақобатпазирӣи КНАМ

№	Номгӯи механизмҳои таъминкунандаи рақобатпазирӣ	Ихт.	Сарчашма (адабиёт)	Саҳ
1	Механизми рушди инноватсионӣ	МРИ	А. С. Шаранин., Механизм инновационного развития организации // Инновации № 1 (111)., 2008.	112-115
2	Механизми маркетинг ва брендикунонӣ	ММБ	Х. Д. Григорьевич., Механизм формирования и реализации стратегии маркетинга опережающего развития // «Инновации и инвестиции». № 4. 2023.	164-169
3	Механизми тағйироти ташкилию идоракунӣ	МТТИ	Келарев В.В Механизм управления организационными изменениями предприятия в современных условиях., // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. 2014. №2.	64-69
4	Механизми диверсификатсия	МД	Шахабасов Р.А. Диверсификация как способ повышения уровня конкурентоспособности предприятий // Региональные проблемы преобразования экономики., №6., 2016.	40-46
5	Механизми шарикии бахши давлатию хусусӣ	МШДХ	Ходжаев П.Д. Организационно-экономические становления и развития государственно-частного партнерства в сфере услуг Республики Таджикистан: проблемы и перспективы развития: монография / Под ред. Д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Душанбе: «Ирфон», 2020. – 200 с.	135-142
6	Механизми сифати хизматрасонӣ ва таваҷҷуҳ ба мизоч	МСХТМ	Л.В. Макарова, С.В. Коновалова., Обеспечение качества и конкурентоспособности услуг // Инженерный вестник Дона., №1 (2018).	406-409

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [33, С.40-46., 91, С. 135-142., [111, С. 112-115](#), [162, С. 64-69.](#), [175, С. 406-409](#) [226, С. 164-169.](#),].

Бо мақсади амалӣ намудани марҳилаи интихоби механизми оптималии таъмини рақобатпазирӣи корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар,

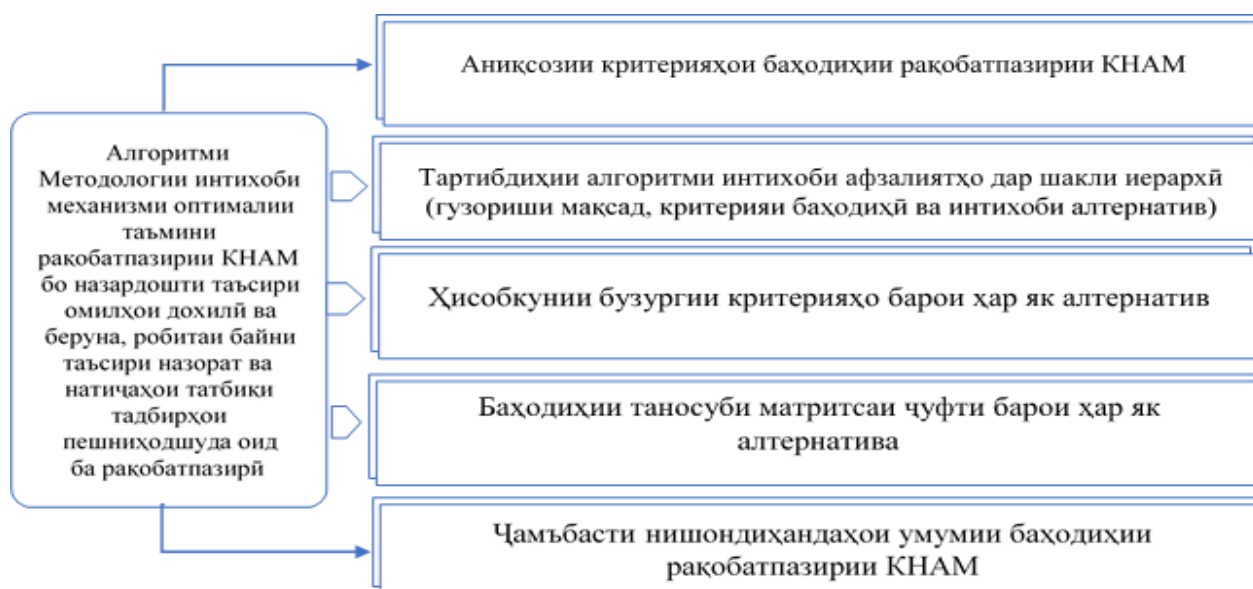
зарурияти таҳқиқи гурӯҳи механизмҳое, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, ба вуҷуд меояд

Мавриди қайд аст, ки аз дохили механизмҳои дар ҷадвали болоӣ инъикосгардида зарурияти интиҳоби механизми оптималӣ ба вуҷуд меояд, ва барои расидан ба ин мақсад методикаи илмӣ муосир мавҷуд буда, тариқи баҳогузориҳои эксперти амалӣ карда мешавад. Усули мазкур таҳлили матритсавии иерархии Томас Саати (Thomas Matrix Hierarchical Method) буда, як усули маъруфи таҳлилӣ ва моделсозӣ мебошад, ки асосан барои таҳлил ва интиҳоби самтҳои афзалиятнок истифода мешавад.

Асоси усули таҳлили матритсавии иерархиро ҳолгузориҳои експертон (коршиносон) ташкил медиҳад, ки шаҳодат аз арзёбии объективона ифода мегардад.

Дар мисоли мо ба сифати респондентҳо мутахассисон ва алоқамандони соҳаи нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мавриди пурсиш қарор дода шуданд.

Бо мақсади татбиқи усули зикршуда марҳилаҳои истифодаи онро тариқи алгоритми зерин ба расмият медарорем (расми 35).

Расми 35. Алгоритми интиҳоби механизми оптималии рақобатпазирии КНАМ бо усули иерархӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз расми 35 бармеояд, алгоритми интиҳоби механизми амалии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар бо назардошти

таъсири омилҳо аз аниқсозии критерияҳои баҳодихии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар, тартибдиҳии алгоритими интихоби афзалиятҳо дар шакли иерархӣ, (гузориши мақсад, критерияи баҳодихӣ, ва интихоби алтернатив), баҳодихии таносуби матритсаи ҷуфтӣбарои ҳар як алтернатива ва дар охир аз марҳилаи ҷамъбасти нишондиҳандаҳои умумии баҳодихии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар иборат мебошад.

Мавриди зикр аст, ки усули дар боло зикргардида аз афзалият ва камбудихо иборат мебошад, ки дар ҷадвали 3.4 оварда мешаванд (ҷадвали 3.4).

Ҷадвали 3.4. - Афзалиятҳо ва камбудихои усули таҳлили иерархии Томас Саатӣ

Ҷанбаҳои таҳқиқгардида	Афзалиятҳо	Камбудихо
Соддафаҳм будан Ҳангоми истифода	Сохтори иерархӣ барои истифодабарандагон равшан ва фаҳмо аст.	Дар ҳолати зиёд будани омилҳо ва алтернативаҳо мураккаб ва вақтгалаб мебошад.
Қабули қарорҳои мушаххас	Имконият медиҳад, ки қарорҳои стратегӣ ва тактикӣ бар асоси таҳлили илмӣ қабул карда шаванд.	Натиҷаҳо метавонад субъективӣ бошанд, агар баҳогузорӣ нодуруст ё ғайриодилона сурат гирад.
Имкони муқоисаи ҷуфтӣ	Ба таври дақиқ нишон медиҳад, ки кадом меъёр ё алтернатива нисбатан муҳимтар аст.	Сатҳи дақиқии муқоисаҳо паст мешавад, агар иштирокчиён ба муҳамият дуруст баҳо надиханд.
Ҳисобҳои рақамии дақиқ	Натиҷаҳо бо ҳисобҳои муайян ва миқёсӣ асос ёфта, тавассути формулаҳо амалӣ мешаванд.	Тафтиши мутобиқат лозим аст ва агар нишондиҳандаҳо ба талабот ҷавобгӯ набошад, ҳисобҳо бояд такрор шаванд.
Мутобиқшавӣ ба мавзӯҳо	Дар соҳаҳои гуногун (иқтисод, нақлиёт, маъмурият ва ғайра) истифода мешавад.	Нигоҳ доштани мутобиқати ҳамаи ҷадвалҳо ва матритсаҳо барои муҳосибон ва таҳлилгарон заҳматгалаб аст.
Имкони таҳлили гурӯҳӣ	Ба гурӯҳҳо имкон медиҳад, ки якҷоя қарор қабул намоянд ва таҷрибаи якдигарро истифода баранд.	Мавҷудияти ихтилофи назар миёни аъзои гурӯҳ метавонад натиҷаҳои таҳлилро таҳриф намояд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф [[102, С. 108 -115., 134, С. 69-75., 191, С. 313-324.](#)]

Аз маълумотҳои ҷадвали 3.4. дида мешавад, ки ҷанбаҳои дорони афзалияти усули болозикр соддафаҳм будан Ҳангоми истифода, қабули қарорҳои мушаххас, имкони муқоисаи ҷуфтӣ, ҳисобҳои рақамии дақиқ, мутобиқшавӣ ба аксари мавзӯот (ба мавзӯи мо низ мутобиқ аст) ва имкони таҳлили гурӯҳӣ мебошанд, ки

то андозае барои интихоби механизми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар мувофиқ ба мақсад аст. .

Барои амалӣ намудани чараҳои банақшагирӣ меъёрҳои баҳодихиро муайян намуда, алтернативаҳои механизми таъмини рақобатпазирии КНАМ- ро дар асоси ҷадвали 9 баллӣ муқоиса менамоем. Бо мақсади таъсиси модели ТМИ критерияҳои баҳодихӣ ва интихоби алтернативаҳоро аниқ месозем (ҷадвали 3.5).

Ҷадвали 3.5. - Критерияҳои интихоби механизми оптималии таъмини рақобатпазирии КНАМ

Сатҳ	Ихт.	Нишондиҳандаҳои интиҳоб	Тавсифи нишондиҳанда	
Мақсад				
I.	ИМО	Интиҳоби механизми оптималӣ	Муайян намудани варианти оптималии таъмини рақобатпазирии КНАМ	
Критерияҳо				
II.	ЗИ	Захираҳои иқтисодӣ	Маҷмӯи дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, ки барои фаъолияти корхона зарур мебошанд.	
	СМ	Самаранокии молиявӣ	Бузургие ки таносуби натиҷаи корхонаро бо хароҷот ва захираҳо тавсиф медиҳад.	
	ВТ	Воситаҳои техникӣ	Маҷмӯи воситаҳои моддию техникӣ, ки барои таъмини ҳамлу нақл ва кори самараноки корхонаҳои нақлиёт истифода мешаванд	
	ЗИ	Захираҳои иттилоотӣ	Маҷмӯи маълумот ва иттилоот дар шаклҳои гуногун барои қонеъ намудани ниёзҳои иттилоотии истифодабарандагон он	
	ВБ	Вазъи беҳатарӣ	Ҳолати ҳимояи манфиатҳои ҳаётан муҳими фаъолияти корхона аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ	
	СБ	Сатҳи бароҳатӣ	Ҳолати муҳите, ки дар он шахс худро кулай ҳис мекунад.	
	МК	Малакаи кормандон	Сатҳи дониши кормандони корхонаҳои нақлиётӣ	
	Б	Брендинг	Раванди ташаккул ва рушди симои беҳамтои корхонаҳои нақлиётӣ ва эътибори дар бозор.	
	СД	Сатҳи дастрасӣ	Дастрасии мол, маҳсулот, дастгоҳҳо, ва хизматрасониҳо, барои истифодабарандагон	
СҲ	Суръати ҳаракат	Нишондиҳандае, ки вақти анҷом додани фаъолияти хизматрасониро барои муштариён чен мекунад		
Алтернативаҳо (механизмҳо)				
III.		A ₁	A ₂	A ₃
		Механизми рушди инноватсионӣ	Механизми маркетинг ва брендикунонӣ	Механизми тағйироти ташкилию идоракунонӣ
	Ихт.	МРИ	ММБ	МТТИ
		A ₄	A ₅	A ₆
		Механизми диверсификатсия	Механизми шарикии бахши давлатию хусусӣ	Механизми сифати хизматрасонӣ ва таваҷҷуҳ ба мизоҷ
	Ихт.	МД	МШБДХ	МСХТМ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф [134, С. 69-75., 191, С. 313-324.].

Баҳодиҳии меъёрҳо ва интиҳоби алтернативии ҳалли муаммо бо ёрии ТМИ дар асоси таҳлили пурсишномаҳо, инчунин бо роҳи муқоисаи таркиби объектҳои таҳлилӣ, амалӣ гардонида мешавад.

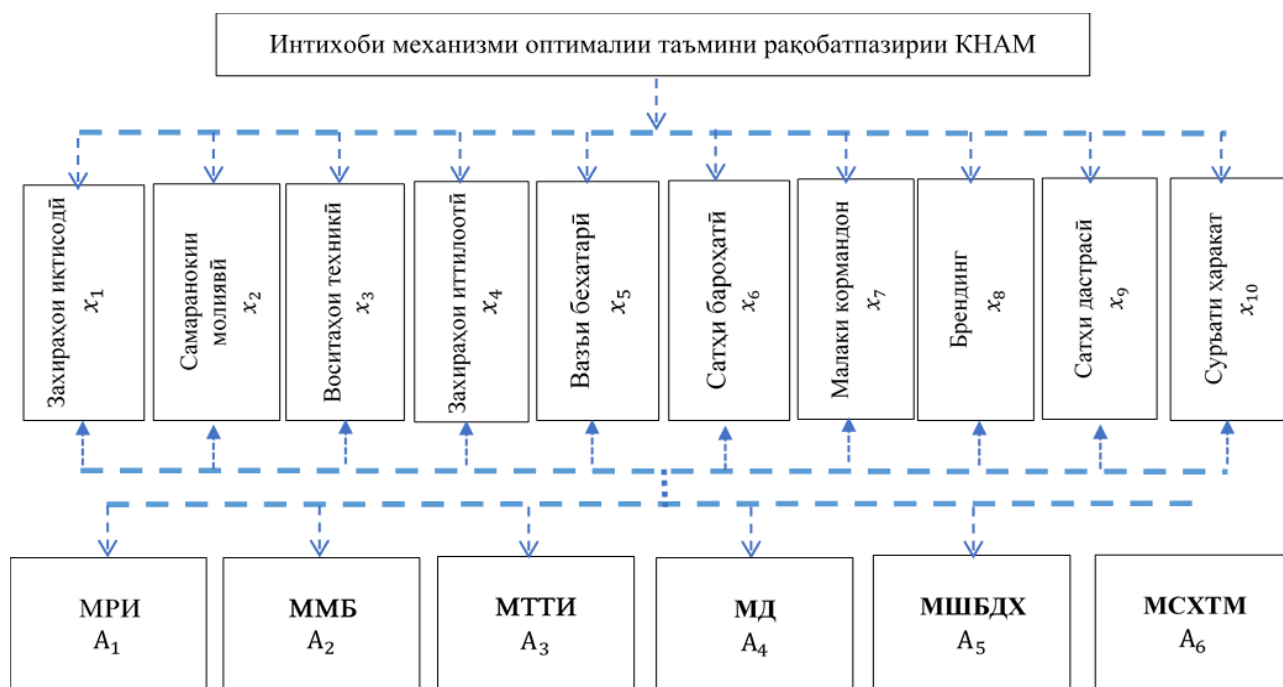
Барои муайян намудани механизми оптималии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти мусофирбар, таҳияи чадвали ҳолгузори Т. Саати ба мақсад мувофиқ мебошад (чадвали 3.6).

Чадвали 3.6. Меъёрҳои баҳодиҳии рақобатпазири нақлиёти мусофирбар бо усули ТМИ-и Томас Саати

Интенсивнокии нисбӣ	Муайянкунӣ	Тавсиф
1	Муҳимияти баробар	Ҳиссаи баробарии ду критерия дар мақсад
3	Афзалияти нисбӣ як нишондиҳанда нисбат ба дигар	Таҷриба ва муҳокима афзалияти як алтернативро нисбат ба дигар нишон медиҳад
5	Афзалияти назаррас ё қавӣ	Таҷриба ва муҳокима афзалияти як критерияро нисбат ба дигар нишон медиҳад
7	Афзалияти хеле назаррас	Яке аз критерияҳо бартариро доро мегардад, ки он амалан назаррас мегардад
9	Афзалияти хеле қавӣ	Афзалияти ошкорои як критерия нисбат ба дигар, ки нисбатан қавитар эътироф мегардад
2, 4, 6, 8	Қарорҳои ғоиславӣ байни ду муҳокимаҳо	Ҳангоми ҳолатҳои созишӣ истифода мегардад
Бузургҳои баракси шумораҳои болоӣ	Ҳангоми муқоисаи як критерия бо дигар, ки дар натиҷа яке аз шумораҳои болоӣ ба миён ояд, он гоҳ ҳангоми муқоисаи критерияи дуюм бо аввал бузургии баракс ба даст меояд	-

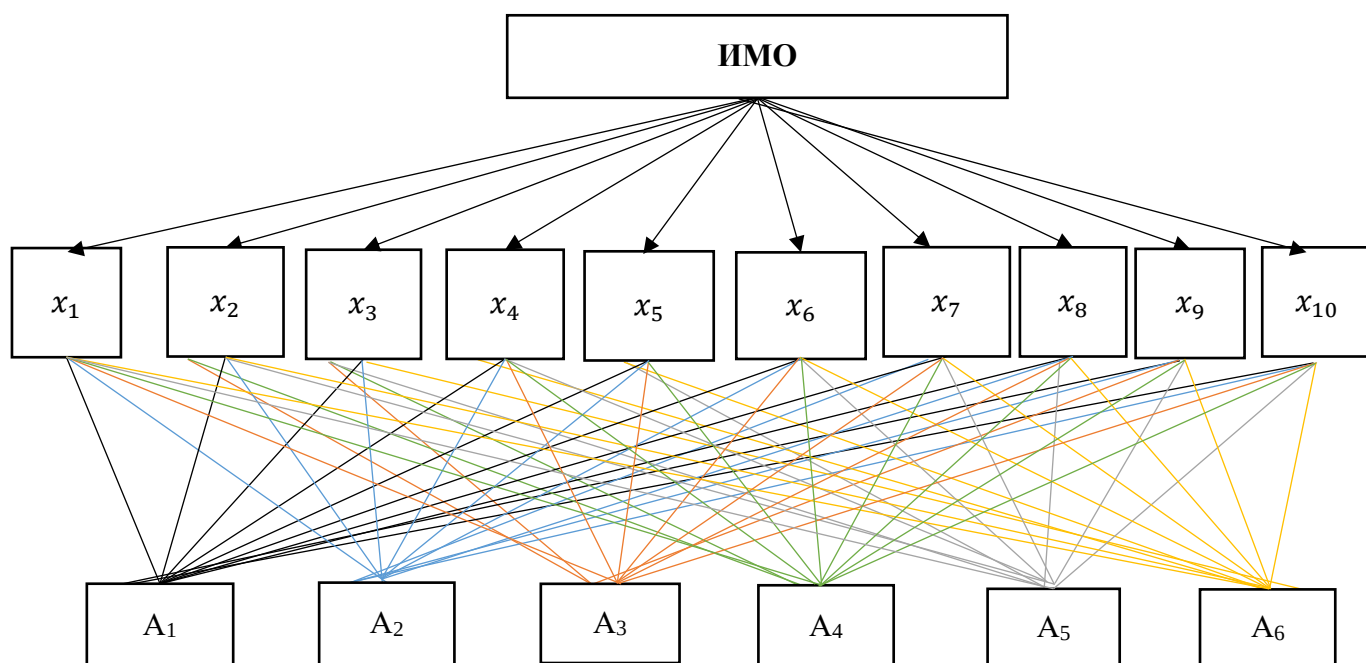
Сарчашма: Таҳияи муаллиф [[134, С. 69-75.](#), [191, С. 313-324.](#)].

Дар марҳилаи навбатӣ бо мақсади сохтани алгоритми иерархии интиҳоби омилҳои таъсирпазир ба рақобатпазирии нақлиёти мусофирбар критерияҳои баҳодиҳӣ ва интиҳоби алтернативаҳо дар вобастагӣ аз дараҷаи иерархӣ (мақсад, вазифа ва алтернативаҳои қабули қарор) аниқ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки интиҳоби самтҳои баҳодиҳии рақобатпазирии нақлиёти мусофирбарӣ дар мисоли мо дар намуди вариантҳои гуногун ташаккул ёфта, он вобаста бо истифодаи критерияҳои интиҳоб амалӣ карда мешавад (расми 36).

Расми 36. Критерияҳои интихоби самтҳои рақобатпазирии нақлиёти мусофирбар
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Бо истифода аз маълумотҳои расми 36 сохтори иерархии интихоби альтернативаҳо ва баҳодихии онҳоро тарҳрезӣ менамоем (расми 37).

Расми 37. Сохтори марҳилаҳои гузаронидани таҳлил
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар асоси тартиботи ирархияи матраҳгардида, экспертон ба альтернативҳои пешниҳод гардида ҳолгузори менамоем, то он ки ба рақобатпазирии намуди

нақлиёти мусофирбар баҳои объективона гузошта шавад. Ҳамин тавр, натиҷаи ҳолгузори респондентҳоро дар ҷадвали зерин ҷой медиҳем.

Ҷадвали 3.7. Матритсаи бузургии критерияҳо

	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}
x_1	1	10	9	7	3	4	3	5	3	5
x_2	1/10	1	8	3	4	3	1	2	4	8
x_3	1/9	1/8	1	5	7	6	9	3	6	4
x_4	1/7	1/3	1/5	1	6	8	2	5	3	5
x_5	1/3	1/4	1/7	1/6	1	7	5	3	2	3
x_6	1/4	1/3	1/6	1/8	1/7	1	4	1	3	2
x_7	1/3	1	1/9	1/2	1/5	1/4	1	5	2	3
x_8	1/5	1/2	1/3	1/5	1/3	1	1	1	3	7
x_9	1/3	1/4	1/6	1/3	1/2	1/3	1/3	1/3	1	9
x_{10}	1/5	1/8	1/4	1/5	1/3	1/2	1/2	1/7	1/9	1

Сарчашма: Таҳияи ва ҳисоби муаллиф.

Бо мақсади баҳодиҳии ҳисса ва муайянкунии мавқеи омилҳои асосӣ дар интиҳоби механизми оптималии таъминоти рақобатпазирӣи КНАМ, мегузарем ба таҳлили бузургии омилҳо ва таносуби онҳо бо истифода аз формулаҳои дар ҷадвали зер додашуда (ҷадвали 3.8).

Ҷадвали 3.8. Усулҳои баҳодиҳии рақобатпазирӣи нақлиёти мусофирбар

p/m	Формула	Маънидод	Таъинот
1	$a_{ij} = \frac{1}{a_{ji}}$	a_{ij} - муносибат критерияи i бо критерияи j . $a_{ij} = 1$.	Ҳисоби гурӯҳи матритсаи ҷуфтӣ
2	$W_i = \frac{S}{\sum_{i=1}^n S_i}$	S_j – ҷамъи i - унсурҳо дар ҳар сутуни j -и матритсаи муқоисаи ҷуфтҳо.	Ҳисоби қиматҳои ҳосил векторҳои матритса
3	$\lambda_i = \sum_{i=1}^n S_i * W_i$	(λ_i) нишондиҳандаи наздикшавӣ ба сатҳи хусусии матритса	Ҳисоби нишондиҳандаҳои наздикшаванда ба қиматҳои ҳосил матритса
4	$\lambda_{max} = \sum_{i=1}^n \lambda_i$	(λ_{max}) нишондиҳандаҳои максималии наздик ба қимати ҳосил матритса	Ҳисоби нишондиҳандаҳои максималии наздик ба қимати ҳосил матритса
5	$I_s = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1}$	(I_s) индекси мувофиқат	Ҳисоби дараҷаи мувофиқати мулоҳизоти экспертҳо
6	$O_s = \frac{I_s}{M(uo)}$	$M(uo)$ – бузургии миёнаи таносуби мувофиқат.	Баҳодиҳии таносуби мувофиқат мулоҳизоти экспертҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳамчунин, тавассути барномаи компютерии MS Excel бо истифода аз формулаҳои 1 ва 2 (ҷадвали 3.8) ҳиссаи критерияҳои интихоби алтернативаҳо барои интихоби механизми таъминоти рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар (КНАМ) муайян менамояд, ки натиҷаи онҳо дар ҷадвали 3.9 пешниҳод мегардад.

Ҷадвали 3.9. - Натиҷаи ҳисоби ҳиссаи критерияҳои интихоби алтернативаҳо

a_{ij}	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	Σ	W
x_1	1,000	10,000	9,000	7,000	3,000	4,000	3,000	5,000	3,000	5,000	50,000	0,229
x_2	0,100	1,000	8,000	3,000	4,000	3,000	1,000	2,000	4,000	8,000	34,100	0,156
x_3	0,111	0,125	1,000	5,000	7,000	6,000	9,000	3,000	6,000	4,000	41,236	0,189
x_4	0,143	0,333	0,200	1,000	6,000	8,000	2,000	5,000	3,000	5,000	30,676	0,140
x_5	0,333	0,250	0,143	0,167	1,000	7,000	5,000	3,000	2,000	3,000	21,893	0,100
x_6	0,250	0,333	0,167	0,125	0,143	1,000	4,000	1,000	3,000	2,000	12,018	0,055
x_7	0,333	1,000	0,111	0,500	0,200	0,250	1,000	5,000	2,000	3,000	13,394	0,061
x_8	0,200	0,500	0,333	0,200	0,333	1,000	0,200	1,000	3,000	7,000	13,767	0,063
x_9	0,333	0,250	0,167	0,333	0,500	0,333	0,500	0,333	1,000	9,000	12,750	0,058
x_{10}	0,200	0,125	0,250	0,200	0,333	0,500	0,333	0,143	0,111	1,000	3,196	0,015
S	3,004	13,917	19,371	17,525	22,510	31,083	26,033	25,476	27,111	47,000	233,030	1,066
Λ	0,687	2,171	3,654	2,459	2,254	1,709	1,595	1,604	1,581	0,687		
λ_{max}		18,402										
$ИМ$		93,4%										
$ТМ$		62,7%										

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Ҳисобҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки ба интихоби механизми муносиби таъмини рақобатпазирии КНАМ, таъсири бештарро омилҳои иқтисодӣ - 22,9%, техникӣ - 18,9%, молиявӣ - 15,6%, иттилоотӣ - 14,0%, бехатарӣ – 10,0% ва дигарон доранд, ки дар ҷадвали навбатӣ натиҷаи ҳисоби онҳо оварда мешавад.

Ҷадвали 3.10. Мавқеи омилҳои таъсиррасон ба интихоби алтернативаҳо

Нишонд иҳанда	Мавқеи таъсиррасонии омилҳои интихоби алтернативҳо									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Омилҳо	x_1	x_3	x_2	x_4	x_5	x_8	x_7	x_9	x_6	x_{10}
Σ	50,00	41,24	34,10	30,67	21,89	13,77	13,39	12,75	12,02	3,20
W	0,229	0,189	0,156	0,140	0,100	0,063	0,061	0,058	0,055	0,015
%	22,9	18,9	15,6	14	10	6,3	6,1	5,8	5,5	1,5

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Ҳисоби индекси мувофиқат (ИМ) ва таносуби муносибат (ТМ) аз он гувоҳӣ медиҳад, ки баҳои экспертҳо вобаста ба яқрании ҳисоби нишондиҳандаҳои наздикшаванда ба қиматҳои хоси матритса ба 93,4% ва алоқамандии таносуби муносибати он ба 62,7% баробар мебошад. Ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки натиҷаи ҳисоби бузургҳои зикршуда дурустии интиҳоби омилҳои баёншуда (аз $X_1 - X_{10}$) –ро ифода менамояд. Аз ин рӯ, ба ҳисоби бузургҳои алтернативҳо ва интиҳоби варианти мувофиқи он мегузарем.

Бояд қайд кард, ки барои интиҳоби варианти алтернативии механизмҳои таъмини рақобатпазирии нақлиёти мусофирбар зарурияти муайянкунии баҳои миёнаи ҳиссаи ҳар як алтернатив таҳти таъсири критерияҳои интиҳоб ба миён меояд, ки натиҷаи таҳлили он дар ҷадвали навбатӣ оварда шудааст (ҷадвали 3.11).

Ҷадвали 3.11. - Натиҷаи ҳисоби ҳиссаи критерияҳои интиҳоби алтернативаҳо

Нишонд иханда		A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	Σ	W	λ	λ _{max}	ИМ (%)	ТМ (%)
К1	A ₁	1,000	9,000	7,000	4,000	2,000	1,000	24,000	0,288	0,866	0,000	0,000	0,000
	A ₂	0,111	1,000	8,000	2,000	6,000	4,000	21,111	0,254	2,801	0,000	0,000	0,000
	A ₃	0,143	0,125	1,000	8,000	5,000	1,000	15,268	0,183	3,178	0,000	0,000	0,000
	A ₄	0,250	0,500	0,125	1,000	9,000	2,000	12,875	0,155	2,415	0,000	0,000	0,000
	A ₅	0,500	0,167	0,200	0,111	1,000	4,000	5,978	0,072	1,670	0,000	0,000	0,000
	A ₆	1,000	0,250	1,000	0,500	0,250	1,000	4,000	0,048	0,625	0,000	0,000	0,000
	S	3,004	11,042	17,325	15,611	23,250	13,000	83,232	1,000	6,845	6,845	0,169	0,136
К2	A ₁	1,000	9,000	7,000	5,000	6,000	2,000	30,000	0,356	0,756	0,000	0,000	0,000
	A ₂	0,111	1,000	8,000	2,000	8,000	1,000	20,111	0,239	2,807	0,000	0,000	0,000
	A ₃	0,143	0,125	1,000	6,000	5,000	2,000	14,268	0,169	2,858	0,000	0,000	0,000
	A ₄	0,200	0,500	0,167	1,000	8,000	3,000	12,867	0,153	2,209	0,000	0,000	0,000
	A ₅	0,167	0,125	0,200	0,125	1,000	1,000	2,617	0,031	0,901	0,000	0,000	0,000
	A ₆	0,500	1,000	0,500	0,333	1,000	1,000	4,333	0,051	0,515	0,000	0,000	0,000
	S	2,121	11,750	16,867	14,458	29,000	10,000	84,196	1,000	6,420	6,420	0,084	0,068
К3	A ₁	1,000	6,000	8,000	2,000	7,000	1,000	25,000	0,301	0,884	0,000	0,000	0,000
	A ₂	0,167	1,000	9,000	3,000	8,000	2,000	23,167	0,279	2,252	0,000	0,000	0,000
	A ₃	0,125	0,111	3,000	4,000	7,000	1,000	15,236	0,184	3,926	0,000	0,000	0,000
	A ₄	0,500	0,333	0,250	1,000	8,000	2,000	12,083	0,146	1,546	0,000	0,000	0,000
	A ₅	0,143	0,125	0,143	0,125	1,000	1,000	2,536	0,031	0,977	0,000	0,000	0,000
	A ₆	1,000	0,500	1,000	0,500	1,000	1,000	5,000	0,060	0,482	0,000	0,000	0,000
	S	2,935	8,069	21,393	10,625	32,000	8,000	83,022	1,000	7,061	7,061	0,212	0,171
К4	A ₁	1,000	9,000	8,000	3,000	6,000	2,000	29,000	0,345	0,770	0,000	0,000	0,000
	A ₂	0,111	1,000	9,000	2,000	7,000	3,000	22,111	0,263	2,913	0,000	0,000	0,000
	A ₃	0,125	0,111	1,000	5,000	6,000	2,000	14,236	0,169	3,191	0,000	0,000	0,000
	A ₄	0,333	0,500	0,200	1,000	7,000	3,000	12,033	0,143	1,641	0,000	0,000	0,000
	A ₅	0,167	0,143	0,167	0,143	1,000	2,000	3,619	0,043	1,182	0,000	0,000	0,000
	A ₆	0,500	0,333	0,500	0,333	0,500	1,000	3,167	0,038	0,489	0,000	0,000	0,000
	S	2,236	11,087	18,867	11,476	27,500	13,000	84,166	1,000	6,874	6,874	0,175	0,141

Нишонд иханда	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	Σ	W	λ	λ _{max}	ИМ (%)	ТМ (%)
К5	A ₁	1,000	8,000	7,000	1,000	5,000	2,000	24,000	0,311	0,923	0,000	0,000
	A ₂	0,125	1,000	9,000	2,000	6,000	3,000	21,125	0,274	2,769	0,000	0,000
	A ₃	0,143	0,111	1,000	4,000	5,000	1,000	11,254	0,146	2,692	0,000	0,000
	A ₄	1,000	0,500	0,250	1,000	9,000	2,000	13,750	0,178	1,535	0,000	0,000
	A ₅	0,200	0,167	0,200	0,111	1,000	1,000	2,678	0,035	0,937	0,000	0,000
	A ₆	0,500	0,333	1,000	0,500	1,000	1,000	4,333	0,056	0,562	0,000	0,000
	S	2,968	10,111	18,450	8,611	27,000	10,000	77,140	1,000	6,384	6,384	0,077
К6	A ₁	1,000	8,000	7,000	5,000	7,000	3,000	31,000	0,391	0,761	0,000	0,000
	A ₂	0,125	1,000	8,000	3,000	6,000	2,000	20,125	0,254	2,573	0,000	0,000
	A ₃	0,143	0,125	1,000	6,000	5,000	1,000	13,268	0,168	2,910	0,000	0,000
	A ₄	0,200	0,333	0,167	1,000	4,000	2,000	7,700	0,097	1,532	0,000	0,000
	A ₅	0,143	0,167	0,200	0,250	1,000	1,000	2,760	0,035	0,836	0,000	0,000
	A ₆	0,333	0,500	1,000	0,500	1,000	1,000	4,333	0,055	0,547	0,000	0,000
	S	1,944	10,125	17,367	15,750	24,000	10,000	79,186	1,000	6,244	6,244	0,049
К7	A ₁	1,000	8,000	8,000	3,000	5,000	2,000	27,000	0,356	0,814	0,000	0,000
	A ₂	0,125	1,000	9,000	2,000	6,000	1,000	19,125	0,253	2,722	0,000	0,000
	A ₃	0,125	0,111	1,000	3,000	5,000	2,000	11,236	0,148	2,824	0,000	0,000
	A ₄	0,333	0,500	0,333	1,000	7,000	1,000	10,167	0,134	1,362	0,000	0,000
	A ₅	0,200	0,167	0,200	0,143	1,000	2,000	3,710	0,049	1,200	0,000	0,000
	A ₆	0,500	1,000	0,500	1,000	0,500	1,000	4,500	0,059	0,535	0,000	0,000
	S	2,283	10,778	19,033	10,143	24,500	9,000	75,737	1,000	6,359	6,359	0,072
К8	A ₁	1,000	6,000	9,000	3,000	7,000	3,000	29,000	0,349	0,728	0,000	0,000
	A ₂	0,167	1,000	8,000	2,000	6,000	2,000	19,167	0,230	1,911	0,000	0,000
	A ₃	0,111	0,125	1,000	5,000	7,000	3,000	16,236	0,195	3,645	0,000	0,000
	A ₄	0,333	0,500	0,200	1,000	8,000	2,000	12,033	0,145	1,682	0,000	0,000
	A ₅	0,143	0,167	0,143	0,125	1,000	2,000	3,577	0,043	1,269	0,000	0,000
	A ₆	0,333	0,500	0,333	0,500	0,500	1,000	3,167	0,038	0,495	0,000	0,000
	S	2,087	8,292	18,676	11,625	29,500	13,000	83,180	1,000	6,284	6,284	0,057
К9	A ₁	1,000	7,000	8,000	2,000	7,000	3,000	28,000	0,355	0,798	0,000	0,000
	A ₂	0,143	1,000	9,000	1,000	6,000	2,000	19,143	0,243	2,376	0,000	0,000
	A ₃	0,125	0,111	1,000	1,000	8,000	1,000	11,236	0,143	2,871	0,000	0,000
	A ₄	0,500	1,000	1,000	1,000	8,000	2,000	13,500	0,171	0,964	0,000	0,000
	A ₅	0,143	0,167	0,125	0,125	1,000	1,000	2,560	0,032	1,007	0,000	0,000
	A ₆	0,333	0,500	1,000	0,500	1,000	1,000	4,333	0,055	0,550	0,000	0,000
	S	2,244	9,778	20,125	5,625	31,000	10,000	78,772	1,000	6,044	6,044	0,009
К10	A ₁	1,000	7,000	6,000	1,000	8,000	2,000	25,000	0,310	0,910	0,000	0,000
	A ₂	0,143	1,000	8,000	2,000	7,000	1,000	19,143	0,237	2,320	0,000	0,000
	A ₃	0,167	0,125	1,000	3,000	8,000	2,000	14,292	0,177	2,829	0,000	0,000
	A ₄	1,000	0,500	0,333	1,000	9,000	3,000	14,833	0,184	1,370	0,000	0,000
	A ₅	0,125	0,143	0,125	0,111	1,000	2,000	3,504	0,043	1,456	0,000	0,000
	A ₆	0,500	1,000	0,500	0,333	0,500	1,000	3,833	0,048	0,523	0,000	0,000
	S	2,935	9,768	15,958	7,444	33,500	11,000	80,605	1,000	6,059	6,059	0,012

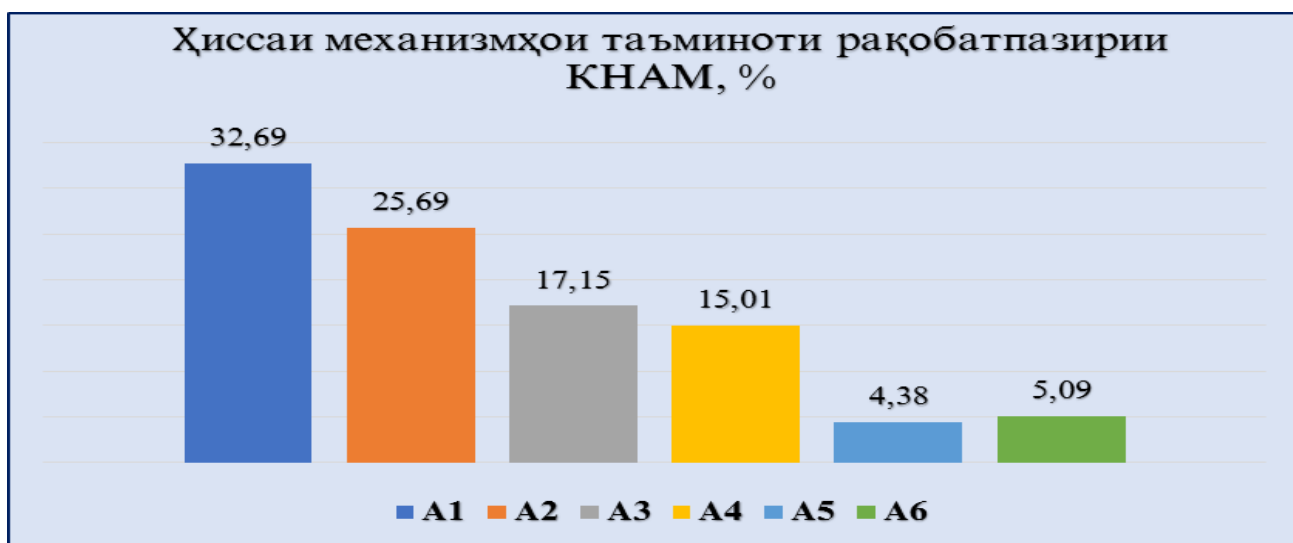
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Дар натиҷа, вобаста бо натиҷабардории ҳисоби ҳар як алтернативаҳо нисбати категорияҳои мухталиф, ки акси он дар ҷадвалҳои 3.10 ва 3.11 оварда шудааст, имконияти баҳои миёнаи ҳиссаи ҳар як алтернативаҳо (ҲА)-ро дар намуди зерин муайян менамоем.

$$X_A = \begin{bmatrix} 0,288 & 0,356 & 0,301 & 0,345 & 0,311 & 0,391 & 0,356 & 0,349 & 0,355 & 0,310 \\ 0,255 & 0,239 & 0,279 & 0,263 & 0,274 & 0,254 & 0,253 & 0,230 & 0,243 & 0,237 \\ 0,183 & 0,169 & 0,184 & 0,169 & 0,146 & 0,168 & 0,148 & 0,195 & 0,143 & 0,177 \\ 0,155 & 0,153 & 0,146 & 0,143 & 0,178 & 0,097 & 0,134 & 0,145 & 0,171 & 0,184 \\ 0,072 & 0,031 & 0,031 & 0,043 & 0,035 & 0,035 & 0,049 & 0,043 & 0,032 & 0,043 \\ 0,048 & 0,051 & 0,060 & 0,038 & 0,056 & 0,055 & 0,059 & 0,038 & 0,055 & 0,048 \end{bmatrix} * \begin{bmatrix} 0,215 \\ 0,146 \\ 0,177 \\ 0,132 \\ 0,094 \\ 0,052 \\ 0,057 \\ 0,059 \\ 0,055 \\ 0,014 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0,33 \\ 0,26 \\ 0,17 \\ 0,15 \\ 0,04 \\ 0,05 \end{bmatrix}$$

Натиҷаи таҳлили гузаронидашуда доир ба интихоби алтернативӣ мувофиқи таъминоти рақобатпазирии КНАМ гувоҳи аз он медиҳад, ки дар байни механизмҳои алтернативии додашуда, А1-механизми рушди инноватсионӣ мувофиқи баҳогузори пурсидашудагон тибқи маҷмӯи критерияҳои додашуда дар ҳаҷми 33 Ҷоиз мақоми аввалро касб намуд.

Барои ба таври муфассал мушоҳида намудани ҳиссаи механизмҳои алтернативии пешбинишудаи таъмини рақобатпазирии КНАМ расми наватӣ (расми 38) оварда мешавад.

Расми 38. Ҳиссаи механизмҳои алтернативии таъминоти рақобатпазирии КНАМ

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки татбиқи усулҳои иқтисодиёи риёзӣ, аз ҷумла МАИ, барои муайян намудани рақобатбардошти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ва баҳодиҳии объективӣ соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ тавассути истифодаи омилҳои таъминоти рақобатпазирии субъектони хоҷагидорӣ имконият медиҳад, самтҳои афзалиятноки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар вилояти Суғд муайян карда шаванд.

3.3. Самтҳои афзалиятноки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар вилояти Суғд

Таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар яке аз масъалаҳои муҳими рушди фаъолияти онҳо дар шароити муосир мебошад. Барои расидан ба ин мақсад мебошад механизми оптималии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар амал татбиқ карда шавад.

Раванди интихоби механизми оптималии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар, ки дар зербанди 3.2. бо ёрии усули таҳлили матритсавии иерархии (МАИ) ба амал бароварда шудааст аз он далолат медиҳад, ки яке аз механизм ё самти муносиби таъминкунандаи рақобаттобоварӣ ин истифодаи натиҷаҳои инноватсия дар фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар мебошад.

Бешак ҳақ ба ҷониби эксперт – назарсанҷон (кормандони соҳаи нақлиёти мусофирбар) мебошад, ки дар шароити рақамикунории иқтисодиёт арзёбии объективонаро ба амал оварда, татбиқи инноватсияро дар самти таъминоти рақобаттобоварии корхонаҳои мавриди таҳқиқ баён намуданд.

Қайд намудан бамаврид аст, ки барои татбиқи инноватсия дар фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар бо мақсади баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии онҳо зарур мешуморем то ба мафҳуми инноватсия равшанӣ андохта шавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ тафсирҳои гуногун ба монанди «навсозӣ», «навоарӣ», «навофарӣ» ва «навҷорисозӣ» ба назар мерасанд [\[57, С. 8-57\]](#).

Навоарӣ, инноватсия (аз калимаи англисии innovation) гирифта шуда, маънои ихтироъ ё идеяи навро, ки дар амал татбиқ гардида арзиши изофари таъмин менамояд, мебошад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ», ки соли 2012 таҳти рақами 822 қабул гардидааст, “инноватсия ин навоарӣ дар соҳаи техника, технология, қор, хизматрасонӣ ё идоракунии буда, ба

истифодаи комёбиҳои илм ва технологияи пешқадаме асос ёфтааст, ки самаранокии баланди истеҳсоли ва ҷамъияти дорад”, ифода гардидааст [3].

Иқтисодчии машҳур И. Шумпетер ҳамчун асосгузори инноватсия эътироф гардидааст. Ӯ ба ин бовар аст, ки навоарӣ асоси рушди иқтисодӣ буда, он ҳамчун асоси дигаргунсозиро бо назардошти истифодаи маҳсулоти нав, бозорҳои нав барои ҳалли муаммоҳои нав маҳсуб меёбад.

Равишҳои асосиро барои муайянкунии навоарӣ Баев Л.А., Шугуров В.Э. чудо намудаанд [114].

Ба назари С. В. Куприянов “навоарӣ омили калидии рушди иқтисодиёт буда, бояд бо навоариҳои ниҳодӣ мутобиқ карда шавад”.

Муаллиф ҳамчунин ҷонибдори сиёсати имтиёзӣ барои ҳавасмандии истифодабарандагони навоарӣ дар фаъолияти корхонаҳо мебошад.

Ба ақидаи Хоҷаев П.Д. “айни ҳол дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ дигаргунҳои зиёди инноватсионӣ ба амал омада истода, то андозае ба рушди принципҳои логистикӣ дар ташкили фаъолияти нақлиёти автомобилӣ мусофирбар мусоидат мекунанд”.

Дар сарчашмаҳои мавриди омӯзиш қарордодашуда инноватсияро аз рӯи дараҷа, хусусият, манбаи пайдоиш, ҷойгоҳ ва таъиноти он (ҷадвали 3.12) чудо менамоянд.

Ҷадвали 3.12 Тақсими навоариҳо аз рӯи меъёр ва зеркатегорияҳо

Меъри тақсимот	Зеркатегорияҳо
Дараҷаи радикалӣ	✓ Радикалӣ ✓ Ординарӣ (оддӣ) ✓ Такмилёфта
Хусусияти истифода	✓ Маҳсулотӣ ✓ Равандӣ (протсессӣ)
Манбаи пайдоиш	✓ Рушди илм ва техника ✓ Талаботи истеҳсолот ✓ Талаботи бозор
Ҷойгоҳ дар низом	✓ Вуруд ✓ Хуруҷ ✓ Сохтор
Таъинот	✓ Истеъмолкунанда ✓ Ҷомеа дар маҷмӯъ ✓ Бозори маҳаллӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [159, С. 15-24].

Аз маълумотҳои ҷадвали 3.13 дида мешавад, ки ҳар як меъёри тақсимгардида аз зеркатегорияҳо иборат мебошад. Ҳамзамон татбиқи навоарӣ аз мушкилот ҳолӣ набуда, аз мушкилоти маъмурию идоракунӣ, технологӣ ва субъективӣ иборат мебошад.

Одатан ду марҳилаи раванди инноватсиониро ҷудо менамоянд: тадқиқоти бунёдӣ ва татбиқӣ. Аз ин лиҳоз, барои корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ вилоти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди татбиқи инноватсия ва рақамикунӣ фаъолият сарчашмаҳои молиявӣ маблағгузорӣ шарикӣ бахши давлатию хусусиро муносиб медонем.

Тадқиқоти бунёдӣ ба рушди донишҳои креативӣ равона гардидааст. Тадқиқоти татбиқӣ барои тайёрии технологияи истеҳсолот ва омодагии ташкилию иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Равишҳои гуногун оид ба инноватсия ҷамъбаст гардида, таснифоти инноватсия (ҷадвали 3.13) дар соҳаи нақлиёт амалӣ карда шудааст.

Ҷадвали 3.13. – Таснифи навоариҳо дар КНАМ

Нишонаи таснифот	Навъҳои навоариҳо
Технологӣ	✗ Навовариҳо дар инфрасохтори роҳҳо ва ҳудудҳои ҳамшафати он ✗ Таҷдиди воситаҳои нақлиёт ✗ Такмили технологияи диспетчерӣ ва мониторинги хатсайрҳо
Қонунгузорӣ	✗ Танзими ҳаракати нақлиёт ✗ Татбиқи ҷазоҳо ба вайронкунадагони қоидаҳои ҳаракат
Маркетингӣ	✗ Тартибдиҳии ҷадвали ҳаракат бо дарназардошти хоҳишҳои мусофирон ✗ Ҷорӣ кардани намудҳои нави хизматрасонӣ ✗ Огоҳ кардани мусофирон дар бораи вақти ҳаракат ва интизорӣ ✗ Пешбурди хизматрасониҳои мусофиркашонӣ ва ташаккули имидж
Иқтисодӣ	✗ Инноватсияҳои сармоягузорӣ ✗ Сиёсати тарифӣ (наҳзгузорӣ)
Ташкилотию идоракунӣ	✗ Ҷалб ва омода кардани кадрҳо ✗ Ҳавасмандкунӣ ва рушди равиҳои мизоч-меҳварии кормандон ✗ Баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [\[126, С. 3-7\]](#).

Таснифоти дар ҷадвали 3.13 инъикосгардида, зинаҳои технологӣ, қонунгузорӣ, маркетингӣ, иқтисодӣ ва ташкилию идоракунӣ дар бар мегирад,

ки ҳар яки он дар ташаккул ва рушди инноватсия ва фаъолияти инноватсионӣ таъсири худро мерасонад.

Яке аз самтҳои истифодаи инноватсия дар самти нақлиёти мусофирбар тавассути татбиқи низоми автоматикунонидашудаи идоракунии бо назардошти рушди аутсорсинг [103, 109] (ҷадвали 3.14) низ асос ёфтааст.

Ҷадвали 3.14.- Аутсорсинг ва вазифаҳои он дар таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар

Намуди хизматрасонӣ	Вазифаи аутсорсинг	Ҳадафи аутсорсинг	Натиҷаи интизоршаванда
Хизматрасонии техникӣ	Таъмир ва хизматрасонии техникӣ тавассути нуктаҳои хизматрасонӣ	Коҳиши хароҷот барои нуктаҳои таъмири дохилӣ	Пастшавии хароҷот, беҳсозии сифати таъмири нақлиёт
Дастгирии технологияи инноватсионӣ	Назорат тавассути низоми GPS-мониторинг	Сабук кардани кори кормандон, беҳтарсозии инфрасохтори IT	Кори бефосилаи системаҳо ва назорати фаъолияти нақлиёт
Баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ	Вазифаи ҳисобгирӣ ва ҳисобот аз ҷониби ширкатҳои беруна	Кам кардани хароҷот барои шӯъбаи дохилии муҳосибот	Ҳисоботи дуруст ва саривақтӣ, кам шудани ҷаримаҳо
Логистика ва банақшагирии хатсайр	Истифодаи хизматрасонии ширкатҳои логистикӣ махсусгардонидашуда	Беҳтар кардани самаранокии роҳҳо, кам кардани ҳаракати беҳуда	Камшавии харчи сӯзишворӣ ва муҳлати интиқол
Маркетинг ва таблиғот	Истифодаи хизматрасонии таблиғотӣ ё рақамӣ (digital)	Қалби мизоҷони нав, баланд бардоштани сатҳи шиносӣ аз ҷониби мизоҷон	Афзоиши даромад ва хизматрасонӣ
Хизматрасонӣ ба муштарӣ	Истифодаи хизматрасонии маркази машваратии беруна	Пешниҳоди хизмати шабонарӯзӣ ва беҳсозии сифати хизматрасонӣ	Эътимоди бештар ва қаноатмандии мизоҷон

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [32, С. 379-381., 38, С. 8-128., 103, С. 239-240]

Вожаи "аутсорсинг" аз калимаҳои англисии "outsidesource using" - истифодаи захираҳои берунӣ гирифта шуда, як усули оптимизатсияи фаъолияти ширкат мебошад. Дар он вазифаҳои ғайриасосӣ дар асоси шартнома ба ташкилоти дигари иҷрокунанда, ки дар соҳаи дахлдор тахассус дорад ва дорои таҷриба ва таҷҳизоти зарурии техникӣ мебошад, интиқол дода мешаванд [103, С. 239-240].

Корхонаҳои нақлиётӣ метавонанд ба ширкати аутсорсинг хизматрасониҳои вобаста ба баҳисобгирӣ, таъмини барномавӣ, логистика, муносибатҳои рекламавӣ, инчунин хизматрасониҳои дастгирии мизоҷонро интиқол диҳанд.

Механизми инноватсионии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар барои қорӣ намудани технологияи муосир, оптималикунонии раванди бизнес, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, самаранокии иқтисодӣ, рушди устувор, мутобиқшавӣ ба тағйироти бозор ва навоариҳо дар низоми кадрӣ он оварда мерасонад. Таркиб ва тавсифи унсурҳои механизми мазкур дар ҷадвали зерин инъикос карда мешавад.

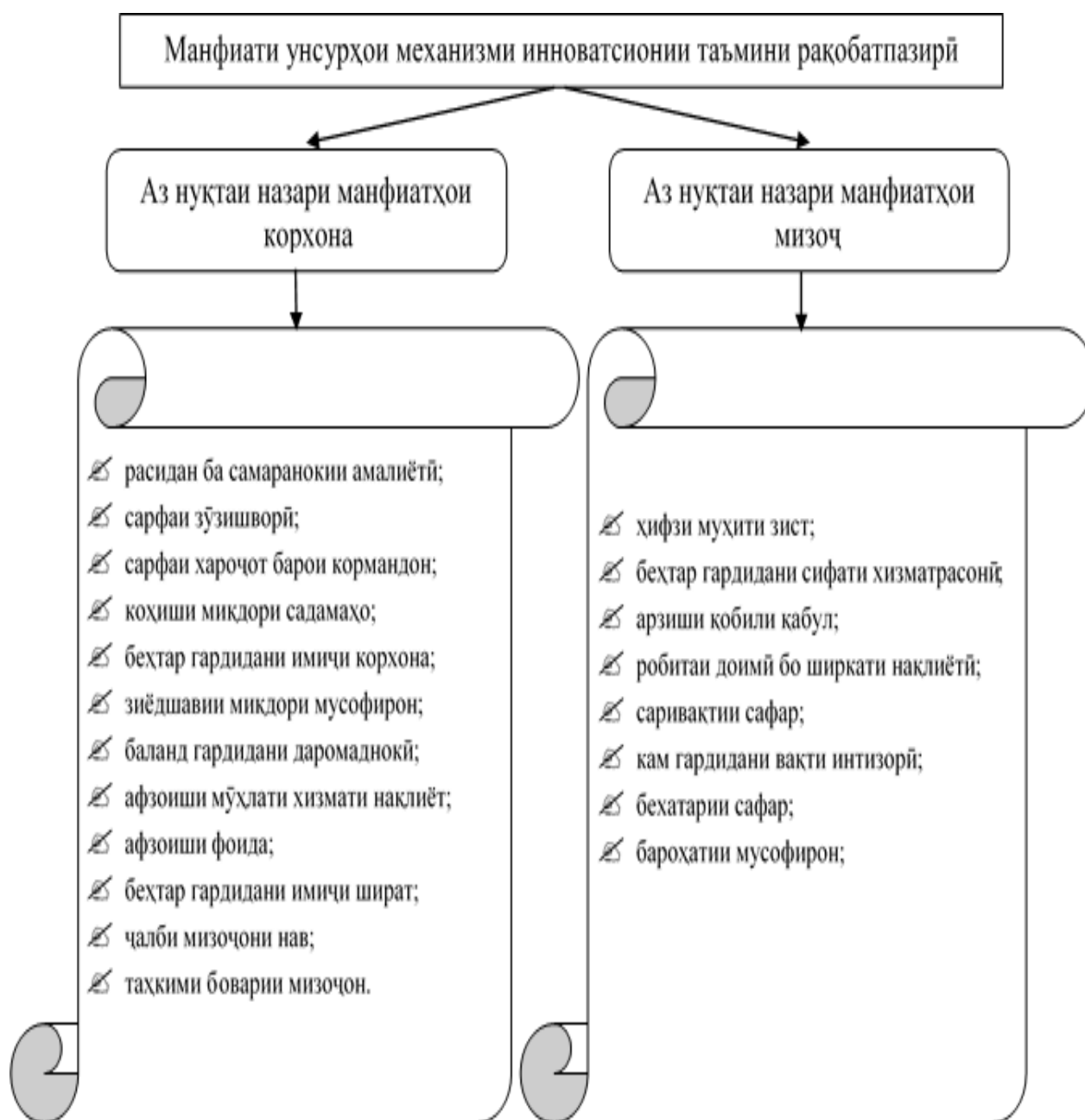
Ҷадвали 3.15. – Унсурҳои таркибии инноватсия ҳамчун механизми таъмини рақобатпазирии КНАМ

Унсурҳои таркибии инноватсия	Таркиби унсурҳо	Тавсифи унсурҳои таркибии инноватсия
Татбиқи технологияи муосир	Нақлиёти сабз	Истифодаи автобусҳои барқӣ ё гузариш ба нақлиётҳои, ки бо манбаҳои алтернативии энергия қор мекунад (масалан, муҳаррикҳои гидроген ё гибридӣ) метавонад хароҷоти амалиётро коҳиш дода, ба стандартҳои экологӣ ҷавобгӯ бошад
	Рақамикунонӣ	Қорӣ намудани низоми автоматикунонидашудаи идоракунии воситаҳои нақлиёт, низоми моҳворагии мониторинг ба оптимизатсияи хатсайро, қам қардани вақти бекорӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ мусоидат мекунад.
	Пардохти фосилавӣ	Истифодаи низоми муосири пардохт (NFC, қаммаҳои мобилӣ) бароҳатии мусофиронро таъмин намуда, раванди хизматрасониро суръат мебахшад.
Мутобиқсозии раванди қорӣ	Идоракунии парқи нақлиётӣ	Татбиқи низоми (Fleet Management) имқон медиҳад, ки ҳолати техниқии нақлиёт назорат қардида, сатҳи бекористии нақлиёт қам қардад.
	Таҳлили маълумотҳо	Истифодаи низоми (big data) барои таҳлил ва пешгӯии талабот, оптимизатсияи қадвалҳо, самаранок тақсим қардани захираҳо қўмақ мекунад.
	Аутсорсинг ва қамқорӣ	Қамқорӣ бо ширқатҳои технолoгӣ ё платформаҳои лoгистикӣ метавонад хароҷотро коҳиш дода, сифати хизматрасониро беҳтар қардонад.
Баланд қардидани сифати хизматрасонӣ	Бароҳатӣ барои мусофирон	Қорӣ намудани низоми муосир (қондитсионер, Wi-Fi, пурқунақи барқӣ, USB ва дисплейҳои иттилоотӣ қолибияти хизматрасониҳои қорхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбарро зиёд мекунад.
	Барномаҳои мобилӣ	Таҳияи барномаҳо барои мусофирон бо мақсади пайқирии қадвалҳо, қаридани қиптаҳо ва қирифтани

Унсурҳои таркибии инноватсия	Таркиби унсурҳо	Тавсифи унсурҳои таркибии инноватсия
		иттилоот дар вақти воқеи муносибат бо мизоҷонро беҳтар мекунад.
	Робитаи баръакс	Истифодаи платформаҳо метавонад барои ҷамъоварии фикру мулоҳизаҳо ва таҳлили қаноатмандии мизоҷон кумак намояд.
Самаранокии иқтисодӣ	Коҳиши хароҷот	Қорӣ намудани технологияҳои каммасраф ва беҳсозии масир хароҷоти сӯзишворӣ ва хизматрасониро коҳиш медиҳад.
	Сарчашмаҳои нави даромад	Ташаккул ва рушди хизматрасониҳои иловагӣ, ба монанди таблиғ, барномаҳои шарикӣ ё хизматҳои пулакӣ (экспресс хатсайрҳо) василаи афзоиши даромаднокии корхона мебошанд.
Рушди устувор	Ташаббусҳои экологӣ	Қорӣ намудани технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ширкат дар барномаҳои камкунии партовҳои CO ₂ обрӯи корхонаро дар минтақа ва дар сатҳи ҷаҳонӣ баланд мекунад
	Масъулияти иҷтимоӣ	Рушди нақлиёти дастрас барои одамони дорои имконияти маҳдуд ва иштирок дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ эътибори КНАМ – ро мустақкам мекунад.
Мутобиқшавӣ ба тағйироти бозор	Чандирӣ ва суръати посухгӯӣ	Инноватсия ба КНАМ имкон медиҳад, ки ба тағйироти бозор, талаботи нави танзимкунанда ва тамоюлҳои технология зудтар мутобиқ шаванд.
	Рақобат бо навъҳои алтернативии нақлиёт	Қорӣ намудани навоарӣ ба КНАМ дар рақобат бо хизматрасонии ride-sharing, каршеринг ва дигар шаклҳои ҳаракат кӯмак мекунад.
Навоариҳо дар низомии кадрӣ	Омузиши кадрҳо	Қорӣ гардидани технологияҳои нав тайёрии кормандонро тақозо мекунад, ки ин ба баландбардории самаранокии кори онҳо оварда мерасонад
	Рақамгардонии чараёни қорӣ	Қорӣ намудани низомии муосири қорӣ дар самти хизматрасонии воситаи нақлиёт ё идоракунии иттилоот мушкilotи кормандонро коҳиш дода василаи камшавии хатогиҳо мегардад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз гуфтаҳои қадвали 3.15 хулосабарорӣ кардан ҷоиз мебошад, ки манфиатҳои унсурҳои механизми инноватсионии таъмини рақобатпазирии КНАМ-ро аз нуктаи назари манфиатҳои корхона ва аз нуктаи назари манфиатҳои мусофирон баҳогузорӣ намудан мумкин аст (расми 39).

Расми 39. Самараи унсурҳои механизми инноватсионии таъмини рақобатпазирӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Маврид ба ёдоварист, ки дар шароити муосир усули муҳими инноватсионии фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар истифодаи самараноки низоми моҳворагии навигатсионӣ мебошад.

Айни ҳол дар саросари ҷаҳон низоми навигатсионӣ минтақавӣ ва байналмилалӣ мавҷуданд, ки барои оптимизикунии фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ нақши муҳим доранд. Маҳз тариқи низоми дар боло зикршуда беҳтар намудани идоракунии воситаҳои нақлиёт, беҳтар кардани

хатсайрҳо, кам кардани хароҷот ва беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ амалӣ карда мешавад (ҷадвали 3.16).

Ҷадвали 3.16. – Низомҳои навигатсионии минтақавӣ ва байналмилалӣ

Низомҳои навигатсионӣ	Мамлакат	Тавсиф	Самти истифода	Афзалият
1. Ҷаҳонӣ				
GPS (Global Positioning System)	ИМА	Барои муайянкунии мавқеъ, навигатсия ва пайгирии воситаи нақлиёт истифода мешавад	Идоракунии воситаи нақлиёт, оптималикунонии хатсайр, мониторинги нақлиёт	Дақиқии баланд ва фарогири ҷаҳонӣ
GLONASS (Глобальная навигатсионная спутниковая система)	Руссия	Фарогирии байналмилалиро таъмин намуда, барои пайгирӣ ва мониторинг истифода мешавад	Идоракунии воситаи нақлиёт, логистика, мониторинги нақлиёт	Дақиқии баланд ва махсусан дар самти шимол
Galileo	ИА	Барои истифодаи шаҳрван-дон таъин гардида, дақиқии баландро таъмин мекунад	Навигатсия, идоракунии воситаи нақлиёт, логистика	Дақиқии баланд, мустақилият аз низомҳои дигар
BeiDou	Чин	Фарогирии сатҳи ҷаҳонӣ	Навигатсия, идоракунии воситаи нақлиёт, логистика	Дар минтиқаи осӣ ва Уқёнуси Ором истифода мешавад
2. Минтақавӣ				
IRNSS (Indian Regional Navigation Satellite System)	Ҳинд	Барои Ҳиндустон ва минтиқаҳои атрофи он пешбинӣ шудааст	Навигатсия, идоракунии воситаи нақлиёт, мониторинг	Барои истифода дар Осиёи Ҷанубӣ оптималӣ карда шудааст
QZSS (Quasi-Zenith Satellite System)	Ҷопон	Барои Ҷопон, минтақаҳои Осиё ва Уқёнуси Ором пешбинӣ шудааст	Навигатсия, идоракунии воситаи нақлиёт, мониторинг	Дақиқии баланд дар шароити шаҳр

Сарчашма: Таҳияи муаллифдар асоси [56, [135, С. 7-9](#)].

Мавриди қайд аст, ки низоми моҳвораии GPS аз ҷониби Вазорати муҳофизати ИМА соли 1978 таъсис дода шуда, яке аз машҳуртарин ва паҳнғаштатарин низоми моҳвораӣ буда, 24 ҳамроҳаҳои таркибӣ дорад.

Низоми моҳворавии *ГЛОНАСС* соли 1982 аз ҷониби Иттиҳоди Шӯравӣ ба мадор бароварда шуда, 24 сентябри соли 1993 пурра ба кор дароварда шуд, ки соли 1995 зиёда аз 24 моҳвораро дар бар мегирифт.

Низоми моҳворавии *Galileo* аз ҷониби комиссияи Аврупо ва Агентии кайҳонии Аврупо (ESA) таъсис дода шуда, соли 2011 оғоз гардида, соли 2020 пурра дар мадор ҷойгир карда шудааст.

Низоми моҳворавии *BeiDou* аз ҷониби Агентии миллии кайҳонии Чин (CNSA) таъсис дода шуда, соли 2000 оғоз гардидааст ва соли 2020 ба анҷом расонида шудааст.

Низоми моҳворавии *QZSS* (Quasi-Zenith Satellite System) аз ҷониби вазорати нақлиёти Ҷопон таъсис дода шуда, соли 2018 ба кор шурӯъ намудааст.

Низоми моҳворавии *IRNSS* (Indian Regional Navigation Satellite System) / NavIC аз ҷониби Агентии кайҳонии Ҳиндустон (ISRO) таъсис дода шуда, соли 2016 ба фаъолият оғоз намудааст.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи низомҳои моҳворавии *GPS* ва *ГЛОНАСС* ба мақсад мувофиқ мебошанд, зеро ин ҳар ду низоми моҳворавӣ хусусияти глобалӣ ва умумикуравии истифодаро доро буда, онҳо дар фаъолияти соҳаи нақлиёт ва логистика, ҳимояи бехатарӣ ва назорати ҷамъиятӣ, соҳаи ҳарбию ҳавой, соҳаи кишоварзӣ, соҳаи сохтмон ва геодезия, соҳаи сайёҳӣ, варзиш, тичорат ва ғайра мавриди истифода қарор мегирад.

Барои соҳаи нақлиёти автомобилии мусофирбар, аз қабili автобусҳо, микроавтобусҳо, троллейбусҳо, таксӣ ва дигар хизматрасониҳо (расми 40) корбарӣ аз низомҳои *GPS* ва *GLONASS* метавонад дар ҳамаи марҳилаҳо самаранокӣ, бехатарӣ ва сатҳи хизматрасониро ба таври назаррас баланд бардорад. Бахусус дар самтҳои идоракунии мониторинг, барномасозӣ, таҳияи ҷадвалҳо ва речаҳои хатсайрҳо, ҳифзи таъмини бехатарӣ, идоракунии кадрҳо, пешгирии сарфи ғайримақсадноки сӯзишворӣ, назорати техникий нақлиёт тавассути воситаҳои хабардиҳандаи ҳушманд, баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ, таҳлил ва рушди стратегияи пешрафт ва ғайра истифода намудани низоми зикршуда ба мақсад мувофиқ мебошад.

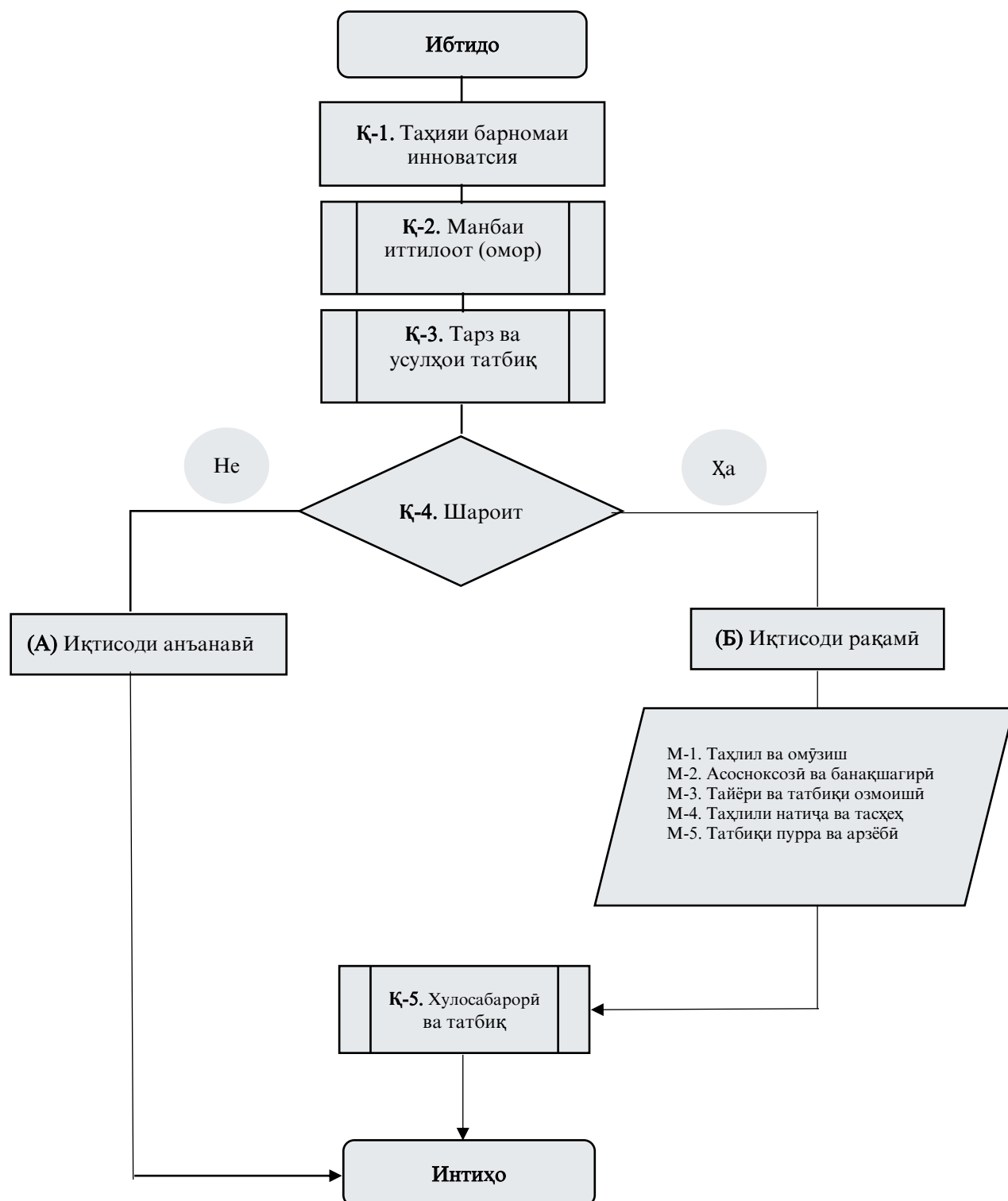

Расми 40. Истифодабарандагони "ГЛОНАСС / GPS" дар корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Мавриди қайд аст, ки тавассути татбиқи низомҳои моҳворавии GPS ва GLONASS ба натиҷаҳои зерин ноил гардидан мумкин аст:

- **Самаранокии иқтисодӣ** - кам кардани хароҷоти ҷорӣ соҳаи нақлиёт;
- **Самараи ташкилӣ** - ба вуҷуд овардани низоми ягонаи идоракунӣ;
- **Самараи иҷтимоӣ** - баланд бардоштани сифати хизматрасонии нақлиёт ба аҳоли, баланд бардоштани бехатарии нақлиёт;
- **Таъмини амният** - ташкили низоми мутамаркази иттилоотии идоракунӣ;
- **Самараи тичоратӣ** - гирифтани даромад аз фаъолияти низоми иттилоотӣ ба манфиати ташкилотҳои хусусӣ ва шаҳрвандон.

Бо мақсади татбиқи низоми моҳворавии **GPS** ва **ГЛОНАСС** дар фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар алгоритми татбиқи он, ки ба принципҳои идоракунии инноватсия, муносибати системавӣ ва идоракунии лоиҳа асос ёфтааст, оварда мешавад. Алгоритми мазкур универсалӣ буда, ба татбиқи ҳама гуна навоариҳои технологӣ мутобик карда мешавад (расми 41).

Расми 41. Алгоритми татбиқи инноватсия дар фаъолияти КНАМ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Истифодаи алгоритми дар расми 40 овардашуда аз қадамҳои таҳияи барномаи инноватсия, қадами манбаи иттилоот, қадами тарз ва усулҳои татбиқ, шароити татбиқ, марҳилаҳои татбиқ ва қадами хулосабарорӣ ва татбиқи нисбат иборат мебошад.

Дар қадами аввал, ки таҳияи барномаи инноватсия тавсиф гардидааст, зарурияти таҳияи барномаи инноватсия, ки аз ҳадафу вазифаҳо, самтҳои асосии дарбаргирӣ, марҳилаҳои амалисозӣ ва меъёрҳои баҳодихӣ ба вуҷуд меояд.

Қадами баъдӣ ин манбаи иттилоот буда, маълумотҳои оморӣ, маълумотҳои ҳисоботҳои молиявӣ, маълумотҳои ҳисоботи идоравӣ ва маълумотҳои баҳисобгирии фаврии дар корхонаи нақлиёти автомобилҳои мусофирбар амалишудаистодаро дар бар мегирад.

Қадами сеюм тарз ва усулҳои татбиқи барнома буда, аз ташаккули сохтори идоракунӣ ва фарҳанги инноватсионӣ, давраҳои татбиқ ва мониторинги он ба ҳисоб меравад.

Зинаи баъдӣ ин шароити татбиқи барномаи инноватсионӣ мебошад, ки аз шароити иқтисодии анъанавӣ ва иқтисодии рақамӣ иборат аст.

Мавриди зикр аст, ки дар шароити иқтисодии маъмулӣ ва ё анъанавӣ зарурати роҳандозии чунин барнома эҳсос намешуд. Аммо дар замони иқтисодии рақамӣ, ки рушди шаклҳои соҳибкорӣ асосёфта ба технологияҳои муосирро тақозо мекунад, татбиқи як барномаи инноватсионӣ амри зарурӣ ва саривақтӣ ба шумор меравад.

Мавриди ёдоварист, ки дар ин ҳол бояд марҳилаҳои таҳлил ва омӯзиш, асосноксозӣ ва банақшагирӣ, тайёри ва татбиқи озмоишӣ, таҳлили натиҷа ва тасҳеҳ ва татбиқи пурра ва арзёбӣ амалӣ карда шаванд. Бо мақсади тавсифдихӣ ва муайян намудани вазифаҳои асосии марҳилаҳои зарурӣ дар татбиқи механизми инноватсионии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар ҷадвали зерин маълумот ҷамъоварӣ карда шудааст (ҷадвали 3.17).

Чадвали 3.17. – Марҳилаҳои зарурӣ дар татбиқи механизми инноватсионии таъмини рақобатпазирии КНАМ

Марҳила		Зинаҳои иҷрошаванда	Вазифаҳои асосӣ
I	Таҳлилий	Таҳлили ҳолати ҷорӣ	• Ҷамъоварӣ ва ба низом даровардани маълумот доир ба воситаҳои ҳаракаткунанда • Арзёбии инфрасохтор ва технологияҳои мавҷуда • Таҳлили нишондиҳандаҳои молиявӣ ва амалиётӣ
		Муайянкунии мақсади стратегӣ	• Муайян намудани ҳадафҳо оид ба баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, кам кардани хароҷот ва таъмини бехатарӣ • Таҳияи меъёрҳои пешбурди фаъолият
		Арзёбии иқтисодии инноватсионӣ	• Таҳлили захираҳои инсонӣ ва технологӣ барои татбиқи навоариҳо • Муайянкунии сарчашмаҳои берунӣ ва дохилии маблағгузорӣ
II	Асосноксозӣ ва банақшагирӣ	Интихоб ва асосноксозии навоарӣ	• Асосноккунии техникаю иқтисодӣ • Муқоисаи роҳҳои ҳалли алтернативӣ аз рӯи хароҷот ва фоида
		Коркарди нақшаи татбиқ	• Таҳияи хатсайр • Муайян кардани захираҳо ва ӯҳдадорихо • Таҳияи буча
		Арзёбии таваккалӣ ва роҳи пастикунии сатҳи он	• Муайян кардани хатарҳои асосӣ (технологӣ, молиявӣ, меъёрӣ) • Таҳияи чораҳо оид ба кам кардани эҳтимолияти пайдоиш ва зарар
		Ташкили ҷамъкунии фикру мулоҳизаҳои ҷонибҳои манфиатдор	• Гузаронидани пурсиш аз мусофирон ва кормандон • Ташкили гурӯҳҳои мутамарказ бо шарикон, ва мақомоти танзимкунанда
III	Тайёрӣ ва татбиқи озмоишӣ	Омузиши кадрҳо	• Таҳияи маводи таълимӣ ва барномаҳои таълимӣ • Гузаронидани семинарҳои омузишӣ ва дарсҳои амалӣ
		Татбиқи озмоишӣ дар хатсайрҳои интихобшуда	• Озмоиши барномаи инноватсионӣ дар шароити воқеӣ дар минтақаи маҳдуд • Ҷамъоварии маълумоти амалиётӣ ва шарҳҳои иштирокчиёни озмоишӣ
	Таҳлили натиҷаҳо ва тасҳех	Мониторинг ва таҳлили озмоиш	• Муназзамсозии вақти сафар, қаноатмандии мусофирон • Муқоиса бо нишондиҳандаҳои мақсаднок
		Тасҳеҳи восита ва равандҳо	• Такмили қисми техникӣ ва тартиботи амалиётӣ • Таҷдиди қоидаҳо ва усулҳо
V	Арзёбӣ ва татбиқи пурра	Татбиқи пурра дар фаъолият	• Татбиқ дар тамоми фаъолият (тамоми хатсайрҳо) • Хариди ва ё модернизатсияи таҷҳизот
		Арзёбии ниҳоии самаранокӣ ва устувории механизм	• Ҷамъбасти нишондиҳандаҳои ниҳоии молиявӣ • Арзёбии натиҷаи татбиқи барнома

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳамин тариқ, ҳангоми татбиқи барномаи инноватсионӣ дар фаъолияти КНАМ бо мақсади беҳтаргардонии ҷанбаҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, баҳисобгирии он ва бо ин васила баланд шудани сифати хизматрасонии нақлиёт дар низоми нақлиёти автомобилии мусофирбар кумак мерасонад.

ХУЛОСА ОИД БА БОБИ 3

1. Барои рушди минбаъдаи соҳаи нақлиёти автомобилии мусофирбар, ошкор намудани захираҳои дохилӣ, бо мақсади ташаккули механизми таъмини рақобатпазирии байни КНАМ ва фароҳам овардани шароити зарурӣ ба мақсад мувофиқ аст. Бо мақсади таъмин ва баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар таҳияи механизми мукамал ва мушаххаси пешбурди фаъолияти молиявӣ ҳамаҷида бо назардошти ба инобат гирифтани таъсири омилҳои таъсиркунанда ба фаъолияти ин гуна корхонаҳо зарур аст.

2. Таҳти механизми таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар ҳамоҳангии иқтисодӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ, ҳавасмандкунӣ ва унсурҳои дигар, ки вазифаҳои мушаххасро ҳам дар микросатҳ ва ҳам дар макросатҳ дар доираи сохтори умумии мувофиқ бо ҳадафҳои муқарраршуда иҷро мекунанд, фаҳмида мешавад. Инчунин барои ташаккули механизми таъмини рақобатпазирии КНАМ муайянкунии сохтор мақсад, вазифа, олот (инструмент) ва натиҷагирии он зарур аст, зеро ҳар як механизм бо назардошти ба инобат гирифтани унсурҳои ташаккулдиҳандаи он ба ҳаракат дароварда мешавад.

3. Андешидани тадбирҳои муҳим барои истифодаи самараноки захираҳо аз дуруст ба роҳ монда шудани менеҷмент дар корхонаҳои мазкур гувоҳӣ медиҳад. Истифодаи самараноки вақт дар КНАМ муҳим аст, зеро он ба баланд гардидани самаранокии фаъолияти корхона тавассути баланд бардоштани қаноатмандии мусофирон оварда мерасонад. Истифодаи самараноки иттилоот дар КНАМ барои беҳтар кардани фаъолияти корхона, нақши муҳим мебозад, зеро бо истифода аз технологияи иттилоотӣ, корхонаҳо метавонанд самаранокии кори

худро беҳтар намуда, нақлиёт ва инфрасохторро оптимизатсия намоянд, ва талаботи мизочони худро ба таври мунтазам таъмин кунанд.

4. Новобаста аз камбудиву норасоиихое, ки дар натиҷаи таҳқиқи таркиби механизмҳои дар ҷадвалҳои болоӣ зикршуда муайян карда шуданд метавон хулоса намуд, ки татбиқи оқилонаи онҳо дар фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар аз манфиат холӣ набуда, дар маҷмӯъ ба чунин натиҷаҳо: баланд гардидани сифати хизматрасонӣ; коҳиши хароҷот; сармоягузорӣ ба таҷдиди парки нақлиётӣ; идора намудани нуфузи корхона; ҷалби сармояи давлатӣ ва грантҳо ва афзоиши ҳиссаи бозорӣ расидан мумкин аст. Қайд намудан ба маврид аст, ки барои таъмини рақобатпазирии КНАМ аз механизмҳои фаъолияти инноватсионӣ, маркетинг, тағйироти ташкилию идоракунӣ, диверсификатсия, шарикӣ бахши давлатию хусусӣ ва сифати хизматрасонӣ интихоби механизми оптималӣ ва таъсирноктарин зарур мебошад.

5. Мавриди қайд аст, ки аз дохили механизмҳои омӯхташаванда зарурияти интихоби механизми оптималӣ ба вуҷуд меояд ва барои расидан ба ин мақсад методикаи илмӣ муосир мавҷуд буда, тариқи баҳогузорӣ эксперти амалӣ карда мешавад. Усули мазкур таҳлили матритсавӣ иерархӣ Томас Саати (Thomas Matrix Hierarchical Method) буда, як усули маъруфи таҳлилӣ ва моделсозӣ мебошад, ки асосан барои таҳлил ва интихоби самтҳои афзалиятнок истифода мешавад. Асоси усули ТМИ-ро ҳолгузориҳои экспертӣ (коршиносон) ташкил медиҳад, ки шаҳодат аз арзёбии объективона ифода мегардад.

6. Бо мақсади сохтани алгоритми иерархӣ интихоби омилҳои таъсирпазир ба рақобатпазирии нақлиёти мусофирбар критерияҳои баҳодихӣ ва интихоби алтернативаҳо дар вобастагӣ аз дараҷаи иерархӣ (мақсад, вазифа ва алтернативаҳои қабули қарор) аниқ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки интихоби самтҳои баҳодихӣ рақобатпазирии нақлиёти мусофирбарӣ дар мисоли мо дар намуди вариантҳои гуногун ташаккул ёфта, он вобаста бо истифодаи критерияҳои интихоб амалӣ карда мешавад. Татбиқи усулҳои иқтисодӣ риёзӣ, аз ҷумла МАИ, барои муайян намудани рақобатбардошти КНАМ ва баҳодихӣ объективӣ соҳаи хизматрасонӣ нақлиётӣ тавассути

истифодаи омилҳои таъминоти рақобатпазирии субъектони хоҷагидорӣ имконият медиҳад, самтҳои афзалиятноки таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар дар вилояти Суғд муайян карда шаванд.

7. Одатан ду марҳилаи раванди инноватсиониро чудо менамоянд: тадқиқоти бунёдӣ ва татбиқӣ. Аз ин лиҳоз, барои корхонаҳои нақлиёти автомобилии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди татбиқи инноватсия ва рақамикунонии фаъолият сарчашмаҳои молиявӣ маблағгузорӣ шарикии бахши давлатӣ хусусиро муносиб медонем. Тадқиқоти бунёдӣ ба рушди донишҳои креативӣ равона гардидааст. Тадқиқоти татбиқӣ барои тайёрии технологияи истеҳсолот ва омодагии ташкили ҷиҳоди нигаронида шудааст.

8. Корхонаҳои нақлиётӣ метавонанд ба ширкати аутсорсинг, хизматрасониҳои вобаста ба баҳисобгирӣ, таъмини барномавӣ, логистика, муносибатҳои рекламавӣ, инчунин хизматрасониҳои дастгирии мизочонро интиқол диҳанд. Механизми инноватсионии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар барои ҷорӣ намудани технологияи муосир, оптималикунонии раванди бизнес, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, самаранокии ҷиҳоди, рушди устувор, мутобиқшавӣ ба тағйироти бозор ва навоариҳо дар низомии кадрӣ он оварда мерасонад.

9. Дар шароити муосир усули муҳими инноватсионии фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар истифодаи самараноки низомии моҳворавии навигатсионӣ мебошад. Айни ҳол дар саросари ҷаҳон низомҳои навигатсионии минтақавӣ ва байналмилалӣ мавҷуданд, ки барои оптималикунонии фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ нақши муҳим доранд. Маҳз тариқи низомии дар боло зикршуда беҳтар намудани идоракунии воситаҳои нақлиёт, беҳтар кардани хатсайрҳо, кам кардани хароҷот ва беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ амалӣ карда мешавад.

10. Барои соҳаи нақлиёти автомобилии мусофирбар, аз қабili автобусҳо, микроавтобусҳо, троллейбусҳо, таксӣ ва дигар хизматрасониҳо қорбарӣ аз низомҳои GPS ва GLONASS метавонад дар ҳамаи марҳилаҳо самаранокӣ,

беҳатарӣ ва сатҳи хизматрасониро ба таври назаррас баланд бардорад. Бахусус дар самтҳои идоракунӣ, мониторинг, барномасозӣ, таҳияи чадвалҳо ва речаҳои хатсайрҳо, ҳифзи таъмини беҳатарӣ, идоракунии кадрҳо, пешгирии сарфи ғайримақсадноки сӯзишворӣ, назорати техникии нақлиёт тавассути воситаҳои хабардиҳандаи ҳӯшманд, баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ, таҳлил ва рушди стратегияи пешрафт ва ғайра истифода намудани низоми зикршуда ба мақсад мувофиқ мебошад.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот

1. Муайян гардидааст, ки равишҳои классикӣ ва неоклассикӣ ба механизми табиӣ ва математикӣ барои танзими бозор асос ёфта, равишҳои институтсионалӣ ва системавӣ таъсири сохторҳои иҷтимоӣ ва низомҳои глобалиро меомӯзанд. Равиши стратегӣ тағйирот ва стратегияҳои рақобатро дар шароити муосир баррасӣ карда, равиши иқтисодӣ рақамӣ бошад ба таҳаввулоти технологӣ ва рақамикунони соҳаҳои иқтисодӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Мавриди ба ёдоварист, ки доир ба таҳқиқоти назарияи рақобат мактабҳои иқтисодӣ ба монанди мактаби амрикоӣ, англисӣ, скандинавӣ, шӯравӣ ва муосир мавҷуд мебошанд [1-М, 6-М, 8-М].

2. Дар натиҷаи таҳқиқот ба мо маълум гардид, ки рақобатпазирӣ аз нуқтаи назари тақсимот ба сатҳҳои ба ҳам алоқаманд ҷудо мешавад. Рақобатпазирӣ ба сатҳи инфиродӣ, микросатҳ, мезосатҳ, макросатҳ ва гипермакросатҳ ҷудо мешавад, ки дар расми зерин инъикос гардида, дар кадом самтҳои фаъолияти хоҷагидорӣ мансуб будани онҳо оварда шудааст [2-М, 7-М, 8-М].

3. Ба ақидаи муаллиф дар зери мафҳуми рақобатпазирӣ корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар қобилияти қонегардонии талаботи мизоч тавассути интиқоли миқдорӣ ва сифатии муайян, ки мавқеи хосро дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ бо назардошти гирифтани фоидаи зиёд ишғол менамоянд, фаҳмида мешавад. Таъминоти рақобатпазирӣ хизматрасонии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити муосир бидуни рақамигардонӣ ғайриимкон аст [3-М, 7-М, 14-М].

4. Иқтисоди рақамӣ - низомии ташкилию иқтисодист, ки ба технологияҳои рақамӣ асос ёфта, танҳо бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ алоқаманд набуда, ҳамзамон бизнес-равандҳоро тавассути интернет ва технологияҳои пешрафтаи муосири рақамӣ ташаккул медиҳад. Рақамисозӣ раванди воридшавии технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа ва табдили ҳама гуна равандҳои тичоратӣ, амалиёт, хизматрасонӣ дар формати рақамӣ мебошад. Рақамикунонӣ раванди иқтисодӣ буда, моделҳои фаъолияти самаранокӣ

корхонаҳо, тағйиротҳои инноватсионӣ, ҷаҳонбинии рақамӣ, ва муносибатҳои иқтисодии истифодаи технологияҳои муосирро дар бар мегирад [7-М,8-М,16-М].

5. Муайян карда шудааст, ки усулҳои таҳлил аз рӯи тарзи баҳодихӣ, тарзи инъикоси натиҷаҳои ниҳой, қабули қарорҳои идоракунӣ, объекти баҳодихӣ ва аз рӯи мақсади баҳодихӣ гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Усулҳо ва нишондиҳандаҳоро бо назардошти стратегияи устувории молиявӣ ва стратегияи мавқеъгирӣ гурӯҳбандӣ намудем, ки бо мақсади баҳодихии сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар истифода намудани онҳо ба мақсад мувофиқ мебошад [2-М, 4-М, 15-М].

6. Бо рушди технологияҳои рақамӣ ва афзоиши рақобат дар бозори нақлиёти автомобилӣ, корхонаҳои мусофирбар ба зарурати рақамикунонӣ рӯ ба рӯ шудаанд. Рақамикунонӣ на танҳо равандҳои кориро автоматӣ месозад, балки сатҳи хизматрасониро беҳтар намуда, самаранокии фаъолияти ширкатҳоро баланд мебардорад. Рақамикунонӣ марҳилаи нави автоматикунонӣ ва иттилоотонии фаъолияти иқтисодӣ ва идоракунӣ давлатӣ мебошад. Ин раванди гузариш ба технологияи рақамӣ мебошад, ки на танҳо ба истифода барои ҳалли муаммоҳои истехсолот, идоракунӣ ахборот, алоқа ва технологияҳо асос ёфтааст балки инчунин бо ёрии онҳо ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот бо мақсади пешгӯии вазъият, оптимизатсияи равандҳо ва хароҷот, ҷалби контрагентҳои нав ва ғайра амалӣ карда мешавад [1-М,11-М,15-М].

7. Ҷанбаҳои асосии инноватсионии онлайн-платформаҳои нақлиётӣ аз инҳо иборатанд: Автоматизатсия ва рақамикунонӣ – платформаҳо бо технологияҳои зеҳни сунъӣ роҳҳои беҳтар ва босуръати хизматрасониро муайян мекунанд. Таъмини шаффофияти бозори хизматрасонӣ – ҳамаи пардохтҳо тавассути системаҳои электронии бонкӣ анҷом дода мешаванд, ки ин ба кам кардани иқтисоди пинҳонӣ мусоидат мекунад. Самаранокии захираҳо – тавассути тақсимои дурусти нақлиёт, масрафи сӯзишворӣ ва вақт коҳиш дода мешавад [2-М,12-М,14-М].

8. Дар вилояти Суғд ҳиссаи мусофирбарӣ бо нақлиёти автомобилӣ рӯ ба болоравӣ овардааст. Агар соли 2018 дар вилояти Суғд ҳиссаи мусофирбарӣ

тавассути автомобилҳо 180,7 млн нафарро ташкил дода бошад, пас дар соли 2023 он ба 273,6 млн нафар баробар шудааст, ки тамоюли рушд ба ин нишондод 72,4 фоизро ташкил медиҳад. Мусофиргардиш дар вилоят дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 145,2 % баробар гардидааст. Таъминоти аҳоли бо автомобил ба ҳисоби 1000 нафар аҳоли дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 139,3 % баробар гардидааст, ки ин аз баланд гардидани некӯаҳволии аҳоли гувоҳӣ медиҳад. Ҳаҷми умумии муассисаҳои нақлиётӣ дар вилояти Суғд нисбат ба соли базисӣ 127,3% баробар гардидааст. Шумораи автобусҳо дар вилоят ба 106,7% ба шумораи нақлиёти сабукрав бошад ба 147,3 % баробар гардидааст. Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт дар соли 2023 ба 17000 нафар расида, нисбат ба соли 2018 ба 100,1% баробар гардидааст. Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёти ҳам рӯ ба болоравӣ дошта дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 135,9% баробар гардидааст. Хароҷоти аҳоли барои хизматрасонии нақлиётӣ мусофирбар дар соли 2023 нисбат ба соли 2018, 2,5 маротиба афзудааст. Фондҳои асосии соҳаи нақлиёт дар давраи таҳлилӣ ба 129,5 баробар гардидааст. Маблағгузорӣ дар соҳаи нақлиёт дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 ба 150% баробар гардидааст [1-М, 6-М, 13-М, 17-М].

9. Натиҷаи таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки фаъолияти корхонаҳои нақлиётии автомобилӣ ба монанди “МНА №32” (н. Ҷ. Расулов) Газелтранссервис (ш. Хучанд), Сайёр (н. Б. Ғафуров), Начот (ш. Исфара) рақобатпазирии сатҳи миёнаро аз мавқеи молиявӣ касб намуда, рақобатпазирии “Автомотосервис” (н. Б. Ғафуров), “Сорбон”, “Газелтранс К” (ш. Хучанд), “Коваи Истаравшан” (ш. Истаравшан) ва “Даврон” (ш. Панҷакент) дар сатҳи паст қарор дорад. Расми нишондиҳандаҳои мазкур шакли зеринро мегирад [3-М, 8-М, 14-М, 18-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

1. Дар кишварҳои пешрафта, рақамикунонӣ дар соҳаи нақлиёт тавонист ба тариқи инқилобӣ навоариву беҳбудии амалиро барои мизочон пешкаш намояд. Масалан: Uber ва Bolt – низоми пурра рақамӣ, ки фармоиши нақлиётро тавассути барномаҳои мобилӣ таъмин менамояд; China's Didi Chuxing – истифодаи технологияҳои зехнӣ барои оптимизатсияи ҳаракат ва кам кардани вақти интизорӣ; Yandex.Taxi дар Русия – автоматизатсия ва таҳлили маълумоти бозорӣ барои беҳтар кардани хизматрасонӣ. Yandex – Taxi соли 2011 таъсис ёфта, яке аз бузургтарин платформаҳои фармоиши нақлиёт дар кишварҳои пасошӯравӣ гардид. Дар соли 2020, он бо Uber - Russia муттаҳид шуда, фаъолияти худро васеъ намудааст. Платформаи Yandex –Taxi тавонист дар аксари кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Русия, Қазоқистон, Белорус, Ўзбекистон, Арманистон, Озарбойҷон ва Қирғизистон, мавқеи устувор пайдо кунад. Рушди иқтисоди рақамӣ ва густариши технологияҳои иттилоотӣ ба тағйироти кулӣ дар соҳаи нақлиёт ва логистика оварда расонидааст. Платформаҳои рақамии, ба монанди Didi - Chuxing, Yandex - Taxi, Uber ва Bolt, ки дар боло мушаххас таҳлил кардем, на танҳо низоми мусофиркашониро осонтар ва самараноктар кардаанд, балки ба рушди иқтисоди миллӣ низ таъсири назаррас расонидаанд [4-М, 9-М, 10-М].

2. Бо мақсади муйян намудани дараҷаи таъсиррасонии омилҳо тавассути усули PESTLE – таҳлил гурӯҳбандӣ намудани онҳоро ба мақсад мувофиқ медонем. Дар доираи усули зикршуда омилҳо ба 6 гурӯҳ аз ҷумлаи омилҳои сиёсӣ (Political), иқтисодӣ (Economic), иҷтимоӣ (Social), технологӣ (Technological), ҳуқуқӣ (Legal) ва экологӣ (Ecological) ҷудо карда мешаванд [5-М, 10-М, 13-М, 16-М].

3. Баҳодиҳии муҳити рақобатии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар (КНАМ) ҷанбаҳои мухталифи илмӣ ва амалиётро дар бар мегирад. Дар ин самт барои муайян кардани мавқеи КНАМ дар бозор ва таҳияи стратегия самаранок барои рақобатпазирии он муҳим аст. Имкониятҳои ҳавасмандкунӣ дар КНАМ бояд бо назардошти шароити иқтисодӣ ва фарҳангии маҳаллӣ, инчунин

ниёзҳои кормандон таҳия карда мешаванд. Низоми ҳавасмандии дуруст тарҳрезӣшуда метавонад ҳам сифати хизматрасониро баланд бардошта, ҳам ҷаҳолнокии кормандонро афзоиш диҳад [1-М, 8-М, 11-М, 14-М, 17 -М].

4. Баҳодиҳии дастгирии сохторӣ, идоракунии ва иттилоотии рақамӣ дар корхонаҳои нақлиёти мусофирбар барои баланд бардоштани самаранокии ҷаҳолият, сифати хизматрасонӣ ва қаноатмандии мизоҷон ҳеле муҳим аст. Ҳамоҳангсозии чунин ҷанбаҳо имкон медиҳад, ки на танҳо сифати хизматрасонӣ баланд бардошта шавад, балки сатҳи рақобатпазирии корхона низ афзоиш ёбад. Татбиқи стратегияҳои пешқадами идоракунии ва истифодаи технологияҳои рақамӣ барои расидан ба ин мақсад заминаи мусоид мебошад. Тадбирҳо оид ба арзиёбии таъмини рақобатпазирӣ дар КНАМ бояд ба таври комплексӣ таҳия шуда, ҳам ба муҳити дохили корхона (низоми молия, санъати идоракунии, иқтисодии кадрӣ) ва ҳам ба муҳити берунии он (мизоҷон, рақибон, бозор) равона карда шавад [2-М, 12-М, 15-М, 18-М].

5. Корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ метавонанд ба аутсорсинг, баҳисобгирии муҳосибӣ, дастгирии технологияи инноватсионӣ, логистика, маркетинг ва таълиқ, инчунин хизматрасониҳои дастгирии мизоҷонро интиқол диҳанд. Маърид ба ёдоварист, ки дар шароити муосир усули муҳими инноватсионии ҷаҳолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар истифодаи самаранокии низоми моҳворавии навигатсионӣ мебошад. Айни ҳол дар саросари ҷаҳон низоми навигатсионии минтақавӣ ва байналмилалӣ мавҷуданд, ки барои оптимизатсионии ҷаҳолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ нақши муҳим доранд. Низоми мазкур барои беҳтар намудани идоракунии воситаҳои нақлиёт, беҳтар кардани ҳатсайроҳо, кам кардани хароҷот ва беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ кӯмак мекунад [3-М, 6-М, 9 – М, 10-М].

6. Ҳар як меъёри тақсимгардида аз зеркатегорияҳо иборат мебошад. Ҳамамон татбиқи навоарӣ аз мушкilot холи набуда, аз мушкilotи маъмурию идоракунии, технологӣ ва субъективӣ иборат мебошад. Одатан ду марҳилаи раванди инноватсиониро ҷудо менамоем: тадқиқоти бунёдӣ ва татбиқӣ. Аз ин лиҳоз барои корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ вилояти Суғди Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар раванди татбиқи инноватсия ва рақамикунонии фаъолият марчашмаҳои молиявӣ маблағгузорӣ шарикӣ бахши давлатӣ хусусиро муносиб медонем. Тадқиқоти бунёдӣ ба рушди донишҳои креативӣ нигаронида шудааст. Тадқиқоти татбиқӣ барои тайёрии технологии истеҳсолот ва омодагии ташкили ҷисодӣ равона гардидааст [4-М,7-М,12-М, 17-М].

7. Ҳарчанд онлайн-платформаҳои нақлиётӣ ба ҷисоди милли таъсири мусбӣ мерасонанд, истифодабарии онҳо бо баъзе мушкилот низ рӯбарӯ ҳастанд: мушкилоти қонунгузорӣ – дар баъзе кишварҳо талаботи қатъӣ барои танзими фаъолияти ин ширкатҳо мавҷуд аст; таъмини бехатарии мусофирон ва ронандагон – масъалаи муҳофизати ронандагону мусофирон аз ҳодисаҳои номатлуб; танзими нархгузорӣ – баъзе платформаҳо нархҳо ба таври автоматӣ тағйир медиҳанд, ки ба муштариён таъсири манфӣ мерасонад; таъсир ба тақсими анъанавӣ – бисёр ронандагони тақсими маъмулӣ бо сабаби рақобати саҳт зарар мебинанд [5-М,8-М,14-М, 18-М].

8. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи низомҳои моҳворагии GPS ва ГЛОНАСС ба мақсад мувофиқ мебошанд, зеро ин ҳар ду низоми низоми моҳвораӣ хусусияти глобалӣ ва умумикуравӣ истифодаро доро мебошанд. Мавриди қайд аст, ки тавассути татбиқи низомҳои моҳворагии GPS ва GLONASS ба натиҷаҳои зерин ноил гардидан мумкин аст: самаранокии ҷисодӣ - кам кардани хароҷоти ҷорӣ соҳаи нақлиёт; самарои ташкилӣ – муҳайё намудани низомӣ ягонаи идоракунии; самарои иҷтимоӣ - баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо ва таъмини бехатарии нақлиёт; таъмини амният - ташкили низомӣ мутамаркази иттилоотӣ идоракунии; самарои тичоратӣ - гирифтани даромад аз фаъолияти низомӣ иттилоотӣ ба манфиати ташкилотҳои хусусӣ ва шаҳрвандон. Бо мақсади татбиқи низомӣ моҳворагии GPS ва ГЛОНАСС дар фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар алгоритми татбиқи он, ки ба принсипҳои идоракунии инноватсия, муносибати системавӣ ва идоракунии лоиҳа асос ёфтааст оварда мешавад. Алгоритми мазкур универсалӣ буда, ба татбиқи ҳама гуна навоариҳои технологӣ мутобик карда мешавад [1-М,6-М,15-М, 16-М].

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

- [1]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 28 декабри соли 2024.
- [2]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2023, №1417, мод.3; <https://mmk.tj>.
- [3]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2012, №822, <https://mmk.tj>
- [4]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳибдорӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2014, №1107 <https://mmk.tj>
- [5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нақлиёт (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2000, №11, <https://majmilli.tj/>
- [6]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» № 907 аз 28 декабри соли 2012. www.net.tj.
- [7]. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 103 с. [https://. minjust.wv.tj](https://minjust.wv.tj).
- [8]. Государственная целевая программа развития транспортного комплекса Республики Таджикистан до 2025 г.
- [9]. Программа экономического развития Республики Таджикистан на период до 2020 года. – Душанбе: 2016. – 141с.
- [10]. Тоҷикистон: 30-соли истиклолияти давлатӣ (маҷмуаи оморӣ), АОНПҚТ, Душанбе-2021-702с.
- [11]. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: АОНПҚТ, 2024. - 429с.
- [12]. Омори солонаи вилояти Суғд. -Хучанд, 2024. – 431с.
- [13]. Нақлиёт ва алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи оморӣ. –Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе - 2024г. – 33с.

[14]. Стратегии инновационного развития Республики Таджикистан на период до 2020 года». Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 мая 2015. № 354.

[15]. Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 гг. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2011 г. №227.

Захираҳои электронӣ

[16]. <https://www.mintrans.tj/> - [Захираҳои электронӣ] Сомонаи расмии Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

[17]. www.president.tj.

[18]. www.andoz.tj - [Захираҳои электронӣ] Сомонаи расмии Кумитаи андози назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

[19]. www.med.tj - [Захираҳои электронӣ] Сомонаи расмии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон (санаи мурочиат 15.01.2020).

[20]. www.minfin.tj - [Захираҳои электронӣ] Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

[21]. www.sanoat.tj.testednet.com. - [Захираҳои электронӣ] Сомонаи расмии Вазорати саноат ва технологияҳои нави Тоҷикистон.

[22]. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy // The Journal of Finance. 1968. Vol. 23. No. 4. P. 589–609. URL: <https://doi.org/10.2307/2978933>.

[23]. Zhang, H., Li, W. Artificial Intelligence in Urban Transport Systems: Challenges and Opportunities // Journal of Transport Digitalization. – 2020.

[24]. В. Р. Кобылецкий // Онлайн-журнал «Financial Analysis online» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.finalon.com/ru/>.

[25]. Высоцкая З. Г., Глеба Т. И. Конкуренция на внутренних товарных рынках как необходимое условие конкурентоспособности национальной экономики [Электронный ресурс].

[26]. Глоссарий цифровой экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.forbes.ru/brandvoice/sap/356277-glossariy-cifrovoy-ekonomiki>. – Дата доступа: 20.11.2021.

[27]. Зайцева О.А. Исследование процесса управления человеческим капиталом в целях инновационного развития предпринимательских структур // Исследование финансовых аспектов развития Российской экономики в условиях повышения страновых рисков. № гос.регистрации: 215060470009 [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://rosrid.ru>. Санкт-Петербург, 2015 г

[28]. Е. С. Замбрицкая, А. Т. Турганова. — Текст: Обновление основных средств как главный фактор повышения эффективности их использования // Молодой ученый. — 2015. — № 9 (89). — С. 616-619. — URL: <https://moluch.ru/archive/89/18240> / (дата обращения: 20.05.2025).

[29]. Зыкова, Н. В. Анализ рентабельности предприятия / Н. В. Зыкова, М. С. Резниченко. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 3 (293). — С. 347-348. — URL: <https://moluch.ru/archive/293/66363> / (дата обращения: 20.05.2025).

[30]. Ковалев, В. В. Анализ баланса, или Как понимать баланс / В.В. Ковалев, Вит. В. Ковалев. - 3-е изд., перераб.и доп. - Москва: Проспект, 2015. - 784 с. - ISBN 978-5-392-15472-2. - Текст: электронный // ЭБС "Консультант студента": [сайт]. - URL: <https://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785392154722.html> (дата обращения: 30.02.2023). - Режим доступа: по подписке.

[31]. Толковый словарь терминов и понятий по вопросам цифровой трансформации [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://elib.bsu.by/bitstream/> - Дата доступа: 22.11.2021.

[32]. Карпова, Н. П. Аутсорсинг и его роль в логистике / Н. П. Карпова, В. О. Королев. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 19 (99). — С. 379-381. — URL: <https://moluch.ru/archive/99/22141> / (дата обращения: 14.05.2025).

[33]. Шахабасов Раджаб Алиасхабович Диверсификация как способ повышения уровня конкурентоспособности предприятий АПК региона // РППЭ. 2016. №6 (68). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-kak-sposob-povysheniya-urovnya-konkurentosposobnosti-predpriyatiy-apk-regiona> (дата обращения: 14.11.2024).

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

[34]. Азоев, Г. Л. Конкурентные преимущества фирмы. Учебное пособие / Г.Л. Азоев, А.П. Челенков. - М.: ОАО Типография «Новости», 2012. - 256 с.

[35]. Алиев А.Р. Инновационное развитие сферы общественного питания в условиях рыночной экономики: монография / Под ред. д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Худжанд: Ношир, 2023. – 158 с.

[36]. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. СПб.: Питер Ком., 1999. - 416с.

[37]. Арутюнова Д.В. Стратегический менеджмент. Учебное пособие. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2010. - 122 с.

[38]. Аутсорсинг: создание высокоэффективных и конкурентоспособных организаций / под ред. Б.А. Аникина. - М.: ИНФРА - М, 2003. – 169 с.

[39]. Б. Ҳ. Каримов. Таҳлили иқтисодӣ: Дастури таълимӣ барои мактабҳои олий. – Душанбе, Ирфон, 2005 – 122 с.

[40]. Баканов Г.Б. Стратегический менеджмент. Курс лекций. Таганрог: МРЦПК и ПК ЮФУ, 2014.

[41]. Берднюкова Т.Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Учебник. – М.: Инфра-М., 2010. – 536 с.

[42]. Бережной, В. И. Методический подход к формированию стратегии развития конкурентных преимуществ автотранспортной организации / В. И. Бережной, О. В. Бережная, Т. Г. Марцева // Kant: Экономика и управление. – 2014. – № 1. – С. 75-78. – EDN TDMSFR.

[43]. Беристайл Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация: Пер. С. Англ / Научн. ред. перевода чл корр. РАН. И.И. Елисеева. Гл. редактор серии проф. Я.В.Соколов. – М.: Финанс и статистика, 2003. – с. 458.

[44]. Берман С.С., Воробьев А.А. Стратегическое государственное управление: учеб. пособие / С.С. Берман, А.А. Воробьев. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2018. – 172 с.

[45]. Будрина, Е. В. Рынок транспортных услуг: особенности формирования и развития / Е. В. Будрина. Том Часть 1. – Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2001. – 102 с. – ISBN 5-88996-204-3. – EDN TKMLKR.

[46]. Вовк В.И., Королёв В.Ю. «Транспортная система и управление перевозками: инновации и эффективность» // М.2020.

[47]. Гельвановский М.И. Конкурентоспособность национальной экономики: проблемы статистического сопровождения. Поиск методологической адекватности: учебное пособие / М. И. Гельвановский, К. Л. Рожков, Н. И. Скрябина; под общ. ред. М. И. Гельвановского; Российская акад. наук, Отд-ние общественных наук, Нац. ин-т развития. - М.: Статистика России, 2009. - 383 с.

[48]. М.М. Глазов, И.П. Фирова, Е.Е. Петрова «Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности», «Комплексный экономический анализ финансовой деятельности» и «Анализ финансовой отчетности» // Санкт-Петербург - 2013. – 292. С.

[49]. Грибановская С.В., Бикезина Т.В., Островская Е.Н., Панова А.Ю. Теория экономической конкуренции. Учебное пособие / С.В. Грибановская, Т.В. Бикезина, А.Ю. Панова, Е.Н. Островская. – Санкт-Петербург: РГГМУ, 2023. – 448 с.

[50]. Джалилов У.Дж., Ходжаев П.Д. Формирование и развитие рынка сельских пассажирских автотранспортных услуг в условиях рыночной экономики Республики Таджикистан: монография/ У.Дж. Джалилов, П.Д. Ходжаев. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – 162 с.

[51]. Ефимова О.В. Финансовый анализ. / О. В. Ефимова. – 2-е изд. – М.: Бухгалтерский учет, 2001. – 319 с.

[52]. Журавлева, Г. П. Экономическая теория. Микроэкономика / Под общ. Ред. Г. П. Журавлевой – 8-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2018. – 934 с.

[53]. Завьялов П.С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах: Учебное пособие. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2014. - 336 с.

[54]. Завьялова, Л.В. Внутренняя инфраструктура производственно - предпринимательской деятельности: монография / Л.В. Завьялова, А.Н. Миллер. - Омск: ОмГУ, 2013. - 182 с.

[55]. Илышева Н.Н. Анализ финансовой отчетности: учебник. — Эл. изд. / Н.Н. Илышева, С.И. Крылов. - Москва: Финансы и статистика, 2021. – 370 с.

[56]. Инновационные процессы логистического менеджмента в интеллектуальных транспортных системах / Л.А.Андреева [и др.]; под ред. Миротина Л.Б., Левина Б.А. – Том 2. Формирование отраслевых логистических интеллектуальных транспортных систем – М.: Издательство: Учебно-методический центр по образованию на железнодорожном транспорте, 2015. — 343 с.

[57]. Инновационный менеджмент / под ред. проф. В.А. Швандра, В.Я. Горфинкеля. - М.: Вузовский учебник, 2004. - С. 5.

[58]. Катаев А.Х., Раджабов Р.К. Транспортная инфраструктура рыночной экономики/ А.Х. Катаев, Р.К. Раджабов. -Душанбе: Первая типогр., 1997. -110с.

[59]. Кернс Дж.Э. Логический метод политической экономии. М.: Книжный дом «Либроком», 2012. - 162 с.

[60]. Кларк Дж.Б. (Джон Бейтс). Распределение богатства. М: Гелиос АРВ, 2011. - 368 с.

[61]. Количественные методы в экономических исследованиях/ под ред. М.В. Грачевой, Л.Н. Фадеевой, Ю.Н. Черемных. – М.: ЮНИТИ, 2004. - 791 с.

[62]. Коммонс Дж.Р. Институциональная экономика. Перевод с англ. А.А. Оганесян // Terra eonomicus. - 2012. - Том 10. - №3. - С.69-76.

[63]. Корнеева, И. В. Маркетинг: учебник и практикум для академического бакалавриата / И. В. Корнеева, В. Е. Хруцкий. - М.: Издательство Юрайт, 2018. - 436 с.

[64]. Котлер Ф., Келлер К.Л. «Маркетинг менеджмент» // Питер, 2018., С. 465

[65]. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. - 224 с.

[66]. Маркс К. Капитал. СПб: Лениздат, 2018. - 512 с.

[67]. Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Директ-медиа, 2012с.

[68]. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. - 3-е изд. / Пер. с англ. - М.: ООО "И.Д. Вильямс", 2012. - 672 с.

[69]. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии. М.: Эксмо, 2007. - Т.1. - 1040 с.

[70]. Мирсаидов, А. Б. Идоракунии рушди инноватсионии бахши иҷтимоии иқтисодиёти Тоҷикистон / А. Б. Мирсаидов, Ш. Н. Юсуфов. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2021. – 171 с. – EDN АМНХҮН.

[71]. Низамова Т.Д. Приватизация и реструктуризация предприятий: теория и практика: Монография -Душанбе: «Ирфон», 2006.-163с.

[72]. Овечкина Е.А. Маркетинговое планирование. К.: МАУП, 2002. 264 с.

[73]. Орехов А.М. Методы экономических исследований. М.: ИНФРА-М, 2009. 392 с.

[74]. Портер Е. Майкл Конкуренция / Портер Е. Майкл; Пер. с англ. М.: Вильямс, 2003. - 496 с.

[75]. Портер Е. Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. / Майкл Е. Портер; Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес. Букс, - 2005. - 464 с.

[76]. Портер Е. Майкл Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. М: Альпина Паблишер, 2016. - 716 с.

[77]. Раджабов Р.К. Региональные особенности развития рынка платных услуг: монография/ Р.К. Раджабов. -Душанбе: Ирфон, 2014. -190с.

[78]. Рауфи А. Конкурентная экономика: монография/ Под общ. ред. д.э.н., профессора О.Б. Бобоева. -Душанбе: Дониш, 2014. -608 с.

[79]. Рауфи А. С единством к рынку/ под общей редакции д.э.н., профессора И. Асророва. - Душанбе: Дониш, 2006. – 244 с.

[80]. Рауфи А. Транспорт в системе рыночной экономики/ А. Рауфи. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 255 с.

[81]. Робинсон, Джоан Вайолет. Экономическая теория несовершенной конкуренции Пер. с англ. / Дж. Робинсон; Вступ. ст. и общ. ред. И. М. Осадчей. — Москва: Прогресс, 1986. — 471,

[82]. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Переводчик: Ключкин П. Н. Редактор: Меркурьева А. Под научной редакцией П. Н. Ключкина. Издательство: Эксмо, 2016 г. - 1056 с.

[83]. Спиридонов И. А. Международная конкуренция и пути повышения конкурентоспособности экономики России: Учебное пособие/Спиридонов И. А. ИНФРА-М, 1997 - 170 с.

[84]. Стиглер Дж. Джорж Стиглер: Гражданин и государство. Эссе о регулировании. Перевод Автономова Н.В. М: Издательство института Гайдара, 2017- 336 с.

[85]. Фатхутдинов Р.А.: Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление - М.: Инфра - М, 2008 - 312 с.

[86]. Философова Т.Г., Быков В.А. Конкуренция. Инновации. Конкурентоспособность: учеб. пособие/ Т.Г. Философа. – 3-еизд. – М.: ЮНИТИ, 2012. – 295 с.

[87]. Хамроев Ф.М., Гадоева Ф.С., Развитие рынка оказания услуг регулярного пассажирского автомобильного транспорта в условиях рыночной экономики (на материалах районов республиканского подчинения Республики Таджикистан) / Монография. Отпечатано в типографии ДТТ ба номи акад М.С. Осимӣ, Душанбе – 2021г. 181 стр.

[88]. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта: состояние, проблемы и перспективы: монография / Под общ. Ред. Д.э.н., профессора Раджабова Р.К. –Душанбе: Ирфон, 2016. -406с.

[89]. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие сферы услуг и проблемы экономики труда в национальной экономике: монография / Коллективная монография / Под ред. Д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Душанбе: «Ирфон»,2021. – 284 с.

[90]. Ходжаев П.Д. Организационно-экономические аспекты функционирования рынка услуг пассажирского автотранспорта в Республике Таджикистан: монография / Под общ.ред. д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Душанбе: Ирфон, 2006. -184 с.

[91]. Ходжаев П.Д. Организационно-экономические становления и развития государственно-частного партнерства в сфере услуг Республики Таджикистан: проблемы и перспективы развития: монография / Под ред. Д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Душанбе: «Ирфон»,2020. – 200 с.

[92]. Ходжаев П.Д. Оценка конкурентоспособности предприятия на рынке транспортных услуг: монография / -Душанбе: Ирфон, 2010. – 90 с.

[93]. Ходжаев П.Д. Оценка конкурентоспособности предприятия на рынке транспортных услуг: монография / Под общ.ред. д.э.н., профессора Раджабова Р.К. -Душанбе: Ирфон, 2010. – 190 с.

[94]. Ходжаев П.Д. Формирование и развитие общественного сектора в сфере услуг Республики Таджикистан: монография / Под ред. Д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Душанбе: «Ирфон»,2020. – 144 с.

[95]. Ходжаев П.Д. Формирование и развитие рынка сельских пассажирских автотранспортных услуг в условиях рыночной экономики в Республике Таджикистан: монография / Под ред. Д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Душанбе: «Ирфон»,2019. – 164 с.

[96]. Хусаинов М.К. Сфера услуг на современном уровне развития/ М.К.Хусаинов. – М.: Компания Спутник, 2005. -249 с.

[97]. Четыркин Е.М. Статистические методы прогнозирования/ Е.М. Четыркин. - М.: Статистика, 1975. - 184 с.

[98]. Шумпетер И. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, процента и цикла конъюнктуры) / И. Шумпетер – М.: Прогресс, 1982. – 234 с.

[99]. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия М: Эксмо, 2007. – 864.

[100]. Экономика автомобильного транспорта : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Г. Будрин, Е. В. Будрина, М. Г. Григорян [и др.]. – Москва : Издательский центр «Академия», 2005. – 320 с. – ISBN 5-7695-2195-3. – EDN TLZUYF.,

[101]. Юданов А.Ю. Конкуренция. Теория и практика. Издательство: ГНОМ и Д, 2001 г. - 304 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[102]. А. Г. Тутыгин, В. Б. Коробов. Преимущества и недостатки метода анализа иерархий / Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2010. №122. С.108 -115.

[103]. Абрамова, А.Э. Аутсорсинг, как инструмент управления в период экономических спадов // Символ науки. – 2016. – №5. – С. 239-240.

[104]. Адельсеитова Э.Б., Смешная С.С. Элементы механизма повышения конкурентоспособности предприятия // Современный менеджмент и управление: тенденции и перспективы развития: материалы международной научно-практической конференции - Уфа, 2017. - С.42-45.

[105]. Адельсеитова, Э. Б. Элементы механизма повышения конкурентоспособности предприятия / Э. Б. Адельсеитова, С. С. Смешная // Современный менеджмент и управление: тенденции и перспективы развития : сборник статей научных трудов международной научно-практической

конференции, Симферополь, 16 ноября 2017 года. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью "Аэтерна", 2017. – С. 42-45. – EDN NGPESJ.

[106]. Айдинова А. Т., Головкин Е. С. Пути повышения конкурентоспособности предприятий // Молодой ученый. - 2015. - №12. - С. 371-373.

[107]. Александров Ю.Л. Волошин А.В. Эволюция теорий конкуренции конкурентоспособности в экономической науке // Фундаментальные исследования. - 2017. - № 4 (часть 2) - С. 330-338.

[108]. Александрова Ю. Ю. Современное содержание механизма конкуренции // Проблемы современной экономики. - 2007. - №1 (21). - С.82-87.

[109]. Аникин О.Б. Аутсорсинг в сфере услуг/ О.Б.Аникин. // Актуальные проблемы управления: материалы междунар. науч.- практ. конф. Вып. 1. ГУУ. - М., 2003.-С. 23.

[110]. Аранжин В.В. Ключевые факторы повышения конкурентоспособности современных организаций (по материалам российских научных публикаций) // Современные научные исследования и инновации. - 2017. - № 2. - С.326-331.

[111]. Шаранин Алексей Сергеевич Механизм инновационного развития организации // Инновации. 2008. №1.

[112]. Ахророва, А. Д. Тенденции цифровизации банковского сектора экономики Республики Таджикистан / А. Д. Ахророва, Ф. Д. Бобоев // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – № 4(56). – С. 114-124. – EDN DZRHKN.

[113]. Ашурова Г. А. Некоторые вопросы оценки конкурентоспособности предприятия // Проблемы современной экономики. - 2017. - № 2 (62). - С.295 - 297.

[114]. Баев Л.А., Шугуров В.Э. Системный подход к определению // Современные технологии в социально-экономических системах. - 1995. - С. 13.

[115]. Барфиев, К.Х. Методика определения конкурентоспособности предприятий АПК Хатлонской области Таджикистана / К. Х. Барфиев, Д. С.

Пиризода // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2017. – № 2-3(31). – С. 16-18. – EDN YRONKH.

[116]. Барфиев, К. Х. Методика определения конкурентоспособности предприятий АПК Хатлонской области Таджикистана / К. Х. Барфиев, Д. С. Пиризода // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2017. – № 2-3(31). – С. 16-18. – EDN YRONKH.

[117]. Бексултанова А. И., Аслаханова С. А., Эскиев М. А. Проблемы повышения конкурентоспособности предприятия // Молодой ученый.-2015.- №21.-С.361-363.

[118]. Береговая И. Б., Морозкин А. А. Система сбалансированных показателей // Молодой ученый. - 2017. - №2. - С. 361-364.

[119]. Береговая И.Б. Факторы, влияющие на конкурентоспособность предприятия // Символ науки. - 2015. - №12. - С.90-93.

[120]. Берикболова У. Д. Роль государства в повышении конкурентоспособности экономики // Молодой ученый. - 2016. - №5.5. - С. 4750.

[121]. Беспехотных Л. А. Условия повышения эффективности и конкурентоспособности сельскохозяйственного предприятия // Проблемы и перспективы экономики и управления: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, декабрь 2015 г.). - СПб.: Свое издательство, 2015.- С. 127 - 130.

[122]. Бисикало, Е. Э. Основные подходы к оценке конкуренции в переходной экономике / Е. Э. Бисикало // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). – 2011. – № 4. – С. 26. – EDN NXASTV,

[123]. Бобозода, К. О. Асосҳои илмӣ, моҳият ва хусусиятҳои эмпирикии ташкили фаъолияти истеҳсолии инфрасохтори нақлиёти автомобилӣ / К. О. Бобозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – No. 2. – P. 57-66. – DOI 10.24412/2663-0389-2025-245-57-66. – EDN KIPHTO.

[124]. Бондаренко И.С. «Качество обслуживания в транспортных компаниях» // Вопросы менеджмента и маркетинга, 2019, С. 88-91.

[125]. Боровских Н. В., Паскевич Е. В. Обеспечение конкурентоспособности предприятия // Молодой ученый. - 2017. - №3. - С. 299-302.

[126]. Будрина, Е. В., Рубцова К. А. Классификация инноваций на городском пассажирском транспорте // Transport business in Russia. - 2015. - № 6 - с.

[127]. Бургонов О.В., Кошелева Т.Н. Подходы к формированию стратегии инновационного развития малого предпринимательства // Проблемы экономики и управления в регионе: сборник материалов научно-практической конференции с международным участием. Министерство образования и науки Российской Федерации; Псковский государственный университет. - 2016. - С. 153-160.

[128]. Бутко Г.П., Корсунов П.П., Матвеева Я.А., Машков К.А. Оценка конкурентоспособности предприятия на основе маркетингового подхода // Фундаментальные исследования. - 2015. - № 5 (часть 1) - С. 180-184.

[129]. Васильев В.В., Васильев А.В., Васильева Е.А., Мишура М.А. Различие механизмов управления конкурентоспособностью предприятия // Системная инженерия. - 2015. - №2. - С.114-118.

[130]. Васильева Л.И. «Государственно-частное партнерство в сфере пассажирских перевозок» // М., 2018, С. 134-136.

[131]. Ватагина, М. В. Развитие конкурентоспособности функционирующих молодых специалистов / М. В. Ватагина // Известия Санкт-Петербургского государственного аграрного университета. – 2009. – № 14. – С. 138-142. – EDN KLSWUX.

[132]. Воловиков Б.П. Оценка конкурентоспособности продукта на основе конкурентных торгов // Маркетинг в России и за рубежом. - 2011. -№4. -С.64- 70.

[133]. Воронов Д. С. Оценка конкурентоспособности множества предприятий // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. - 2015. - Том 14. - №2. -С.24 - 40.

[134]. Газибеков, С. А. Иерархический способ выбора приоритетных направлений инновационного развития сферы общественного питания / С. А. Газибеков, А. Р. Алиев // Экономика Таджикистана. – 2020. – № S4-1. – С. 69-75. – EDN FBEJZK.

[135]. Галигузова, Е. В. Глобальные навигационные спутниковые системы (ГНСС) / Е. В. Галигузова, Ю. Е. Илларионова // Символ науки: международный научный журнал. – 2023. – № 1-1. – С. 7-9. – EDN CJDJKN.

[136]. Гельвановский М.И. Конкурентоспособность: видимость и суть // Наше дело. - №6(8). - 2011. - С. 10-16.

[137]. Гельвановский, М.И. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях / М.И. Гельвановский, В. Жековская, И. Трофимов // Российский экономический журнал. - 1998. - № 3. - С. 67-68.

[138]. Гусев, Д. А. Механизм обеспечения конкурентоспособности продукции / Д. А. Гусев // Экономика, социология и право. – 2016. – № 4-2. – С. 17-20. – EDN VVIOZF

[139]. Давыдянц Давид Ервандович, Бичоева Д. С. Факторы и проблемы повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности и пути их решения // Kant. 2011. №2. С. 153 – 157.

[140]. Давлатзода, К. К. Конкурентоспособность промышленных предприятий в современных условиях: «зеленый» переход и экологические инициативы / К. К. Давлатзода, Ф. А. Кодиров // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2024. – № 4(86). – С. 24-38. – EDN CQXGWB.

[141]. Давыденко, И. Г. Проблемы и перспективы развития транспортно-логистической системы региона в цифровую эпоху (на примере Ростовской области) / И. Г. Давыденко, Д. Н. Мисиров; Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2020. – 118 с. – ISBN 978-5-9275-3638-2. – EDN MTKQLT.

[142]. Дандаева Б. М., Ерманкулова Р. И. Пути обеспечения и повышения конкурентоспособности регионов Казахстана // Молодой ученый. - 2017. - №7.1. - С. 9-11.

[143]. Денисова О.В. Оценка конкурентоспособности предприятия // Инновационная наука. - 2016. - №4. С. 152 - 155.

[144]. Джалилов У.Д. Влияние инноваций на развитие рынка сельских пассажирских автобусных услуг, Вестник «Ученые записки: серия естественные и экономические науки» Худжандского государственного университета имени Б. Гафурова. Выпуск №2(61) за 2022. Худжанд. С. 111-119.

[145]. Джалилов У.Д., Бобоев М.Г., Шарипов З.К. Маркетинговые исследования спроса и предложения рынка автотранспортных услуг, Матер. VIII межд. науч. - практ. конф., «Персп. разв. науки и образования» посв. 25-летию независ. РТ и 60-летию ТТУ им. акад. М. С. Осими – Душанбе: ТТУ, 2016 –С. 255-258.

[146]. Джалилов У.Д., Раджабов Р.К. Экономико-математическое моделирование спроса сельского населения на услуги пассажирского автомобильного транспорта// Вестник Российского университета кооперации 1(23)2016. –Чебоксары, 2016. - С.77-80.

[147]. Джурабаев, Г. Д. Особенности инновационного развития промышленности Республики Таджикистан / Г. Д. Джурабаев, Н. Р. Мукимова // Экономика Центральной Азии. – 2022. – Т. 6, № 4. – С. 271-298.

[148]. Дмитриченко, М. И. Актуальные проблемы повышения конкурентоспособности предприятия на рынке / М. И. Дмитриченко, А. Л. Киятов // Техничко-технологические проблемы сервиса. – 2023. – № 1(63). – С. 85-88. – EDN HBCOBG.

[149]. Емельянова, И. Ф. Конкурентоустойчивость предприятия как экономическая категория / И. Ф. Емельянова // Торговля и рынок. – 2019. – Т. 1, № 4(52). – С. 82-91. – EDN YQJBVM.

[150]. Ермакова И. А. Основные стратегии повышения конкурентоспособности предприятия // Молодой ученый. - 2017. - №16. - С. 256-259.

[151]. Ефремова А.А., Орловская Д.У. Анализ и оценка конкурентоспособности предприятия // Ceteris Paribus. - 2015. - № 4. -С. 69-70.

[152]. Загородова Е.И., Макарова Л.В., Тарасов Р.В. Анализ внешних и внутренних факторов конкурентоспособности предприятий (на примере ЗАО

«Фанерный завод «Власть труда») // Современные научные исследования и инновации. - 2014. - № 11. Ч. 2. - С.45-47.

[153]. И.А. Матюшкина, И.В. Титов, Методы оценки конкурентоспособности автотранспортных организаций // Научный журнал «Экономика. Социология. Право», 2020, №1(17), с. 28-33.

[154]. Иванов, А. Н. Цифровизация как фактор развития международных зеленых транспортных коридоров // Транспортная экономика. – 2022. – № 2. – С. 222–223.

[155]. Исайнов Х. Р. Формирование "зеленой" экономики в контексте устойчивого развития Таджикистана / Х. Р. Исайнов К. А. Содиков, Ш. Х.

[156]. Бобохонова // Экономика и управление: ключевые проблемы и перспективы развития: Материалы XIV международной научно-практической конференции текстовое электронное издание, Краснодар, 22 апреля 2022 года. – Краснодар: ФГБУ "Российское энергетическое агентство" Минэнерго России Краснодарский ЦНТИ- филиал ФГБУ "РЭА" Минэнерго России, 2022. – С. 95-106. – EDN WNTIEJ.

[157]. Кагарманова А.И. Совершенствование методики оценки конкурентоспособности региона // Фундаментальные исследования. - 2016. - № 3-3. - С. 579-583.

[158]. Калиева О.М. Эволюция научных взглядов на сущность конкурентоспособности в экономике // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. - 2015. - №1 (33). - С.25-33.

[159]. Калина А.В., Савельева И.П. Формирование пороговых значений индикативных показателей экономической безопасности России и ее регионов // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент. - 2014. - Том 8. - №4. - С. 15-24.

[160]. Каримова М.И. К вопросу исследования содержания «конкурентоспособность страны» в условиях становления рыночных отношений // Электронный научный журнал «Современные проблемы науки и образования». - 2015. - № 2-3.

[161]. Каюмов, Н. К. Производительные силы промышленности Таджикистана и оценка современного состояния их развития / Н. К. Каюмов, Н. Х. Хоналиев // Экономика Таджикистана. – 2023. – № 4. – С. 14-22. – EDN HJJAQZ.

[162]. Келарев Владимир Викторович Механизм управления организационными изменениями предприятия в современных условиях // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. 2014. №2.

[163]. Козырев А. А. Конкуренция как экономический феномен: основные направления исследований / А. А. Козырев // Управленческое консультирование. – 2014. – № 10(70). – С. 29-35. – EDN TAQTKP.

[164]. Комилов, С. Д. К вопросу цифровизации социально-экономических процессов в Республике Таджикистан / С. Д. Комилов, Д. О. Фозилханов // Интеллектуальная инженерная экономика и Индустрия 6.0 (ИНПРОМ-2025): Сборник трудов Международной научно-практической конференции. В 2 т., Санкт-Петербург, 27–30 апреля 2025 года. – Санкт-Петербург: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2025. – С. 50-53. – DOI 10.18720/IEP/2025.1/8. – EDN YOABJM.

[165]. Комилов, С. Д. Опыт зарубежных стран по управлению инновационной деятельностью промышленных предприятий / С. Д. Комилов, Б. К. Шарипов, С. Шодибеки // Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – 2024. – Т. 2, № 4(44). – С. 72-82. – EDN VXVQUB.

[166]. Комков Н.И., Лазарев А.В. Многоуровневая структура и подходы к оценке экономической категории «конкурентоспособность» // Проблемы прогнозирования. - 2007. - №4. - С.3-20.

[167]. Корсунов П. П. Система инновационно-маркетинговых показателей факторов, влияющих на конкурентоспособность топливно-энергетических предприятий // Управление экономическими системами. -2017. -№1 (95).-С. 6-16.

[168]. Криворученко В.К. О количественных методах в исторических исследованиях // Знание. Понимание. Умение. 2009. № 2. С. 96–105.

[169]. Кровец О. А. Классификация методов оценки конкурентоспособности промышленного предприятия / О. А. Кровец // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. – 2017. – Т. 3, № 13. – С. 636-638. – EDN YQWBCD.

[170]. Кузубов А.А. Методические подходы и критерии оценки конкурентоспособности предприятий // Фундаментальные исследования. - 2015. - № 12 (часть 4) - С. 801-805.

[171]. Кулешова Т.А. Основные направления стратегических решений по повышению конкурентоспособности предприятия. - 2015. - №9 (40). - Часть 1. - С.52-53.

[172]. Курбатов М.Е. «Стратегический маркетинг в транспортных компаниях» // М., 2019, С. 87-90. С. 95-98.

[173]. Лазаренко А. А. Этапы проведения анализа конкурентоспособности организации // Молодой ученый. - 2014. - №2. - С. 479-484.

[174]. Локтева Е.Ю. Стратегия выбора мероприятий для повышения конкурентоспособности компании // Российское предпринимательство. - 2017. - Том 18. - № 5. - С. 723-732.

[175]. Л.В. Макарова, С.В. Коновалова., Обеспечение качества и конкурентоспособности услуг // Инженерный вестник Дона., №1 (2018).

[176]. Макарова, Л. В. Анализ конкурентоспособности предприятия на основе SWOT-анализа / Л. В. Макарова, Р. В. Тарасов, О. Ф. Акжигитова // Современные научные исследования и инновации. – 2014. – № 2(34). – С. 30.

[177]. Мариупольский, В. А. Классификация методов оценки конкурентоспособности продукции промышленных предприятий / В. А. Мариупольский // Естественно-гуманитарные исследования. – 2024. – № 1(51). – С. 174-183. – EDN DVRXFR.

[178]. Мартынова А.В. «Диверсификация как механизм устойчивого развития автотранспортных компаний» // Транспорт и логистика, 2020, С. 98-101.

[179]. Машкина Н. А. Влияние цифровой экономики на развитие транспортной отрасли в мире / Н. А. Машкина, А. Е. Велиев. - Текст: непосредственный // ЦИТИСЭ. - 2020. - № 1. - С. 290-299.

[180]. Медникова О.В. IoT в транспорте: как интернет вещей помогает избежать катастрофы, аварии и загруженность крупных городов / Вестник Академии знаний. 2019. № 4 (33). – С. 154–158.

[181]. Медникова О.В., Анистратов А.В., Титов А.М. Цифровая экономика в России: проблемы и перспективы развития / Сборник: Цифровая трансформация в экономике транспортного комплекса. Развитие цифровых экосистем: наука, практика, образование. материалы II-ой международной научно-практической конференции. Москва, 2020. – С. 208–211.

[182]. Медникова О.В., Резер А.В. Транспортная логистика и роль железнодорожного транспорта в ней / Вестник Московской международной академии. 2017. № 2. – С. 83–85.

[183]. Мигранян А.А. Современные подходы оценки конкурентоспособности предприятия // Вестник КРСУ. - 2009. - Том 9. - № 7. - С.171-176.

[184]. Миллер В.Э. Конкурентоспособность и факторы, влияющие на нее // Россия молодая: материалы VIII всероссийской научно-практической конференции молодых ученых с международным участием, 2016. - 257 с.

[185]. Мингалева Ж.А., Платынюк И.И. Оценка уровня инновационного развития предприятия // Креативная экономика. - 2011. - Том 5. - № 4. - С. 5258.

[186]. Мнацаканян, А. Г. Формирование организационно-экономического механизма управления конкурентоспособностью предприятий мясоперерабатывающей отрасли в условиях нестабильной внешней среды / А. Г. Мнацаканян, М. В. Короткая // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2017. – Т. 13, № 8(353). – С. 1457-1474. – DOI 10.24891/pi.13.8.1457. – EDN ZDLZGJ.

[187]. Неживенко Е.А., Новикова И.А. Классификация факторов конкурентоспособности региона // Фундаментальные исследования. - 2013. - № 11 (часть 7) - С. 1397-1401.

[188]. Нестерова А. В. Развитие человеческого капитала как фактор экономического роста корпоративных структур // Молодой ученый. - 2017. - №39. - С. 38-40.

[189]. Неуступова, А. С. Конкурентоспособность предприятия: показатели, критерии оценки / А. С. Неуступова, А. Моргунов // Актуальные проблемы учета, анализа и аудита. – 2020. – № 9. – С. 87-93.

[190]. Ниезов Д. С. Особенности обеспечения конкурентоспособности предприятий розничной торговли / Д. С. Ниезов, А. Р. Алиев, М. А. Хошимова // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2018. – № 1(44). – С. 177-182. – EDN TBITYW.

[191]. Ниезов Д. С. Оценка конкурентоспособности предприятий розничной торговли на основе метода анализа иерархии / Д. С. Ниезов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2024. – № 3(85). – С. 313-324. – EDN JBIGUQ

[192]. Никифоров В.В. «Диверсификация деятельности транспортных компаний» // Экономика транспорта, 2019, С. 112-115., С. 120-123.

[193]. Овчаров А. В. Формирование комплексного подхода к оценке конкурентоспособности продукции промышленного предприятия / А. В. Овчаров, Т. В. Бабкина // Креативная экономика. – 2021. – Т. 15, № 10. – С. 3805-3822. – DOI 10.18334/ce.15.10.113698. – EDN GZTYQK.

[194]. Пашанин И. Сбалансированная система показателей как основа стратегического управления // Финансовая газета. - № 11 (795), 15 марта 2007 г.

[195]. Пашкус В.Ю., Пашкус Н.А., Пашкус М.В. Подходы к стратегическому позиционированию территорий в соответствии с матрицей конкурентоспособности // Региональная экономика: теория и практика. - 2015.

[196]. Пеньшин Н.В. Конкурентоспособность услуг автомобильного транспорта в условиях посткризисной модернизации экономики России / Н.В. Пеньшин. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2010. – 156 с.

[197]. Петров Д. В., Соколова, Е. А. Использование искусственного интеллекта в управлении городскими пассажирскими перевозками // Транспортные системы и технологии. – 2021. – № 2. – С. 71–79.

[198]. Пигалкина, А. С. Финансовый анализ предприятия как фактор повышения его конкурентоспособности / А. С. Пигалкина // Наука XXI века: актуальные направления развития. – 2023. – № 1-2. – С. 79-83. – DOI 10.46554/ScienceXXI-2023.02-1.2-pp.79. – EDN JPYTOB.

[199]. Подборнова Е. С. Финансовый анализ предприятия как фактор повышения его конкурентоспособности / Е. С. Подборнова, Н. А. Дубровина // Вестник Самарского государственного университета. Серия: Экономика и управление. – 2011. – № 3(84). – С. 100-110. – EDN ONVQKF.

[200]. Пострелова А. В., Маркин М. С. Оценка конкурентоспособности предприятия // Молодой ученый. - 2013. - №6. - С. 398-402.

[201]. Постюшков А.В. Методика рейтинговой оценки предприятий // Имущественные отношения в Российской Федерации. - 2003. - №1 (16). - С. 46-54 с.

[202]. Раджабова З.К., Раджабова О.Р. Теоретико-методологические аспекты международной конкурентоспособности // Фундаментальные исследования. - 2016. - № 8 (часть 1) - С. 203-206.

[203]. Разумова М.С. Механизм применения матрицы стратегического планирования бизнеса // Вестник ОГУ. - 2014. - №14 (175). - С.212-218.

[204]. Рахимзода Ш. М. Амсилахои дурнамозии рушди дарозмуддати соҳаҳои иқтисоди миллӣ / Ш. М. Рахимзода, Л. Х. Саидмуродзода, Ф. М. Муминова. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 225 р. – EDN QTFGFF.

[205]. Рахимов Р. К. Критерий инновационного развития экономики Республики Таджикистан / Р. К. Рахимов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2017. – № 3(4). – С. 53-63.

[206]. Ризокулов Т. Р. К вопросу исследования инновационного развития экономики: опыт зарубежных стран / Т. Р. Ризокулов // Экономика, управление и финансы в XXI веке: тренды развития : материалы Всероссийской научно-практической конференции, Саранск, 14–15 декабря 2023 года. – Саранск: Национальный исследовательский Мордовский государственный университет им. Н.П. Огарева, 2024. – С. 19-25. – EDN MSORAB.

[207]. Рокотянская В. В. Особенности конкурентоспособности продукции промышленных предприятий / В. В. Рокотянская, А. Н. Герасимов // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. – 2015. – № 2. – С. 118-123. – EDN TQVJEF.

[208]. Савина Н. В. Конкурентоспособность предприятия: уровни, подходы и показатели / Н. В. Савина // Университетская наука. – 2019. – № 1(7). – С. 110-114. – EDN GSGEWR.

[209]. Садохина Е. А. Теоретические подходы к определению термина "конкурентоспособность компании" / Е. А. Садохина // Наука XXI века: актуальные направления развития. – 2019. – № 1-2. – С. 48-50. – EDN ZHRZJS.

[210]. Сапаров Г. С. Концепция цифровой экономики / Г. С. Сапаров, М. Р. Акмаммедов, С. С. Шайымов // Символ науки: международный научный журнал. – 2023. – Т. 1, № 11-1. – С. 106-107. – EDN LETOXL.

[211]. Смольянова Е.Л., Малицкая В.Б. К вопросу о классификации факторов и резервов обеспечения конкурентоспособности предприятия // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2009. - №2 (70). - С.336-344.

[212]. Содикзода П. Анализ научных подходов к определению понятия «конкурентоспособность национальной экономики» / П. Содикзода, М. Д. Кишваров // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 1(35). – С. 165-174. – EDN ZBTDGT.

[213]. Солдаткина О. В. Особенности оценки конкурентоспособности продовольственных товаров / О. В. Солдаткина // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2013. – № 8(157). – С. 59-66. – EDN RCOWHR.

[214]. Соловьева Ю.Ю. Использование матрицы Бостонской консалтинговой группы в процессе оценки недвижимости // Сборник статей по материалам международного научного конгресса "Интерэкспо Гео-Сибирь" - Новосибирск: СГУГиТ, 2015. - Т.6. - №1 - С. 157-161.

[215]. Старцев П.В. Анализ подходов к сущности понятий «конкурентоспособность предприятия» и «конкурентное преимущество» // Российское предпринимательство. - 2014. - Том 15. - № 16. - С. 4-15.

[216]. Старшинова Т. А. Методы оценки конкурентоспособности предприятия / Т. А. Старшинова // Актуальные вопросы современной науки и образования: Материалы Всероссийской научно-практической конференции магистрантов, соискателей и студентов, Тверь, 20 марта 2025 года. – Тверь: Тверской государственный университет, 2025. – С. 29-36. – EDN HVXLMU.

[217]. Тарутько О.А. Анализ динамики показателей эффективности российского предпринимательства в контексте обеспечения конкурентоспособности предпринимательских структур // Экономика и управление. - 2018. - №9 (155). - С. 75-79.

[218]. Тарутько О. А. Механизм обеспечения конкурентоспособности предпринимательских структур / О. А. Тарутько // Петербургский экономический журнал. – 2018. – № 2. – С. 77-86. – EDN YATXCP.

[219]. Трифилова А. А. Будущее инноваций / А. А. Трифилова, Беттина Фон Штамм // Инновации. – 2011. – № 9(155). – С. 32-36. – EDN PEEUQZ.

[220]. Трифилова А. А. Оценка инновационной активности предприятия // Право. Экономика. Маркетинг. - 2003. - №10. С.51-55.

[221]. Трубилин А. И. Конкурентоспособность продукции и предпринимательских структур / А. И. Трубилин, В. И. Гайдук, В. В. Березенков // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского

государственного аграрного университета. – 2012. – № 75. – С. 553-577. – EDN OOSCGF.

[222]. Умаров Ҳ. Идоракунии инноватсионии соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ / Ҳ. Умаров, Ҳ. С. Носирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 4-1. – Р. 14-21. – EDN AXJXDR.

[223]. Ушкалова Т. С. Эволюция теоретических подходов к определению понятия конкурентоспособность ресурсного потенциала / Т. С. Ушкалова // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2024. – Т. 14, № 12-1. – С. 250-261. – DOI 10.34670/AR.2024.35.79.024. – EDN FOIAHS.

[224]. Фатхутдинов Р.А. Методика разработки и реализации стратегии повышения конкурентоспособности организации. М: Синергия, 2011. 113-143.

[225]. Финансовая устойчивость и конкурентоспособность как показатели эффективности деятельности предприятия / Е. С. Калюжная, В. Ю. Рогожкина, Е. Л. Дмитриева, Е. В. Быковская // Вопросы современной науки и практики. Университет им. В.И. Вернадского. – 2020. – № 3(77). – С. 66-72. – DOI 10.17277/voprosy.2020.03.pp.066-072. – EDN YPMMFE.

[226]. Х. Д. Григорьевич., Механизм формирования и реализации стратегии маркетинга опережающего развития // «Инновации и инвестиции». № 4. 2023.

[227]. Ходжаев П.Д. и др. Особенности реализации механизмов государственно частного партнерства в сфере услуг Республики Таджикистан/ П.Д. Ходжаев, Л.Д.Сафарова, М.Х.Саидова // Вестник Таджикского национального университета № 2/8 (181). Серия экономических наук. -Душанбе: Сино, 2015. -С.134-138.

[228]. Ходжаев П.Д. Некоторые аспекты оценки конкурентоспособности услуг пассажирского транспорта/ П.Д. Ходжаев // Вестник Российско-Таджикского (славянского) университета. - Душанбе: РТСУ. - № 4 (39).- 2012. - С. 107.

[229]. Хушвахтзода Қ. Х. Низоми назорати дохилӣ дар идоракунии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ / Қ. Х. Хушвахтзода, Д. Ҷ. Хукматов. –

Душанбе : Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2025. – 209 р. – ISBN 978-99985—2319-7. – EDN IFTFCA.

[230]. Цветных А. В. Конкурентоспособность предприятия: сущность, признаки, факторы / А. В. Цветных, М. В. Колесникова // Актуальные проблемы менеджмента в образовании: материалы III Всероссийской научно-практической конференции с международным участием в рамках IV Международного научно-образовательного форума «Человек, семья и общество: история и перспективы развития», Красноярск, 12–14 ноября 2015 года / Министерство образования и науки РФ; Красноярский государственный педагогический университет им. В.П. Астафьева. – Красноярск: Красноярский государственный педагогический университет им. В.П. Астафьева, 2015. – С. 147-151. – EDN WDQJRH.

[231]. Чистякова Е. В. Сущность и значение конкурентной среды для предприятия / Е. В. Чистякова // Теория и практика современной науки. – 2019. – № 1(43). – С. 502-504. – EDN PWFYQZ.

[232]. Чурикова А. Ю. От компьютеризации к цифровой трансформации: соотношение понятий / А. Ю. Чурикова // ВБ: Административное право и практика администрирования. – 2023. – № 4. – С. 24-36. – DOI 10.7256/2306-9945.2023.4.68926. – EDN EHWIDY.]

[233]. Шаталова Т. Н. Методический инструментарий оценки конкурентоспособности промышленного предприятия региона с позиции реализации политики импортозамещения / Т. Н. Шаталова // Развитие теории и механизмов повышения устойчивости, инновационности и конкурентоспособности пространственного развития экономики регионов: сборник материалов Международной научно-практической конференции, Самара, 24 марта 2025 года. – Самара: Самарама, 2025. – С. 463-471. – EDN LYXJPB

[234]. Шкварук М. А. Особенности конкурентоспособности продукции овощеводства защищенного грунта / М. А. Шкварук, Л. А. Запорожцева // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. – 2024. – Т.

17, № 2(81). – С. 196-210. – DOI 10.53914/issn2071-2243_2024_2_196. – EDN DWSUIQ

[235]. Шмеер К.О. Матрица конкурентных стратегий организации // Экономические исследования и разработки. - 2017. - №8. - С. 157-162.

[236]. Шушаро, В. Г. Качественные методы исследования и их использование в экономике / В. Г. Шушаро // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. – 2020. – № 4(76). – С. 86-91. – EDN OWRKXY.

[237]. Щепакин М. Б. Классификация подходов к оценке конкурентоспособности субъекта рыночной деятельности / М. Б. Щепакин, Ю. В. Баженов // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – № 3-3. – С. 73-80. – EDN TPGQLR.

[238]. Pogotovkina N.S., Gorchakov, Y.N., Kosyakov, S.A., Khegay, V.D. Almetova, Z.V. Motorization in Russia: Challenges and solutions // International Journal of Applied Engineering Research. – 2015. – Т. 10. № 4.

Диссертация ва авторефератҳо:

[239]. Барфиев К.Х. Конкурентоспособность сельскохозяйственного производства и ее учетно-аналитические основы: теория, методология, организация (на материалах Республики Таджикистан): автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.12 / К.Х. Барфиев – Бишкек, 2019. – С.44.

[240]. Бобоев К.О. Эффективность Функционирования И Развития региональной транспортной инфраструктуры (на материалах Республики Таджикистан): дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 / Комилджон Олимджонович Бобоев.-Душанбе, 2016.-217с.

[241]. Бобоев О.Б. Методология адаптации предприятий системы промышленного производства к условиям рыночной экономики: Автореф. дисс. докт. экон. наук: 08.00.05/ Бобоев Олимджон Бобоевич. - Душанбе, 1993-39 с.

[242]. Бугай А.В. Формирование конкурентных преимуществ фирмы в условиях изменяющейся экономики: институциональный подход: автореф. дис. к.э.н: 08.00.05 / А.В. Бугай. - Иркутск, 2004.-22 с.

[243]. Зоиров И.У. Основные направления и инструменты развития государственно-частного партнерства в сфере услуг в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан: дисс канд. экон. наук: 08.00.05/ Исфандиёр Усмонкулович Зоиров. -Душанбе, 2017. -165с.

[244]. Касимова М.Х. Развитие организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью предприятий в условиях рыночной экономики (на примере пассажирских автотранспортных предприятий Согдийской области): дисс...канд.экон. наук:08.00.05/Мавджуда Халимовна Касимова.-Душанбе:РТСУ,2021.-181с.

[245]. Ниёзов Дж.С. Совершенствование системы управления конкурентоспособностью предприятий розничной торговли в условиях рыночной экономики (на примере согдийской области республики таджикистан) автореферат дис. ... кандидата экономических наук: – Душанбе – 2017.

[246]. Низамова Т.Д. Реструктуризация промышленных предприятий Таджикистана в условиях переходной экономики: Автореферат дисс. докт.экон.наук 08.00.05. / Т.Д. Низамова. – Душанбе, ТГНУ, 2007. -34 с.

[247]. Носова М.Ю. Взаимосвязь и взаимовлияние дифференциации товара и конкурентоспособности фирмы на отраслевых рынках в трансформируемой экономике: Автореферат диссертации на соискание степени кандидата экономических наук: 08.00.01/Носова Мальвина Юрьевна-Челябинск, 2009-26 с.

[248]. Раджабов Р.К. Совершенствование планирования размещения предприятий пассажирского автобусного транспорта: дисс...канд. экон. Наук / Раджабов Раджаб Кучакович.- М., МАДИ, 1983.- 237 с.

[249]. Содиков М.С. Эффективность развития конкурентоспособных форм малого и среднего предпринимательства Таджикистана (на материалах сельскохозяйственных предприятий ГБАО): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Содиков М.С. – Душанбе, 2010. – С.29.

[250]. Теребова С.В. Активизация инновационного процесса в регионе: на примере Вологодской области: автореферат дис. кандидата экономических наук: 08.00.05 / Теребова Светлана Викторовна; [Место защиты: Ин -т проблем регион. экономики РАН]. - Санкт-Петербург, 2008. - 21 с.

[251]. Фохаков А.С. Эффективность транспортного обслуживания населения горного региона в условиях рыночной экономики/ Фохаков А.С. Автореферат дисс...канд.экон.наук. - Душанбе, 2003. - 23с.

[252]. Хамроев Ф.М. Организационно-экономические основы функционирования и развития рынка транспортных услуг в Республике Таджикистан: дисс. ... кандидата экономических наук: 08.00.05. - Душанбе, 2007. - 159 с. 344. Хамроев Ф.М. Развитие рынка транспортных услуг в условиях рыночной экономики: теория, методология, практика (на материалах Республики Таджикистан): дисс... доктора экон. наук: 08.00.05.-Душанбе, 2019. - 317 с.

[253]. Хараджян Л.В. Разработка организационно-экономического механизма и методического обеспечения маркетингового управления конкурентоспособностью корпорации в условиях развивающихся коммуникаций: Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук: 08.00.05. - Краснодар, 2014. - 217 с.

[254]. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта (теория, методология, практика): / Ходжаев Парвиз Давронович специальность 08.00.05 – Экономика и управления народном хозяйстве (экономика, организация и управления предприятиями, отраслями, комплексами сфера - услуг), Дисс. на соиск. уч. степ. д.э.н.-Душанбе:2016. –354с.

[255]. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта (теория, методология, практика): / Ходжаев Парвиз Давронович специальность 08.00.05 – Экономика и управления народном хозяйстве (экономика, организация и управления предприятиями, отраслями, комплексами сфера - услуг), Авт. Дисс. на соиск. уч. степ. д.э.н.-Душанбе:2016. –41с.

[256]. Шарипов М.М. Экономическое обеспечение конкурентоспособности потребительской кооперации на рынке продовольственных товаров: теория, методология, практика Автореф. дисс...докт.экон.наук: 08.00.05/ Шарипов Мумин Машокирович -Новосибирск, 2011.-35 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А) Интишорот дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз ҷониби ҚОА -и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:

[1-М]. Баротов Ҳ. А. Баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар / Ҳ. А. Баротов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 2(36). – Р. 67-71. – EDN OZWZCN.

[2-М]. Баротов Ҳ. А. Омилҳои таъсиррасон ба рақобатпазирии сохтори соҳибкории нақлиёти мусофиркаш ва усулҳои таҳлили он / Ҳ. А. Баротов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 3(37). – Р. 37-40. – EDN VKCHQU.

[3-М]. Баротов Ҳ.А. Баҳодиҳии вазъи кунунӣ ва рушди соҳаи нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / П. Д. Хоҷаев, Ҳ. А. Баротов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – №. 2. – Р. 194-202. – EDN NKMRNY.

[4-М]. Баротов Ҳ.А. Арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбарии вилояти Суғд дар шароити муосир / Ҳ. А. Баротов, П. Д. Хоҷаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2025. – №. 1(56). – EDN DYYPYO.

[5-М]. Баротов Ҳ. А. Баҳодиҳии вазъи кунунии фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбарии вилояти Суғд [Текст] / Ҳ. А. Баротов, П. Д. Хоҷаев // Номаи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, Хучанд, 2025. № 1.-С.41-47.

[6-М]. Баротов Ҳ.А. Особенности и проблемы конкурентоспособности пассажирских автотранспортных предприятий в условиях цифровой экономики / Ҳ. А. Баротов, П. Д. Хоҷаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2025. – № 7. – С. 80-87. – EDN BSLCDH.

[7-М]. Баротов Ҳ.А. Рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилҳои мусофирбар дар шароити иқтисодиёти рақамӣ / Ҳ. А. Баротов, П. Д. Хоҷаев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2025. – №. 3. – Р. 182-193. – EDN JPOTFG.

Б) Мақолаҳои илмӣ дар дигар нашрияҳо ҷопшуда:

[8-М]. Баротов Ҳ.А. “Некоторые особенности оказания услуг пассажирского транспорта на основе инновационной подхода” [Текст] / Ҳ. А. Баротов, П. Д. Хоҷаев // Конференсия байналхалқии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: муаммоҳои мубрами рушди иқтисодиёти инноватсионӣ” Душанбе -2019

[9-М]. Баротов Ҳ.А. “Некоторые аспекты обеспечения доступности и качества транспортных услуг для населения в соответствии с социальными стандартами” [Текст] / Ҳ. А. Баротов, П. Д. Хоҷаев // Конференсия илмию амалии байналмилалӣ: “ Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: масоили мубрами рушди иқтисодиёти инноватсионӣ Душанбе -2020. С. 238 - 242

[10-М]. Баротов Ҳ.А. “Усулҳои муайянкунандаи рақобатпазирии сохтори соҳибкории нақлиёти мусофиркаш дар иқтисодиёти муосир” [Матн] / Баротов Ҳ.А., Абдурахимов А.А. // Форуми ҷумҳуриявӣ иқтисодӣ дар мавзӯи “Таъмини рушди устувор ва рақобатпазирии иқтисодиёти Тоҷикистон дар шароити

чаҳонишавӣ” баҳшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Хучанд- 2020

[11-М]. Баротов Ҳ.А. “Усулҳои муосири таҳлили бозоргирии ҳолати молиявии корхона” [Матн] / Баротов Ҳ.А. // Вазъи муосир ва дурнамои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе - 2021

[12-М]. Баротов Ҳ.А. “Рақамикунонӣ ҳамчун унсури баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар” [Матн] / Баротов Ҳ.А. // Рушди устувори иқтисодиёти рақамӣ дар шароити чаҳонишавӣ: муаммоҳо, тамоил ва таҷрибаи чаҳонӣ – Хучанд- 2022. С. 93 – 97

[13-М]. Баротов Ҳ.А. ”Усули иқтисодӣ-математикии баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои соҳаи хизмат: усули таҳлили иерархӣ” [Матн] / Баротов Ҳ.А., Ниёзов Ҷ.С., Алиев А.Р. // конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунории босуръат” – Душанбе – 2024. С. 330 – 337.

[14-М]. Баротов Ҳ.А., ”Рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар ва саҳми он ба иқтисодиёт “ [Матн] / Баротов Ҳ.А., // конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунории босуръат” – Душанбе – 2025. С. 395 – 399.

[15-М]. Баротов Ҳ.А. Оценка конкурентоспособности пассажирского транспорта методом анализа иерархий / Ҳ. А. Баротов, П. Д. Хоҷаев // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2025. – № 2(280). – С. 106-113. – EDN UNZKKL.

[16-М]. Баротов Ҳ.А. “Пардохтпазирӣ ҳамчун унсури таҳлили рақобатпазирии корхонаҳои нақлиётӣ” [Матн] / Баротов Ҳ.А., // конфронси илмӣю амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон ва бозори чаҳонии сайёҳӣ” – Душанбе – 2025. С. 266 – 271.

[17-М]. Баротов Ҳ.А. “Бозоргирӣ ҳамчун унсури баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилии мусофирбар” [Матн] / Баротов Ҳ.А., // конфронси илмӣю амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои таъмини рушди устувори сайёҳӣ” – Душанбе – 2025. С. 261 – 268.

[18-М]. Баротов Ҳ.А. “Концепсияи рақобатпазирии хизматрасонии нақлиёти автомобилӣ” [Матн] / Баротов Ҳ.А., // конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «муаммоҳои рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ» – Душанбе – 2025. С. 201 – 207.

Чадвали 1. Тавсифи иқтисодии таърифи рақобат ва рақобатпазирӣ

Муаллифон	Таъриф	Нишонаҳо
М.И. Гельвановский	Категория субъекти дорои бартариҳои рақобатиرو, чун қоида, на комилан, балки нисбат ба ягон субъекти дигари рақобатпазир тавсиф мекунад.	афзалиятҳои рақобатӣ, қобилияти рақобат карда тавонистан, нисбият
М.Ю. Носов	Ба гуфтаи М.Ю. Носов нисбати рақобатпазирӣ бояд муносибатҳои иқтисодии субъектҳои бозор оид ба масъалаҳои таъмини самаранокӣ фаъолият дар шароити иқтисоди дигаргуншаванда, инчунин ба даст овардани рушди устувор ва бартариатҳои рақобатӣ фаҳмида шаванд.	самаранокӣ, нисбият, афзалиятҳои рақобатӣ, хусусиятҳои динамикии тағйирёбӣ, қобилияти рақобат карда тавонистан
В. Е. Хруцкий, И. В. Корнеева	Фаҳмиши мураккаб ва серҷабҳа буда, афзоиши он ба бисёр омилҳо вобаста аст. Идоракунии раванди баланд бардоштани рақобатпазирӣ мавзуи идоракунии стратегӣ мебошад. Дар ниҳоят, ҳама гуна стратегияи тичорат сохтори сармоягузорӣ аст. Қобилияти бомуваффақият фаъолият кардан дар бозори мушаххас тавассути истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ва хизматҳои рақобатпазир	бисёрҷабҳа, бисёромилӣ, дараҷаи бартарии, молҳо нисбат ба маҳсулотҳои баҳаммонанд, афзалиятҳои рақобатӣ
М. Портер	Қобилияти доимо инкишофёбанда: эҷоди бартарии рақобат, нигоҳ доштан ва инкишоф додани он, мунтазам такмил ва васеъ кардан, аз ҳисоби тавачҷуҳ ба омилҳои, ки ба он таъсир мерасонанд.	афзалиятҳои рақобатӣ, хусусияти тағйироти динамикӣ, сатҳи бартарии молҳо нисбати, молҳои баҳаммонанд, самаранокӣ, бисёромилӣ, дараҷаи қонё намудани талаботи, истеъмолгарон
Д.С. Воронов	Категорияе, ки умумишуда маҳсуб ёфта инъикоскунандаи дараҷаи самаранокӣ истифодаи захираҳои иқтисодӣ дар муқоиса бо рақибон мебошад	афзалиятҳои рақобатӣ, нисбият, самаранокӣ қобилияти рақобат карда тавонистан
А.А. Миграция	Он ҳам иқтидори истеҳсолӣ ва ҳам иқтидори савдо ва фурӯши корхонаро дар бар мегирад. Ба сатҳи рақобатпазирӣ ҳам мавҷудияти ғояҳо, ҳам самаранокӣ шӯъбаи маркетинг, усулҳои пешбурди ҳаракати маҳсулот, инчунин имич ва иқтидори молиявӣ таъсир мерасонад.	дараҷаи бартари мол аз аналогҳо, самаранокӣ, нисбият, бисёрҷабҳа, бисёромилӣ
П.С. Завьялов	Нишондиҳандае, ки натиҷаҳои кори фирма, аксуламали онро ба омилҳои тағйирёбанда инъикос мекунад, қобилияти истифодаи нерӯи молиявӣ, кадрӣ, илмию техникӣ, маркетингиро ҷамъбаст менамояд.	афзалиятҳои рақобатпазирӣ, ноил шудан ба ҳадафҳои тичоратӣ, самаранокӣ, нисбият, хусусияти динамикии тағйирот
Н.И. Комков, А.В. Лазарев	Афзоиши ҳиссаи бозор сатҳи баланди рақобатпазирӣ талаб мекунад. Ҳамин тариқ, рақобатпазирӣ категорияест, ки бо маҷмӯи нишондиҳандаҳо ифода ёфтааст, ки мавқеи як субъекти хоҷагидориро нисбат ба дигараш тавсиф мекунад. Рақобатпазирӣ бо маҷмӯи хосиятҳои тавсиф мешавад, ки метавонанд дар бозор бартариат эҷод кунанд	афзалиятҳои рақобатпазирӣ, ҳиссаи бозор, дараҷаи бартарии молҳо нисбат ба аналогҳо, нисбият, бисёрҷабҳа, бисёромилӣ

Муаллифон	Таъриф	Нишонаҳо
Р.А. Фатхутдинов	Дараҷаи қонеъ гардонидани талаботи мушаххас (ҳам воқеъ ва ҳам потенциалӣ) аз истифодаи маҳсулот дар муқоиса бо дараҷаи қаноатмандӣ аз истифодаи маҳсулоти шабеҳ аз байни онҳое, ки дар бозор баррасӣ мешаванд. Инчунин Р.А. Фатхутдинов қайд кард, ки ин қобилияти истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир аст	сатҳи қаноатмандии муштариён, қобилияти рақобат карда тавонистан
Ю.Ю. Александрова	Тавсифи афзалиятҳои рақобатӣ, яъне он ҷанбаҳое, ки ба субъекти бозор имкон медиҳанд, ки худро аз рақибон хуб фарқ кунанд.	афзалиятҳои рақобатпазирӣ, қобилияти тоб овардан ба рақобат, дараҷаи бартарии маҳсулот нисбат ба аналогҳо
М. Мескон, А. Альберт, Ф. Хедоури	Қобилияти ширкат барои ҷалб ва нигоҳ доштани муштариён аз сабаби он, ки вай бартариҳои муайяни рақобатӣ дорад (чизе беҳтар аз рақибони худ мекунад)	рақобатпазир, манфиатҳо, самаранокӣ, нисбият, қобилияти тоб овардан, рақобат, сатҳи қаноатмандии, талаботи истеъмолкунандагон
И.А. Спиридонов	Раванди рақобат байни корхонаҳое, ки дар бозор фаъолият мекунанд, барои шароити мусоиди фурӯш, ба даст овардани фоидаи бештар ва қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагон	самаранокӣ ноил шудан ба мақсадҳои тичоратӣ, дараҷаи қонеъ гардонидани талаботи, истеъмолкунандагон
А.Ю. Юданов	Дараҷаи ҷолибияти маҳсулот барои истеъмолкунандаи воқеъ, ки харид мекунад. Рақобат на бо сифати маҳсулот, балки бо дараҷаи ҷолибияти он алоқаманд аст. Маҳсулоти рақобатпазир арзиши фурӯш аз арзиши истеъмолии худ паस्तтар аст.	афзалиятҳои рақобатӣ, дараҷаи бартарии маҳсулот нисбат ба аналогҳо, сатҳи қаноатмандии муштариён

Чадвали 2. Схекаи дислокатиони муассисаҳои нақлиётӣ вилояти Суғд (ба 1.01.2024)

Номгӯи шахру ноҳияҳои вилоят	Номгӯи муассисаҳои нақлиётӣ	Намуди фаъолият	Шумораи воситаҳои нақлиёт		Интиқоли бор 2023		Интиқоли мусофир 2023 (ҳазор)	
			бор	мус	Ҳаҷм (ҳаз. тон)	Гардиши бор. (ҳаз.тон. км)	Ҳаҷм	Мусофир гардиш (ҳаз.мус. км)
Хучанд	ҚС «Сорбон»	инт. мус.	--	536	--	--	30131.6	305696.0
	ҚС «АРЗ-4»	инт. мус. хиз. таъмир	32	158	140.6	33.29.1	9614.9	104321.9
	ҚДММ «Газелтранс К»	инт. мус.	—	258	—	—	19731.1	199731.4
	ҚДММ «Дэйра-транс»	инт. мус.	--	48	--	--	2215.0	40099.2
	ҚДММ «Ҳамдам»	инт. мус.		47			4454.7	58116.3
	ҚДММ «Нақлиёти мусофиркшонӣ»	инт. мус.	—	104	—	—	3912.6	29035
	ҚДММ «Умеди Суғд»	инт. мус.	—	33	—	—	294	2581.7
	ҚДММ «Инноватсионӣ ояндадор»	инт. мус.	—	51	—	—	525	4193.2
	ҚДММ «Газелтранс-сервис»	инт. бор.	—	16	32.5	512.3	—	—
Б.Ғафуров	ҚС «Сайёр»	инт.мус.		110			2319.1	81734.6
	ҚДММ «МНА №33»	Бор ва мусофирбарӣ	620	31	806.2	31383.1	406.5	3237.8
	ҚДММ «Чарх»	инт.мус.	--	73	--	--	2028.8	47170.7
	ҚДММ «Ю-транс К»	инт.мус.	--	80	--	--	6398.5	102242.3
	ҚДММ «Ронанда»	инт.мус.	--	76	--	--	4577.1	127076.7
	ҚДММ «А Элита»	инт.мус.	--	30	--	--	1468.6	37571.3
	ҚДММ «Восток транс-сервис»	инт.мус.	13	3	50.6	1053.5	290.9	7315.9
	ҚДММ «Дархост»	инт.мус.	242	23	421.9	9022.9	366.4	8493.8
	ҚДММ «Бобо-Улмас»	инт.мус.	10	58	1.3	13.5	3118.2	77632.7
	ҚДММ «Зафартранс»	инт.мус.	119	42	258.4	5978.6	550.0	9003.3
	ҚДММ «Муҳаммадтранс компания»	инт.мус.	--	45	--	--	2152.8	30316.3
	ҚДММ «Ориён нақлиёт»	инт.мус.	9	3	11.6	183.1	144.4	1397.4
	ҚДММ «Суғдлогистик»	боркашонӣ	22	--	38.2	926.3	--	--
	ҚДММ «Тоҷиктрансқонтинент»	боркашонӣ	205	--	328.2	9174.1	--	--
Конибодом	ҚДММ «Сафар»	инт.мус.	--	144	--	--	12321.6	121881.7
	ҚДММ «Салом»	инт.мус.	--	69	--	--	2574.8	34925.4
	ҚДММ «Автоматосервис»	инт.мус.	--	31	--	--	1529.8	15989.3
	ҚДММ «Мададтрейнинг»	инт.мус.	--	28	--	--	1354.2	31077.8
	ҚДММ «Канд экспресс»	инт.мус.	--	29	--	--	321.2	2571.9
	ҚДММ «Ҳочи Шариф»	инт.мус.	--	1	--	--	18.8	1296.8

Номгӯи шахру ноҳияҳои вилоят	Номгӯи муассисаҳои нақлитӣ	Намуди фаъолият	Шумораи воситаҳои нақлиёт		Интиқоли бор 2023		Интиқоли мусофир 2023 (ҳазор)	
			бор	мус	Ҳаҷм (ҳаз. тон)	Гардиши бор. (ҳаз.тон. км)	Ҳаҷм	Мусофир гардиш (ҳаз.мус. км)
	ЧДММ «Соҳиб -транс»	боркашонӣ	48	--	194.7	4516.5	--	--
Қ. Расулов	ЧДММ «МНА №32»	бор ва мусофирбарӣ	95	150	291.9	9316.9	11719.3	133637.8
	ЧДММ «Ҷумҳурият»	инт.мус.	52	50	91.4	3342.8	11459.9	129917.0
	ЧДММ «Аҳадҷон»	инт.мус.	--	43	--	--	2265.3	19670.7
	ЧДММ «Шодиёна-Б»	инт.мус.	16	29	28.5	1170.5	433.4	3290.4
	ЧДММ «Аъло хизмат»	инт.мус.	--	198	--	--	1093.8	9767.6
Исфара	ЧДММ «МНА №35»	боркашонӣ ва мусофирбарӣ	52	115	125.8	4700.5	8621.7	83973.3
	ЧДММ «Танзим»	инт.мус.	--	93	--	--	7283.5	84837.4
	ЧДММ «Арсенал»	инт.мус.	--	67	--	--	5789.7	48408.8
	ЧДММ «Наҷот»	инт.мус.	8	145	8.0	372.9	7272.9	86891.9
Истаравшан	ЧДММ «Дусти»	бор ва мусофирбарӣ	83	421	170.5	11479.2	14853.5	92797.3
	ЧДММ «Довуд»	инт.мус.	--	46	--	--	1694.1	31170.2
	ЧДММ «Коваи Истаравшан»	боркашонӣ ва мусофирбарӣ	62	69	125.4	3260.4	1157.2	12975.2
Панҷакент	АО «Даврон»	Мус. ва боркашонӣ	-	451	-	--	35396.7	460280.4
	ЧДММ «Боркашон»	боркашонӣ	56		197.1	9303.3		
Ашт	ЧДММ «Рахш-РМ»	боркашонӣ ва мусофирбарӣ	29	163	6,0	680,0	3440,7	82815,4
	ЧДММ “Аштнақлиёт”	боркашонӣ ва мусофирбарӣ	24	161	53.1	1161.7	2246.2	84838.7
	ЧДММ “Автостанция”	Хизмати терминал	-	-	-	-	-	-
	ЧДММ “Зафар 83”	инт.мус.	3	22	4.3	84.3	336.5	9268.1
Мастҷох	ЧДММ “Шуҳрат-сервис”	Боркашонӣ	15		70.1	3257.9		
	ЧДММ “Қодирхон О”	Боркашонӣ	9		5.1	61.8		
Гонҷӣ	ЧДММ «Адаб»	инт.мус.	145	98	200.8	6581.0	981.6	68553.9
Ғулистон	ЧДММ «Дейратранс»	инт.мус.	--	48	--	--	2215.0	40099.2
Спитамен	ЧДММ «Спитамен транс-сервер»	инт.мус.	--	89	--	--	2909.6	31017.8
Шахристон	ЧДММ «Савия»	бор ва мусофирбарӣ	1	22	2.7	72.5	396.7	11907.5
Зафаробод	ЧДММ «Сомон - Сайр»	бор ва мусофирбарӣ	21	85	29.1	455.0	723.4	16332.4
Айнӣ	ЧДММ «Қосимҷон»	бор ва мусофирбарӣ	40	6	110.9	9503.7	247.0	3315.7

Сарчашма: маълумотҳои ҳисоботии МДН «Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ» дар Вилояти Суғд

Чадвали 3. Схемаи хатсайрии нақлиётҳои мусофирбари вилояти Суғд (ба 1.01.2023)

Номгӯи корхонаҳо	Шумораи хатсайрҳо (воҳ)	Аз ҷумла (воҳ)				Дарозии умумии хатсайр (км)
		Шаҳрӣ	Наздишаҳрӣ	Байнишаҳрӣ	Байналхалқӣ	
ҚСҚ «Сайёр»	16	--	7	9	-	959.5
ҚДММ «МНА №32»	21	4	17	-	-	433.4
ҚДММ «МНА №33»	1	--	1	--	--	78
ҚДММ «Салом»	6		6		--	100.1
ҚДММ «МНА №35»	12	3	9		-	196.6
ҚДММ «Танзим»	11	4	6	1	--	270
ҚДММ «Арсенал»	7	4	3	--	--	90.6
ҚДММ «Начот»	12	4	4	4	--	691.1
ҚДММ «Дусти»	50	14	32	4	--	856
ҚДММ «Довуд»	5	--	4	1	--	139.8
ҚДММ «Савия»	3	-	2	1	--	294
ҚСҚ «Даврон»	35	5	30		--	1103.1
ҚДММ «Рахш-Рм»	25	2	11	12	--	1328.2
ҚДММ «Аштнақлиёт»	16	--	4	12	--	1374
ҚСҚ «Сорбон»	34	10	21	3	--	855.6
ҚДММ «Газелтранскомпания»	26	4	21	1	--	589.7
ҚДММ «Чарх»	1	--	1	-		34.3
ҚДММ «Косимчон»	1	--	1		--	37
ҚДММ «Ю-транс компания»	3	--	3	--		80.9
ҚДММ «Ронанда»	3	--	3	--	--	125.2
ҚДММ «Аэлига»	1	--	1	--	--	45
ҚДММ «Востотарнссервис»	2	--	2	--	--	76
ҚДММ «Адаб»	16	--	13	3	--	784.7
ҚДММ «Спитаментранссервис»	9	4	5	-	--	86.3
ҚДММ «Дархост»	1	--		1	--	76
ҚДММ «Дейратранс»	3	-	3	--	--	84.8
ҚДММ «Бобо Улмас»	1	--	1	--	--	35,2

Номгӯи корхонаҳо	Шумораи хатсайрҳо (воҳ)	Аз ҷумла (воҳ)				Дарозии умумии хатсайр (км)
		Шаҳрӣ	Наздишаҳрӣ	Байнишаҳрӣ	Байналхалқӣ	
ҚДММ «Умид»	2	--	2	--	--	27.1
ҚДММ «Автомотогаз»	3		3	--	--	44.1
ПК «Аҳадҷон»	2	--	2		--	49,8
ҚДММ «Зафар - 83»	2	--	1	1	--	138,0
ҚДММ «Сомон-Сайр»	3		2	1	--	142
ҚДММ «Маҳаммадтранс -К»	1		1		--	29.6
ҚДММ «Мададтрейнинг»	1	--	1		--	45.2
ҚДММ «Ҳамдам»	1	--	1	--	--	17.7
ҚДММ «Зафартранс»	2	--	2	--	--	36.7
ҚДММ «Ориёнтранс»	1	--	2	--	--	39
ҚДММ «Автомоторсервис»	4	--	4	--	--	42
ҚДММ «Канд экспресс»	1	1			--	11.5
ҚДММ «Ҳочи Шариф»	1	--		1	--	195
ҚДММ «Умеди Суғд»	5	2	1	2	--	106
ҚСК АРЗ-4	8	--	7	1	--	266.8
ҚДММ «Инноватсионӣ ояндадор»	8	4	4		--	256
ҚДММ «Шодиёна-Б»	4	--	1	3	--	47
ҚДММ «Аъло хизмат»	2	--	1	1	--	56
ҚДММ «Коваи Истаравшан»	5		4	1		101.6
ҚДММ «Сафар- Қанд»	17	6	10	1		221
КТ Некрӯз-К	4		3	1		104.8
Ҳамагӣ	398	71	263	64	--	4887.6

Чадвали 4. Чадвали тартибдиҳии матритсаҳои умумии зинаҳо

Омилҳо	Экспертҳо									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
X1	4	5	4	3	4	5	4	3	5	4
X2	5	4	5	4	5	4	5	4	4	5
X3	3	3	4	3	4	3	2	3	3	4
X4	4	4	5	4	5	4	4	4	4	5
X5	3	2	3	2	3	2	2	3	2	1
X6	2	1	1	1	2	1	2	1	3	2
X7	5	5	5	4	5	5	4	4	5	4
X8	4	4	3	5	4	4	3	5	4	3
X9	5	5	5	4	5	5	5	4	5	5
X10	4	4	4	5	4	4	4	5	4	4
X11	3	3	2	3	3	1	3	3	2	3
X12	1	2	1	2	2	2	1	2	1	2
X13	5	4	5	4	4	4	4	5	4	5
X14	4	5	4	3	5	3	5	3	5	4
X15	3	3	3	4	3	4	3	4	4	3
X16	2	2	1	3	4	3	2	2	3	2
X17	3	4	3	4	2	4	3	3	4	3
X18	4	5	4	5	4	5	4	4	5	4
X19	3	3	2	3	3	4	3	4	4	3
X20	4	2	3	4	2	3	4	3	3	4
X21	5	4	4	5	3	4	3	5	4	3
X22	1	2	1	2	1	2	2	2	1	1
X23	4	3	4	4	3	3	4	3	4	4
X24	3	2	3	3	2	2	3	2	3	3
X25	2	1	2	2	1	1	2	3	2	2
X26	1	2	1	1	2	2	1	2	1	1
X27	3	3	3	2	3	3	3	1	3	3
X28	2	2	2	1	2	2	1	2	2	2
X29	3	4	3	4	3	3	4	3	3	3
X30	2	3	2	3	2	2	3	2	2	2
X31	4	5	4	5	5	4	4	3	4	4
X32	3	2	2	2	3	2	2	2	3	3
X33	3	4	3	3	4	3	3	3	4	4
X34	2	2	3	2	3	2	2	2	3	3
X35	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1
X36	2	2	1	3	1	3	2	2	1	2

Сарчашма: муаллиф дар асоси пурсишномаҳои эксперти тартиб додааст

Ҷадвали 5. Ҷадвали азнавтабдилдиҳии зинаҳо ва мавқеи омилҳо

Омилҳо (X)	Э 1		Э 2		Э 3		Э 4		Э 5		Э 6		Э 7		Э 8		Э 9		Э 10	
	Мавқеи	Зинаи нав	Мавқеи	Зинаи нав	Мавқеи	Зинаи нав	Мавқеи	Зинаи нав	Мавқеи	Зинаи нав	Мавқеи	Зинаи нав	Мавқеи	Зинаи нав	Мавқеи	Зинаи нав	Мавқеи	Зинаи нав	Мавқеи	Зинаи нав
X1	1	2.5	1	2	1	3.5	1	2.5	1	2	1	2.5	1	2.5	1	2	1	2.5	1	2.5
X2	1	2.5	1	2	1	3.5	1	2.5	1	2	1	2.5	1	2.5	1	2	1	2.5	1	2.5
X3	1	2.5	1	2	1	3.5	1	2.5	1	2	1	2.5	1	2.5	1	2	1	2.5	1	2.5
X4	1	2.5	2	9	1	3.5	1	2.5	2	8	1	2.5	1	2.5	2	8.5	1	2.5	1	2.5
X5	2	8	2	9	1	3.5	2	8	2	8	2	9	2	9	2	8.5	2	7.5	2	8
X6	2	8	2	9	1	3.5	2	8	2	8	2	9	2	9	2	8.5	2	7.5	2	8
X7	2	8	2	9	2	10	2	8	2	8	2	9	2	9	2	8.5	2	7.5	2	8
X8	2	8	2	9	2	10	2	8	2	8	2	9	2	9	2	8.5	2	7.5	2	8
X9	2	8	2	9	2	10	2	8	2	8	2	9	2	9	2	8.5	2	7.5	2	8
X10	2	8	2	9	2	10	2	8	2	8	2	9	2	9	2	8.5	2	7.5	2	8
X11	2	8	2	9	2	10	2	8	2	8	2	9	2	9	2	8.5	3	15	2	8
X12	3	17	2	9	2	10	3	16.5	2	8	2	9	2	9	2	8.5	3	15	3	17
X13	3	17	2	9	2	10	3	16.5	3	17.5	2	9	2	9	2	8.5	3	15	3	17
X14	3	17	2	9	3	18.5	3	16.5	3	17.5	3	18	3	18.5	3	19.5	3	15	3	17
X15	3	17	3	18	3	18.5	3	16.5	3	17.5	3	18	3	18.5	3	19.5	3	15	3	17
X16	3	17	3	18	3	18.5	3	16.5	3	17.5	3	18	3	18.5	3	19.5	3	15	3	17
X17	3	17	3	18	3	18.5	3	16.5	3	17.5	3	18	3	18.5	3	19.5	3	15	3	17
X18	3	17	3	18	3	18.5	3	16.5	3	17.5	3	18	3	18.5	3	19.5	3	15	3	17
X19	3	17	3	18	3	18.5	3	16.5	3	17.5	3	18	3	18.5	3	19.5	3	15	3	17
X20	3	17	3	18	3	18.5	3	16.5	3	17.5	3	18	3	18.5	3	19.5	4	25.5	3	17
X21	3	17	3	18	3	18.5	3	16.5	3	17.5	3	18	3	18.5	3	19.5	4	25.5	3	17
X22	3	17	4	26	3	18.5	4	26.5	3	17.5	3	18	3	18.5	3	19.5	4	25.5	3	17
X23	4	27	4	26	3	18.5	4	26.5	4	26.5	4	27.5	3	18.5	3	19.5	4	25.5	4	27.5
X24	4	27	4	26	4	27.5	4	26.5	4	26.5	4	27.5	4	28.5	3	19.5	4	25.5	4	27.5
X25	4	27	4	26	4	27.5	4	26.5	4	26.5	4	27.5	4	28.5	3	19.5	4	25.5	4	27.5
X26	4	27	4	26	4	27.5	4	26.5	4	26.5	4	27.5	4	28.5	4	29	4	25.5	4	27.5
X27	4	27	4	26	4	27.5	4	26.5	4	26.5	4	27.5	4	28.5	4	29	4	25.5	4	27.5
X28	4	27	4	26	4	27.5	4	26.5	4	26.5	4	27.5	4	28.5	4	29	4	25.5	4	27.5
X29	4	27	4	26	4	27.5	4	26.5	4	26.5	4	27.5	4	28.5	4	29	4	25.5	4	27.5
X30	4	27	4	26	4	27.5	4	26.5	4	26.5	4	27.5	4	28.5	4	29	4	25.5	4	27.5
X31	4	27	5	33.5	4	27.5	4	26.5	5	33.5	4	27.5	4	28.5	4	29	4	25.5	4	27.5
X32	5	34	5	33.5	5	34	5	34	5	33.5	4	27.5	4	28.5	4	29	5	34	4	27.5
X33	5	34	5	33.5	5	34	5	34	5	33.5	5	34.5	4	28.5	5	34.5	5	34	5	34.5
X34	5	34	5	33.5	5	34	5	34	5	33.5	5	34.5	5	35	5	34.5	5	34	5	34.5
X35	5	34	5	33.5	5	34	5	34	5	33.5	5	34.5	5	35	5	34.5	5	34	5	34.5
X36	5	34	5	33.5	5	34	5	34	5	33.5	5	34.5	5	35	5	34.5	5	34	5	34.5

Эзоҳ: (X) – омилҳо ва (Э) - экспертнро ифода менамоянд

Сарчашма: <https://math.semestr.ru> (санаи муроҷиат 04.01.2025)

ПУРСИШНОМА

Мухтарам

Бо мақсади баҳодиҳии таъсири омилҳо ба сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбарии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Шумо мепурсем, ки ба саволҳои пурсишнома ҷавоб диҳед.

Дараҷаи таъсири омилҳо аз 1 то 5 баҳогузори карда мешавад.

Номгӯи омилҳо	Баҳо (балл)	Номгӯи омилҳо	Баҳо (балл)
Сиёсӣ (Political)		Иқтисодӣ (Economic)	
Сиёсати давлатӣ дар соҳаи нақлиёт		Арзиши хизмат	
Суботи сиёсӣ дар мамлакат		Сатҳи рақобат дар бозор	
Сиёсати давлатӣ оид ба таҷдиди нақлиёт		Сифати хизматрасонӣ	
Танзими давлатии нарх		Дастрасии хизматрасонӣ	
Идоракунии маҳаллӣ		Сатҳи сармоягузорӣ	
Созишнома ва шартномаҳои байналмилалӣ		Мавсимияти интиқоли мусофирон	
Иҷтимоӣ (Social)		Технологӣ (Technological)	
Сатҳи зиндагонии аҳоли		Нақлиёти муосир	
Сину соли аҳоли		Технологияи рақамӣ	
Маданияти иҷтимоии аҳоли		Технологияи низоми бехатарӣ	
Сатҳи маълумотнокии аҳоли		Технологияи идоракунии иттилоот	
Шумораи аҳоли		Технология хизматрасонӣ	
Зичии аҳоли		Навоварӣ дар хизматрасонӣ	
Ҳуқуқӣ (Legal)		Экологӣ (Environmental)	
Низоми иҷозатномадиҳӣ		Электромобил ва нақлиёти гибридӣ	
Қонунгузории меҳнат		Камкунии партовҳо	
Қонунгузории экологӣ		Нобудкунии нақлиёти куҳна (утилизатсия)	
Қонунгузории зиддимонополӣ		Пасткунии садо ва ларзиш	
Ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон		Самаранокии энергетикӣ	
Қонунгузории танзими ҳаракат дар роҳ		Мониторинг ва идоракунии партовҳо	

Барои муайян намудани мавқеи Шумо миннатпазирем

**Ҷадвали 6. Нишондиҳандаҳо барои таҳияи модели иқтисодию риёзӣ оид ба баландбардории рақобатпазирии
корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар**

Номгӯи нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳаҷми мусофирбарӣ (млн)	150.7	160.1	170,1	180,7	177,2	197,5	224,8	232,4	273,6
Мусофиргардиш (млн. мусофир)	2789,8	2913,1	3041,8	3176,3	2968,1	2680,7	2902,0	3216,4	4070,7
Шумораи аҳолии в. Суғд, нафар	2511,1	2560,8	2608,5	2658,4	2707,3	2783,0	2823,9	2870,0	2917,3
Миқдори муассисаҳои нақлиётӣ, (адад)	42	43	43	44	44	45	46	46	56
Шумораи автобусҳо ва нақлиёти сабукрав, (адад)	4488	4545	4626	4724	4839	4863	4971	5028	5205
Шумораи кормандони соҳаи нақлиёт (ҳазор нафар)	16,3	16,5	16,7	16,9	17,1	16,7	17,0	17,4	17,0
Музди меҳнати кормандони соҳаи нақлиёт, сомонӣ	1026,79	1145,75	1367,86	1216,56	1419,17	1332,38	1536,38	2110,34	2451,33
Сатҳи рақамикунонии соҳаи нақлиёт, %	41	43	45	47	49	54	61	63	65
Масофаи миёнаи мусофирбарӣ	18,51	18,20	17,88	17,58	16,75	13,57	12,91	13,84	14,88